

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

YENİ ASUR DEVLETİ SİYASİ TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
FATMA BİRECİKLİ**

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. İLHAMİ DURMUŞ**

ANKARA 2010

ONAY

Fatma BİRECİKLİ tarafından hazırlanan “*Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ve Kültürü*” başlıklı bu çalışma **17.12.2010** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği / ~~oyçokluğu~~) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı / Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.



[i m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM



[i m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ



[i m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL

ÖNSÖZ

İnsanlığın tüm dönemine tanıklık etmiş ve birçok kültüre yurtluk etmiş Anadolu topraklarında M.Ö.1000-600 yüzyılları arasında etkin bir kültür olarak gördüğümüz, Yeni Asur Devleti siyasi tarihi ve Anadolu kültürleri üzerindeki etkileri tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. M.Ö.1. bin yılda, Mezopotamya'da Yeni Asur Devleti gibi bir süper gücün ortaya çıkması sonucu, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö.2000-1750) nispeten barışçı nitelikte olan ilişkiler, bu çağda farklı bir boyut kazanmıştır. Hitit İmparatorluğu'nun beklenmedik bir şekilde tarihe karışması ile siyasi birlikten yoksun kalan Anadolu'da, Asurluların işi oldukça kolay görünmesine rağmen gelişmeler hiç beklenildiği gibi olmamıştır. Zira doğudan, erişilmesi güç coğrafi konumuna güvenen Urartuluların, batıdan da güneye yayılarak Akdeniz ticaretini ele geçirmeyi planlayan Friglerin direnişi ile karşılaşmışlardır. Asurlular, Anadolu'daki devletleri iyice zayıflatıp öldürücü darbeyi vuracakları sırada, kuzeyden gelen Kimmer ve İskit saldırıları nedeniyle asla siyasi emellerine ulaşamamışlardır. Anadolu'yu ele geçirmek hedefini gerçekleştirmek bir yana, söz konusu kavimlerin saldırıları sonucunda yıkıldıkları görülmektedir.

Söz konusu çalışmam sırasında bana her konuda destek veren, tezin yazım aşamasına gelmesinde yardım ve desteklerini her zaman hissettiğim saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a ilgisi için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yine bu konuda çalışmamı destekleyen ve önerdiği kaynaklardan çok faydalandığım, Doç. Dr. Gürkan GÖKÇEK ve Yrd. Doç. Dr. Esmâ REYHAN hocalarıma ve çalışmamdaki desteklerinden dolayı sevgili eşim İhsan Burak BİRECİKLİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Fatma BİRECİKLİ

Ankara 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
COĞRAFI YAPI, TARİHİ KAYNAKLAR VE ASUR SİYASİ TARİHİ	7
A) COĞRAFI YAPI	7
1-Fiziki Coğrafya.....	8
2-İklim ve Bitki Örtüsü	10
B) TARİHİ KAYNAKLAR	10
1-Asur Kral Yıllıkları	10
2-Nimrud Mektupları.....	14
3-Arkeolojik Kaynaklar.....	14
C) BAŞLANGIÇTAN KURULUŞ DÖNEMİNE KADAR ASUR SİYASİ TARİHİ.....	15
1-Eski Asur Döneminde Asurlular	16
2-Orta Asur Döneminde Asurlular	18
İKİNCİ BÖLÜM	20
YENİ ASUR DÖNEMİ SİYASİ TARİHİ	20
A) YENİ ASUR DÖNEMİNDE ASURLULAR.....	20
1-Kuruluş Dönemi.....	21
2-Yükseliş Dönemi.....	29
3-Çöküş Dönemi	35
B) YENİ ASUR DEVLETİ'NİN ÇEVRE TOPLUMLARLA İLİŞKİLERİ	40
1-Yeni Asur-İskit ve Kimmer İlişkileri	40
2-Yeni Asur-Urartu İlişkileri	45
3-Yeni Asur-Frig İlişkileri	56
4-Yeni Asur-Geç Hitit Şehir Devletleri İlişkileri.....	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	70
YENİ ASUR DÖNEMİ KÜLTÜR TARİHİ	70
A) DEVLET YÖNETİMİ	70
1-İdari Yapı	70
2-Kral	71
3-Kraliçe	72
B) ASKERİ YAPI	73
1-Ordu.....	74

2-Savaş Araç ve Gereçleri	75
C) SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT	77
1-Sosyal Hayat	77
2-Ekonomik Hayat	78
D) DİNİ İNANÇ VE ADETLERİ.....	80
1-Tapınaklar	80
2-Tanrılar Âlemi	81
3-Mezarlar	82
4-Dini Gelenekler	83
E) HUKUK ANLAYIŞI	83
1-Aile Hukuku.....	84
2-Ceza Hukuku.....	85
F) SANAT ANLAYIŞI	86
1-Mimari.....	86
2-Heykeltıraşlık	88
3-Seramik	89
4-Mühürcülük	91
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	101
EKLER.....	110
1- HARİTALAR.....	110
2- RESİMLER	113
3- TABLOLAR.....	115
ÖZET	117
ABSTRACT	118

GİRİŞ

Eskiçağ'da gerek Mezopotamya'da, gerek Mısır'da ve gerekse Anadolu'da büyük imparatorluklar kurulmuştu. Bu imparatorluklar geniş topraklara sahip olup, bu topraklar üzerinde yaşayan pek çok küçük devleti himaye etmektedirler. Halk bu dönemde sınıflara ayrılmıştı. İmparatorluk ve devletlerin başında kral ailesine mensup bir idareci tabakası vardı. Hürler ve köleler ise diğer iki halk sınıfını oluşturlardı. Hürler tarım ve ticaretle uğraşmakta, köleler ise ya angarya hizmetlerinde kullanılmakta, ya da tarlalarda çalıştırılırlardı. Yukarıda sözü geçen imparatorluklardan biriside tezimizin konusunu oluşturan Yeni Asur Devleti'dir.

Yeni Asur Devleti'nin tarihi hakkında bilgi vermeden önce, bu devir Önasya memleketlerindeki siyasi durumu bilmemiz faydalı olacaktır.¹

Siyasal ve kültürel açıdan önemli değişimleri başlatan gelişmeler, Tunç Çağı'nın sonu ve Demir Çağı'nın başlangıcı olarak kabul edilir. Demir Çağı'nın başlangıcını oluşturan birkaç yüzyıllık dönem, Anadolu ve çevresi için "Karanlık Çağ" olarak adlandırılmaktaydı. Bunun nedeni söz konusu dönem hakkında bilgi verecek yazılı belgelerin bulunmamasıdır.² Mezopotamya bölgesinde teknolojik gelişmelerin olmadığı sıralarda kent krallıklarının tümü büyümek, genişlemek ve güçlü görünmek adına acımasız savaşlar yaptıkları görülmektedir.³

M.Ö.2. binde olduğu gibi Demirçağı'nda da Anadolu Yarımadası, çeşitli topluluklara ait büyüklü küçüklü devletlerin yönetimindeydi. Anadolu'nun güney doğusunda ve Kuzey Suriye'nin bir bölümünde "Geç Hitit Krallıkları"ını görüyoruz. Doğu Anadolu bölgesinde Hurrilerin devamı niteliğinde "Urartulular"ı görüyoruz. M.Ö.11. ve 10. yüzyılda siyasi bir birlik kuramayan Urartulular, Asurluların Aramilerle uğraşmasını fırsat bilerek M.Ö.9. yüzyılda merkezi bir devlet kurmuşlardır. Orta Anadolu'da "Frig"lerin bir devlet kurduklarını görüyoruz.⁴

¹ Ekrem Memiş, **Eskiçağda Mezopotamya**, Bursa 2007, s.193.

² Kemalettin Köroğlu, **Eski Mezopotamya Tarihi**, İstanbul 2008, s.142.

³ Ali Narçın, **A'dan Z'ye Asur**, İstanbul 2008, s.5.

⁴ Köroğlu, **a.g.e.**, s.152.

I.Tiglat-Pileser'in ölümü ile genişlemesi duran ve hatta birçok yerde hâkimiyetini kaybeden Asur'un bu duraklama ve gerileme dönemi yaklaşık 200 yıl kadar sürmüştür. Bu aradaki uygun ortamdan yararlanan Ön Asya kent devletleri varlıklarını kendi başlarına sürdürecekler; Aramiler Suriye'de kuvvetli bir devlet kurarken İbraniler ve Fenikeliler de geliştirecekler, Doğu Anadolu'da ise Urartu Devleti kuvvetlenecektir. M.Ö.9.yüzyılda Asur Devleti'nin başına bir dizi kararlı ve güçlü kişilikli hükümdarın geçmesiyle Asur yeniden büyük bir güç haline gelmiş ve Asur İmparatorluğu'nun temelleri atılmıştır.⁵

II.Asurnasirpal (M.Ö.883-858) Aramiler'in elindeki Kuzey Suriye'yi ele geçirip yeni bir başkent olarak Kalah'ı kurarken; onun halefi III.Salmanasar ise kuzeydeki Urartu Devleti ile savaşmış, doğudaki Medler'i egemenliği altına almış, batıda Toroslar'a kadar ulaşmıştır. Böylece Asur'un istila ile genişleme politikasını sürdürmüştür. Bundan sonra bir süre Asur'un yeni bir zayıflama dönemi geçirdiği, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu elinden çıkardığı görülür. Yeni Asur Devleti (M.Ö.745-612); bir darbe ile iktidarı ele geçiren ve Asur'un önemli krallarından biri olan III.Tiglat-Pileser döneminde eski gücüne kavuşmuştur. III.Tiglat-Pileser (M.Ö.745-727) Babilonya ile kurduğu ittifak sayesinde Urartu saldırılarını geri püskürtmekle kalmamış, Suriye'yi ve Babilonya'yı ele geçirmiş, ününü ve etkisini Yemen'e kadar ulaştırmıştır. Dahası son derece katı bir yönetim politikası izlemiş, krallığı döneminde egemenliğindeki yerleşimlerin yerini değiştirmiş, deportasyonlar uygulamıştır. III.Tiglat-Pileser'i takip edenler devleti genişletmeyi sürdürürler. II.Sargon döneminde (M.Ö.722-705) Asur en güçlü ve merkezi devlet düzeyine ulaşırken; II.Sargon M.Ö.722'de Samaria merkezli İsrail ve Yuda devletlerini ve Kıbrıs'ı ele geçirmiş, sonra Urartulular'ı yenip başkentleri Tuşpa'yı yıkmış, kendi hükümet merkezini ise Dur-Şarrukin'e taşımıştır. Sanherip (M.Ö.705-681) ise M.Ö.689'da Asur'a karşı ittifak oluşturmaya çalışan Babil'i tümüyle tahrip etmiş, Fenikelilerden Tir şehrini almış ve parlak bir başkent olarak Ninive'yi kurduştur. Asarhaddon zamanında (M.Ö.680-

⁵ Memiş, **Eskiçağda Mezopotamya**, s.192-193.

669) ise Asur İmparatorluğu Mısır'ı da alarak en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Ancak Asur'un kuzeyden gelen Kimmer tehlikesi ile uğraşmasından yararlanan Mısır M.Ö.655'lerde Asurbanipal döneminde yeniden bağımsızlığına kavuşurken; Asur İmparatorluğu, Kimmer tehlikesini akıllı bir politika izleyip İskitlerle ittifak yaparak önlemiştir.⁶

Asurbanipal (M.Ö.669-627) Mısır'ı elde tutmayı başaramamakla birlikte Babil ve Elam civarındaki isyanları bastırıp Elam Devleti'ni ortadan kaldırdı (M.Ö.639). Ülke bu dönemde imar edilerek yeni şehirler kurulmuş, örnek kütüphane ve arşivler oluşturulmuştur. Ancak Asur İmparatorluğu ile İran'daki Medler arasında tampon bir bölge olan Elam Devleti'nin ortadan kalkmasıyla Medler çok geçmeden saldırıya geçtiler ve böylece Asur'un bu ihtişam devrinden hemen sonra imparatorluk dönemiyle tam bir çelişki teşkil eden süratle çöküş çağına girildi. M.Ö.650'de yeniden kurulup M.Ö.626'da da yeniden bağımsızlığını kazanan Babil ile birleşen Medler M.Ö.614'de Asur'u, M.Ö.612'de de Ninive'yi ele geçirip tahrip etmişlerdir. Asurluların son direnişi de M.Ö.609'da kırılmıştır. O güne kadar mağluplarına acımasız ve sert davranmakla ve bu yüzden nefret uyandırmakla ünlü Asurlular'a bu defa Medler ve Babililer çok acımasız davranarak tüm Asur şehirlerini yerle bir ettiler ve topraklarını da aralarında paylaştılar. Asur'un yıkılışı, Mezopotamya'daki geleneksel yönetim biçimi ve köklü kültürler bağlamında tümüyle bir yok olma değildi. Olay daha çok siyasi iktidar ve gücün Ninive'den Babil'e aktarılması gibidir.⁷

Çalışmamızın konusunu "Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ve Kültürü" oluşturmaktadır. M.Ö.1. bin yılda yani Yeni Asur Devleti'nin kurulduğu yıllarda Anadolu'da gerçekleşmiş olayları gözler önüne sermek için yerli ve yabancı literatür taranmış, konuya ilişkin olarak parçalar halinde değinilen olaylar, bir arada ve konu bütünlüğü içerisinde verilmeye gayret edilmiştir. Bu bağlamda olaylar bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

"Tarihte belge konuşur" prensibi gereği olarak çalışmamızın birinci

⁶ Bkz. Nazmi Özçelik, **İlk çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Kırşehir 2006.

⁷ Köroğlu, **a.g.e.**, s.181.

bölümünü kaynaklar bahsine ayırmayı uygun bulduk. Bunun yanı sıra toplumların üzerinde yaşadıkları coğrafyanın onların gelişiminde vazgeçilmez bir yer tuttuğu ve tarihe yön veren temel unsurlardan birisini oluşturduğu bilinen bir gerçek olduğu düşüncesiyle ayrıca bu bölümde Asur Devleti'nin coğrafi yapısınada değinmeye çalıştık. Ayrıca yine bu bölümde Yeni Asur Devleti kurulmadan önce Asur Devleti'nin siyasi tarihini inceledik.

İkinci bölümde, Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ele alınmıştır. Bu bağlamda Asur Devleti üç aşamada incelenmiştir. Kuruluş, yükseliş ve çöküş dönemi olarak incelenen Yeni Asur Devleti'nin ilk olarak bölgesel devletten imparatorluk aşamasına geçiş sürecindeki tarihsel gelişim ortaya konulmuştur. Nitekim Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan dönemin krallara göre aşamalar geçirdiği ve evrelere ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda II.Asur-dan ile başlayan, II.Adad-Nirari ile devam eden yeni dönemin Asur idari, ekonomik, askeri ve toplumsal yapısında yarattığı dönüşümlerin önem taşıdığı görülmektedir. II.Asur-Nasirpal ile Yeni Asur Devleti'ni imparatorluğa taşıyacak olan yayılımcı ideolojisinin gelişimini, Asur'daki köklü değişimler açısından bir başlangıç niteliğinde olduğu anlaşılır. M.Ö.745 ile 612 yıllarını kapsadığı düşünülen bu dönemde Asur'un askeri egemenliğinin tüm Yakındoğu'yu ve kimi zaman da Mısır'ı içerecek şekilde genişlediği görülmektedir. Nitekim imparatorluğun bir diğer aşaması olarak görülen sağlamaştırmaya yönelik politikanın özellikle III.Tiglat-Pileser ile birlikte uygulamaya başladığı yapılan köklü reformlardan anlaşılabilir. Sonrasında başa geçen krallar zamanında ise II.Sargon dışında yayılım siyasetindeki gerilemeler ve imparatorluğun iç yapısındaki sorunlar ve gerilemeler de teker teker anlatılmaya çalışılmış ve Asur'un bu dönemde girdiği süreç değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yine bu bölümde, Yeni Asur Devleti'nin çevre toplumlarla ilişkileri konusuna değinilmiştir. Mezopotamya ve Anadolu arasında tampon bir bölge statüsüne sahip olan şehir devletleri, coğrafi konumları ve de ekonomik zenginlikleri sebebi ile bu iki coğrafya arasında gerçekleşen ilişkilerde belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Yeni Asur-Geç Hitit Şehir devletleri ilişkilerine baktığımızda, bu şehir devletlerinin Asur ve Urartu ülkeleri arasındaki

mücadeleden yararlanarak uzun süre varlıklarını koruyan ve bu iki büyük güç arasındaki en önemli mücadele konularından birisi olmuştur. Asur Devleti'nin Anadolu'nun iki büyük gücü durumundaki Urartu ve Frig Devletlerine karşı vermiş olduğu mücadeleler üzerinde durulmuştur. Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'nun zenginlik kaynaklarını elde etmeyi ve Akdeniz ticaretini ele geçirmeyi amaçlayan Asurlular, karşılarında en büyük rakip olarak bu devletleri bulmuşlardır. Çünkü hem Doğu Anadolu'da kurulmuş olan Urartulular ve hem de Orta Anadolu'daki Frigler, Akdeniz ticareti ile yakından ilgili idiler. Anadolu'ya yönelik emperyalist Asur politikaları, buradaki devletleri ortak düşman Asur'a karşı kendi aralarında ittifaka sevk etmiştir. Yine sözü edilen Asur politikaları, Anadolu'nun siyasal ve idari durumunda köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim Doğu Anadolu'da, M.Ö.9. yüzyılda, merkezi bir Urartu Devleti'nin kuruluşu, gittikçe dozunu artıran Asur baskısının bir sonucu olmuştur. Yine bu dönemde Kimmer-İskit-Yeni Asur Devletleri ilişkileri hakkında da bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın Üçüncü bölümünde ise Yeni Asur Devleti'nin kültürel yapısına değinmeye çalıştık. Kültürel yapı içerisinde, hukuk, toplumsal ve ekonomik hayat, askeri yapı, dini hayat, sanat anlayışı vb. değinilmiştir.

Bilindiği gibi her bilimin bir metodu vardır. Çünkü metod, doğruya ulaşmak için takip edilen yoldur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu yol, uzun ya da kısa olabilir. Önemli olan, ne şekilde olursa olsun, gerçeğe varmaktır.

Tarihte gerçek nedir? Yahut da tarihi gerçeklere ulaşmak istememizin amacı nedir? Mevcut görüşe göre, günümüzdeki sıkıntı, geleceğin karanlık olduğu meselesidir. Yalnızca, geçmiş, ölmüş ve bitirilmiş olan şeyler için fikir yürütülür. Bu nedenle, insanların bizzat tarihle ilgilenmeleri, pek tabiidir. Geçmişte meydana gelen olayları bilmek ve anlamak arzusu, insanların ortak özelliklerindedir. Ancak, şunu hemen belirtmek lazımdır ki, tamamıyla geliştirilmiş bir disiplin olarak tarihin tetkiki, gerçekten oldukça yenidir. Tarihin araştırılıp incelenmesi olayı, tıp veya hukuk ilminden, felsefe veya teolojiden, hatta tabii bilimlerden bile yenidir.

Biz de bu araştırma konumuzu, geçmişi daha iyi anlayabilme adına ilk

önceleri M.Ö.2. binyılın başlarında, Anadolu'ya ticaret yapmak amacıyla gelen Asurluların, daha sonraki yıllarda M.Ö.13. yüzyıldan itibaren Anadolu üzerinde siyasal emeller beslemeye başlayan ve adım adım bu gayelerine nail olarak büyük bir imparatorluk sürecine gelip dönemin en büyük güçlerinden biri haline gelen Yeni Asur Devleti'nin siyasi tarihi ve kültürüne ayırdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ YAPI, TARİHİ KAYNAKLAR VE ASUR SİYASİ TARİHİ

İnsanlık üç boyutun üzerindedir. Dünden gelmekte, bugünü yaşamakta ve yarına gitmektedir. İnsanlığın yarını için en iyi tahmini tarihçi yapabilir. Ancak bugünü bilmek, yarını tahmin için yeterli değildir. İşte insanın yarınını bilmesi için gereken öteki boyut, dünün bilinmesidir. Dünü bilmek ise tarih sayesinde mümkündür. Dün, yani geçmiş çok iyi bilinirse, bugünün de yardımıyla yarın için önemli başarılar elde edilebilir.

Tarih, sosyal bilimlerin temeli durumunda olan bir bilimdir. Bu yüzden bir milletin hayatında tarih öğretiminin önemi oldukça fazladır. Milletler de insanlar gibi hafızaları ile yaşarlar. Hafızasını kaybeden, geçmişini hatırlamayan bir insan bugününü ve geleceğini nasıl sağlıklı bir biçimde oluşturamaz ise, tarihini iyi bilmeyen milletler de aynı şekilde günümüz meselelerine çözüm bulamadıkları gibi geleceklerini de iyi bir şekilde düzenleyemezler. Bu bağlamda tarihe sahip çıkmak ve ondan gereken dersleri çıkarmak gerekmektedir. Tarih, belgeler, vesikalar, kâğıtlar, tutanaklar, hatıralar ve kitaplar halinde karşımıza çıkmaktadır. Bizlere düşen tarihten gereken dersleri alabilmek için mümkün olduğu kadar okumak ve araştırmaktır.

Her tarih çalışması bir bakıma mazinin yeniden inşa edilmesidir. Bu çalışmada objektiflik ilkesine bağlı tarafsız bir tarih metodu ile hadiselerin ele alınarak incelenmesi tarihçilik mesleği açısından zaruri görülmektedir. Ne derece titiz olursa olsun hiçbir araştırma mükemmeliyete erişebilmiş değildir. Bir tarih tetkikinden beklenen kendisine konu olarak seçtiği mesele üzerine yeni ve manalı birkaç çizgi getirebilmesidir.

A) COĞRAFİ YAPI

İnsan topluluğunun dünya üzerinde işgal ettiği yere coğrafi mekân adı verilir. Toplumların hayatı, büyük bir oranda içerisinde bulunduğu maddi şartlara bağlı olmuştur. Diğer bir ifade ile bir ülkenin coğrafi unsurlarını oluşturan iklimi, bitki örtüsü, yer altı ve yerüstü zenginlikleri, ırmak ve gölleri;

ülke üzerinde yaşayan insanların sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve hatta dini yaşantılarını mutlak surette etkilemişlerdir. Bu açıdan üzerinde bulunduğu coğrafya, tarihin gelişimine yön veren en temel unsurlardan birisini oluşturmuştur.⁸ Aynı zamanda, üzerinde yaşanan mekânın imkânları ve de imkânsızlıkları, toplumların ekonomik yapısında olduğu gibi, başka topluluklarla olan ilişkilerinde de en temel unsurlar olmuşlardır. O halde, toplumların gelişimini ve diğer toplumlarla olan ilişkilerini iyi anlayabilmek için üzerinde yaşadıkları⁹ coğrafyanın özelliklerini iyi bilmek gerekmektedir.¹⁰

1-Fiziki Coğrafya

Asur Ülkesi'nin çekirdeğini, günümüzde tümüyle Irak sınırları içinde kalan ve Musul havzası boyunca uzanan topraklar oluşturur. Asur bölgesi, Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki bölgenin dışına da taşan, kuzeyde bütün Musul havzası boyunca uzanan ve doğuda İran'ın batısını içine alan Mezopotamya'nın kuzey kısmını içine alır. Kuzeyde Fırat ve Dicle, Arapların El-Cezire (ada) olarak adlandırdıkları kalker bir plato tarafından ikiye ayrılmıştır.¹¹ Fırat'ın kuzeye doğru dar bir vadi içinde akmasına karşılık, doğudaki Büyük Zap, Küçük Zap, Adhem ve Diyala gibi kollarla beslenen Dicle Nehri ekime ve hayvancılığa elverişli geniş bir dalgalı arazi içinde akar ki, burası Asur Ülkesi'nin çekirdeğini oluşturur. Buna karşılık, iki ırmağın ortak deltalarına ulaştığı Hit-Samarra hattının güneyinde, kuzeye kıyasla tümüyle farklı bir manzara ile karşı karşıya gelinir. Burada Dicle ve Fırat on binlerce yıldır taşıdıkları alüvyonlarla, Yakın Doğu'da benzerine rastlanmayan, dümdüz, bereketli bir ova ortaya koymuştur. Dicle ve Fırat arasındaki bu yöre coğrafi olarak adeta tanrı tarafından kent yaşamının gelişmesi için coğrafi olarak yaratılmış bir beşikti.¹² Kuzeydoğuda Dicle ve Zagroslar arasında kalan, içinde Dicle kollarının aktığı köşe de iklim ve bitki örtüsü yönünden

⁸ Ekrem Memiş, **Tarihi Coğrafyaya Giriş**, Konya 1990, s.9.

⁹ Mehmet Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri**, Ankara 2007, s.55.

¹⁰ H.Demircioğlu, **Roma Tarihi I, Menşelerden Akdeniz Havzası'nda Hâkimiyet Kurulmasına Kadar**, Ankara 1987, s.1.

¹¹ Veli Sevin, **Yeni Asur Sanatı I Mimarlık**, Ankara 1991, s.1.

¹² Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.2.

oldukça elverişli koşullar taşıyordu. Bu yöre ilk insanların yerleşmesi için ideal olanaklara sahipti ve Mezopotamya tarihinde önemli bir rol oynamıştı. Dicle ve Yukarı Zap arasında kalan yörede, Ninive, Kalhu ve Dur-Şarrukin gibi görkemli merkezleriyle “Asur Üçgeni” denen bölge yer alıyordu.¹³ Jeolojik araştırmaların sonuçlarına göre Mezopotamya’nın iklimi en eski zamanlardan günümüze kadar fazlaca değişikliğe uğramamıştır. Bölge yazın dünyanın en sıcak yerlerinden biridir. Görüldüğü gibi Asur Ülkesi, Önasya’nın hiçbir ülkesinde bulunmayan doğal özelliklere sahipti. Bu yörede en erken çağlardan başlayarak kurulmuş kasabalar, birbirleriyle sıkı bir alışveriş içine girerek, kısa sürede teknik açıdan kalkınma ve zenginleşmenin yolunu açmışlardır ki, bu da kentleşmeye geçişi hızlandırmıştır. Bütün bu uygun coğrafi koşullara rağmen Asur’un yerel bir güç olarak Önasya siyaset sahnesine yerleşmesi uzun zaman almıştır. Bu önemli devletin yükselişi, sonradan Anadolu’daki madenlerin ve tekstil ürünlerinin ticaretini yaparak gelişen Asur Devleti’nin başkenti olan Asur Kenti’nin M.Ö.2.binlerin başında zenginleşmesiyle başlar. “Asur Kenti” belgelerde sıkça anılan bir kent değildi. Aramiler, Asur Devleti’nin yıkılmadan önce başkentin adının Ninive olduğunu bildikleri halde yerel geleneği takip ederek Yukarı Zap ve Dicle arasındaki bölgeyi ‘Asur’ aramice Athor, yunanca Aturia olarak adlandırmışlardır. Bu gelenek Part Devleti zamanında da devam etmiştir. Ptolemaeus’un Coğrafya’sında Asur’un anlamı tüm eyaleti kapsayacak şekilde genişlemiş ve Babil, Mezopotamya ve İran dışındaki bölge M.Ö. yaklaşık 1500 yılları “Asur” adı altında gösterilmiştir.¹⁴ İşte Asur krallığı M.Ö.14. yüzyılda uzun bir geçmişi olan bu bölgede kurulmuştur.¹⁵ Çölün ortasındaki bir cennet görünümündeki Asur Şehri, Dicle boyunca Aşağı Zap Nehirleri aracılığıyla bağlantı yollarına yönelmektedir. Buranın çok yakın çevresi dışında Asur Ülkesi’ne giden doğal bir hinterlandı yoktur. Bu yüzden de tüm çivi yazılı belgelerde burası *mat Asur* “Asur Ülkesi” adıyla anılmış, Gutiler Devri dışında hiçbir zaman coğrafi bir bölgenin adı değil sadece küçük bir ülkenin ve söz

¹³ Andre Parrot, *Assur*, 1961, s.2.

¹⁴ İlknur Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya Asur Devleti’ne ve Suriye’deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, İstanbul 2008, s.51.

¹⁵ “Asur”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, s.913.

konusu devletin politik ismi olmuştur. Asur Devleti'nin siyasi hâkimiyetinin bölgesel anlamda yayılması ile birlikte Asur kavramı da buna bağlı olarak daha geniş bir bölgeyi ifade eder duruma gelmiştir.¹⁶

2-İklim ve Bitki Örtüsü

Jeolojik araştırmaların sonucuna göre Mezopotamya'nın iklimi eski zamanlardan günümüze değin fazlaca değişikliğe uğramış değildir. Ülke yazın dünyanın en sıcak bölgelerinden biridir. Yaz sıcakları gölgede 50 dereceyi bulur. Ülke oldukça güneyde olmasına karşın, Orta Asya ve İran'dan gelen kıta kutup havası nedeniyle kışları soğuk geçer. Musul'da ocak ayı ortalama ısı 5 derecedir. Bununla birlikte, Güney Mezopotamya'da tropikal etki ağır basar. Sözelimi Basra'da ocak ayı ısı ortalaması 11 derecedir. Yağmursuzluk 8 ay sürmektedir. Sonbahardan ilkbahara değin, Akdeniz'den gelen alçak hava tabakalarının getirdiği yağışla birlikte, Toroslar ve Zagroslar'daki karların erimesi, ilkbahardan başlayarak Fırat, Dicle ve kollarının, denetimi olanaksız taşmalarına yol açar. Buna karşılık az yağış alan ayların sonlarına doğru ırmaklardaki su miktarı oldukça azalır. Doğa kasım ayından başlayarak yeşerir ve kısa ömürlü olan bitki örtüsü nisan ayından itibaren kurur. Güneydeki çöllük alanlarda ise hiç bitki yetişmez.¹⁷

B) TARİHİ KAYNAKLAR

Asur kaynaklarını Asur Kral Yıllıkları, Nimrud Mektupları ve Arkeolojik Kaynaklar şeklinde üçe ayırmaktayız.

1-Asur Kral Yıllıkları

M.Ö.1. bin yılda, Asur-Anadolu ilişkileri konusunda en kapsamlı bilgileri, Asur kral yıllıklarında bulmak mümkündür. Asur kral yıllıklarının yardımı ile yaklaşık M.Ö.2. bin yılın ortalarına kadar Asur için oldukça sağlam bir tarih iskelesi hazırlanabilmektedir. Sinkronizmler- yani eş zamanlı olarak ortaya çıkan ve dolayısıyla dolaylı olarak kayda geçen kişiler ve olaylar- üzerinden

¹⁶ Taş, **Hitit Kralı**, s.52.

¹⁷ Füzünan Kınal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara 1983, s.11.

bölgedeki diğer toplulukların tarihini de takip etmemiz mümkün oluyor. Yani Asur kral yıllıkları bu zaman dilimi için Eski Doğu'nun kronolojisinin belkemiğini oluşturmaktadır. Fakat M.Ö.2. bin yılın ortasından sonra Asur kral yıllıklarının günümüze kadar gelen değişik versiyonları arasındaki eksikler ve tutarsızlıklar, ayrıca başka alanlardaki farklı tarihlendirme dizileri, kronolojik güvenilirliğe ket vurmuştur.¹⁸

Asur kral yıllıklarına baktığımızda bu yıllıklardan birisinin II.Asurnasirpal döneminin seferlerinin ayrıntılı bir şekilde kaydedildiği ve yerleşim yerlerinin yakılıp yıkılması, alınan vergilerin en ince ayrıntısını oluşturduğu görülür.¹⁹ Yine aynı şekilde II.Asurnasirpal dönemine ait, Tell-Balawat'ta bulunan içerisinde iki kireç taşı levha bulunan bir sandık mevcuttur. III.Salmanasar'ın yazlık sarayı olan, Balawat'ın ünlü bronz kapıları üzerindeki tabletler de British Museum'da bulunmaktadır. Kalhu'da bulunan Siyah Obelisk'te III.Salmanasar'ın hâkimiyetinin birinci ve otuz birinci yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. Ayrıca III.Salmanasar'ın hâkimiyetinin ilk on altı yılını içine alan dönemde Asur şehrinde bulunmuş olan kil tabletler üzerindeki yıllıklar ile yine hâkimiyetinin ilk on sekiz yılını kapsayan ve Kalhu'da bulunan yıllıklarda, bu döneme ait önemli kaynaklar arasında yer alır. III.Tiglat-Pileser'in Kalhu'da inşa edilen sarayın levhaları üzerine kazdırdığı yazıtları da Anadolu ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.²⁰

Korsabad metinleri içerisinde en önemli kaynağı II.Sargon'un yıllıkları oluşturur. Ayrıca bu dönemin kaynakları, Ninova, Asur, Kalhu ve Kar-Sarru-kin (Korsabad)'de bulunmuşlardır. Bu kaynaklarda, Asur krallarının Friglerle ilişkileri yer almaktadır. 1845'te bulunan Kıbrıs veya Larnaka steli, kralın Urartu ile ilişkileri çerçevesinde Ardini kenti ve onun kralı Urzana konularında geniş bilgiler içerir. Ninova'da bulunan II.Sargon dönemine ait olan A ve B prizma yazıtları da dönemin önemli kaynakları arasındadır. Sanherip

¹⁸ Eva Cancik-Kirschbaum, **Asurlular**, İzmir 2004, s.23.

¹⁹ M.T. Tarhan, "Urartu Devleti'nin "Kuruluş" Evresi ve Kurucu Krallardan "Lutupri=Lapturi" Hakkında Yeni Görüşler", **An. Ar.**, VIII, 1982, s.96.

²⁰ David Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, I**, New York 1968, s.535, 555, 612-625, 641, 761.

döneminin en önemli kaynaklarından birisini yıllıklar oluşturmaktadır.²¹

II.Asurnasirpal (883-859): Lübnan Seferi

Kalah'da II.Asurnasirpal tarafından inşa edilen yeni kraliyet sarayı Ninurta Tapınağının büyük beton levhalarına yazılmış yıllıklarda bundan bahsedilmektedir.

O zaman, tüm Lübnan dağı bölgesini ele geçirdim ve Amurru ülkesinde Büyük Denize ulaştım. Silahlarımı o engin denizde temizledim ve tüm tanrılara kurban adadım. Sahilde Tyros, Sidon, Babil, Mahallata, Maiza, Kaiza, Amurru ve Arvad adası sakinlerinden vergi olarak altın, gümüş, kalay, bakır kaplar, rengârenk süslü keten giysiler, büyük küçük maymunlar, abanoz, şimşir ve bir deniz ürünü olan morsun azıdışinden fildişiler aldım ve onlar beni kabul ettiler. Amanus Dağlarına çıktım ve orada sedir, çam, servi ağaçları kestim ve tanrılarımı koyunlar kurban ettim. Destansı başarılarım anısına taştan bir heykel oydum ve onu oraya diktim. Amanus Dağları'ndan tanrılara ışık tutan Sin ve Şamaş tapınaklarına hizmet için düzenlenen şenlikler için inşa edilmiş bir *iamasku* tapınağı olan Esarra tapınağına dağservisi demetleri gönderdim.²²

III.Salmanasar (858-824): Arami Birliğine Karşı Savaş

Monolit yazıtlarına göre ilk yılına dair verilen bilgiler şunlardır:

O zaman tüm yüce tanrıların büyüklüğüne saygı duydum ve Asur ve Şamaş'ın bu destansı eylemlerini bir kral olarak kendim gelecek nesiller için bir taş dikerek övdüm. Bu taşın üzerine kendi kahramanca eylemlerimi ve muharebelerdeki başarılarımı yazdım ve onu Amanus Dağlarının eteğindeki Saluara Nehri kaynağının yanına diktim. Amanus Dağı'ndan ayrıldım, Orontes Nehri'ni geçtim ve Hatti (Hattuşa)'den Sapalulme'nin hisar kenti olan Alimuş'a yaklaştım. Onun hayatını kurtarmak için Hattina'dan Sapalulume'nin, Karkamış'dan Sangara'nın, Sam'al'dan Haianu'nun,

²¹ Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, II, s.51, 179, 190, 232.

²² B.Pritchard, *The Ancient Near East, An Anthology of Texts and Pictures*, London 1958, s.188-189, 193.

Que'den Kat'enin, Hilukka'dan Pihirim'in, lasbuk'dan Bur-Anate'nin ordularını dağıttım, üzerlerine saldırdım ve kenti fethettim. Ganimet olarak da atlarını götürdüm. Kılıçla öldürdüm... Bu savaş esnasında lasbuk'dan Bur-Anate'yi bizzat ele geçirdim. Hattina'nın büyük kentlerini fethettim. Amurru'nun Üst denizi ve Batı denizi... alaşağı ettim. Böylece selden sonra çökmüş tepelere benzediler. Sahil kentlerinin krallarından haraç topladım. Geniş sahil şeridi boyunca rakipsiz bir şekilde dosdoğru ilerledim. Ünümü sonsuza kadar sürdürmesi için derebeyi olarak kendimi simgeleyen bir dikili taş ellerimle yaptım, ve onu deniz kenarına diktim. Amanus Dağlarına çıktım ve orada sedir ve çam ağacı kestim. Daha sonra tanrı Hirbe'nin heykelinin bulunduğu dağlık bölge Atalur'a gittim ve onun heykelinin yanına heykelimi diktim. Denizden ayrıldım ve Hatti (Anadolu) ülkesinden Taia, Hazazu, Nulia, ve Butamu kentlerini fethettim. 2900 tecrübeli asker öldürdüm; 14600 tanesini de savaş esiri olarak aldım. Gusi'nin adamı Arame'den savaş haracı olarak gümüş, altın, büyük-küçükbaş hayvan, şarap ve bir araba dolusu beyaz altın aldım.²³

III.Tiglat-Pileser²⁴ (744-727): Suriye ve Filistin'e Karşı Savaş

Pek çok kopyasıyla korunmuş kile yazılı bir yazıttan alınan bilgiler şöyledir:

İdi-bi'li'yi Mısır sınırında sınır koruyucusu olarak kurdum. Kommagene'nin Kustaspisinden, Que'nin Urikinden, Balil'in Sibitti-be'linden, Hamat'ın Enilinden, Sam'al'ın Panammusundan, Gurgum'un Tarhularasından, Militene'nin Sulumalından, Tabal'ın Uassurmesinden, Tuna'nın Ushittisinden, Tuhana'nın Urballasından, Istunda'nın Tuhammesinden Bit-Ammon'un Sanipusundan, Arvad'ın (Ma)tan-belinden, Moab'ın Salamanusundan, Askelon'un Mitinisinden, Yahuda'nın Yehoahazından, Edom'un Kausmalakusundan, Gaza'nın Hannosundan haraç olarak altın, gümüş, kalay, demir, antimon, renkli süslü ipek giysiler,

²³ Pritchard, a.g.e., s.188-189, 193.

²⁴ Bkz. Howell M. Haydn, "Azariah of Judah and Tiglath-Pileser III", **Journal of Biblical Literature**, Vol. 28, No. 2 (1909), s.182-199.

kendi yerel sanayilerinde mor yünden ürettikleri kıyafetler, kara veya denizdeki her çeşit değerli şeyler, bölgelerinin ürünleri, krallarının hazineleri ve esir olarak atlar, katırlar aldım.²⁵

2-Nimrud Mektupları

Asur döneminin Anadolu ile ilişkilerine ışık tutan diğer önemli bir kaynakta Nimrud mektuplarıdır. Bu mektuplar içerisinde en önemlisi, H. W. F. Saggs'ın M.Ö.710 yılına tarihlendirdiği ND. 2759/XXXIX mektubudur. 1952'de Nimrud'da bulunanların en uzun olan mektup, Asur kralı tarafından bölgede görevlendirilmiş bir memura yazılmıştır. Mektupta kral, üst düzey bir Asur ilerigelenine o zamana kadar düşmanca bir tavır sergileyen Muşki'li Mita'nın Asur'a yakınlaşmak amacıyla adımlar attığını bildirir.

Yine bu dönemin önemli mektuplarından birisi XLI numaralı mektuptur. Urartu'nun güneyinde yer alan ve Asur ile Urartu ülkeleri arasında tampon bir ülke olma özelliği gösteren bölgenin coğrafyası konusunda ilginç bilgiler veren XLI numaralı mektup, Asur yönetimi ile ilgili bazı ayrıntılara da ışık tutmaktadır. Bunun dışında XLV (ND. 2673) ve XLVIII (ND. 2453) numaraları ile kayıtlı bulunan mektuplardan, Asur-Urartu ilişkilerine dair bilgiler edinmek mümkündür. Ayrıca, ND. 1107 mektubu, Kalhu'nun kuzeydoğusunda yaşayan halka yapılmış Kimmer saldırısını konu alır.²⁶

3-Arkeolojik Kaynaklar

Sevin "Yeni Asur Sanatı (I) Mimarlık" adlı yapıtında Asurluların kalıntılarını araştıran araştırmacı yazarların çalışmalarıyla arkeolojik kazıları sıralayarak önemli bir belge haline getirmiştir. Asurlularla Babillilerin yıllarca süren sürtüşmesinden sonra Medlerle birlik olan Babillerin galip olması tarihsel anlatımların belki de vazgeçemedikleri gelişmelerden biridir. Bölgede ilk kazının 1820 yılında başladığı söylenmektedir. İlk kazıyı gerçekleştiren de İngiliz Claudius James Rich'in Ninive'de yaptığı kazı çalışmalarıdır.²⁷

²⁵ Pritchard, a.g.e., s.188-189, 193.

²⁶ Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya**, s.38, 40.

²⁷ Bkz. Veli Sevin, **Yeni Asur Sanatı I Mimarlık**, Ankara 1991.

Daha sonraki yıllarda Paul Emil Bota (1802-1870), Eugene Napoleon Flandin (1809-1876), Austin Henry Layard (1817-1894), Victor Place (1819-1875), Henry Creswicke Rawlinson (1810-1895), Hormuzd Rassam (1826-1910), William Kennett Loftus (1821-1858), Georghe Smith (1840-1876), E.A. Wallis Budge, I.,V.King, Walter Andrae (1875-1956), Thurcau-Dangin (1872-1944), Gordon Loud, Max Edgar Lucien Mallowan (1904-1978), Tarık A.Madhloom, Hazim Abdülhamid ve Janusz Meusynski adlı kişiler olarak belirtildiler.²⁸

C) BAŞLANGIÇTAN KURULUŞ DÖNEMİNE KADAR ASUR SİYASİ TARİHİ

Asurlular ataları Akadlılar zamanında Sumerlerin ve Akadlıların kurduğu kentlerin çevresinde, kıyılarında yaşayan Sami yarı göçebelereydi. Suriye ve Filistin içlerinden güneye göç etmişlerdi. M.Ö.2000 yıllarında Asurlular Dicle nehrinin kıyısında Asur adını taşıyan bir kent kurmuşlardı. Kralları kendilerini İşşiakum olarak adlandırıyorlardı. Krallar isimlerini Asur'u da kullanarak belirliyorlardı.

Asurluların bölgedeki etkinliklerini ilk kez Asur kralı İlişuma'nın Babil'e yaptığı bir akından biliyoruz. Asur'un yayılmacılığı, Ur'daki Üçüncü Soyun mirası arasındaki bu kentin gelişmesi ve yayılmağa başlaması İlişuma zamanında başladı. Asur Devleti'nin kralı İlişuma, Asur'da bir soy kuran bir Akad valisinin torunu ve Şalimahum'un oğluydu. Bu Akad soyuna Hammurabi'nin egemenliğinden bir kuşak önce Şamşi-Adad (1815-1782) tarafından son verilmişti. Şamşi-Adad'dan önceki Asur krallarının adlarının hepsi bilinmemektedir. 8. yüzyılda hazırlanan Asur kral listesinde de, Üçüncü Ur Soyu krallığının yıkılmasından sonraki kralların adları da yoktur. Listenin başında henüz çadırlarda oturan 17 kraldan söz edilmektedir.

Belgelere göre Şamşi-Adad zamanında Asurlular bugünkü Lübnan ve Filistin'i egemenlikleri altına almışlar ve Akdeniz ticaretinin bir kesimini ellerine geçirmişlerdi. Güneyde ise sınırlar Eşnunna ve Babil'e dek

²⁸ Ali Narçın, **A'dan Z'ye Asur Tarihi**, İstanbul 2008, s.411-412.

dayanmıştı. Asurlular ayrıca bu çağda Anadolu içlerinde ticaret merkezleri kurmaya başlamışlardı.²⁹ İlk dönemleri hakkında fazla bilgi edinilemeyen Asurlular, Hititlerden önce Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunup özellikle Kapadokya'da ticaret kolonileri kurmuşlardır.

1-Eski Asur Döneminde Asurlular

Asur'u bağımsız bir şehir devleti haline getiren kral, İluşumadır (M.Ö.2000). Daha sonraki krallar ülkenin imarı için çalışmışlardır. M.Ö.1900'lerde Asur Krallığı giderek güçlenir ve tarih sahnesine çıkmaya başlar. Asur'u Orta Dicle Vadisi'nin en önemli devleti haline getiren aynı zamanda Babil Kralı Hammurabi'nin çağdaşı da olan I.Şamşı-Adad'dır. Bu dönemde Asur Krallığı'nın sınırları bazı askeri saldırı ve politik değişimlere bağlı olarak zaman zaman değişmekle birlikte doğudaki Zagros Dağları'ndan batıda Fırat nehrine, kuzeyde Toroslar'dan güneyde Babil düzlüklerine kadar genişlemiştir. Eski Asur Devleti'nin ömrü uzun olmamıştır. I.Şamşı-Adad'dan sonra gücünü kaybeden Asur Devleti'ni Babil hükümdarı Hammurabi, Babil'e bağlamıştır. Böylece Asur, M.Ö.14. yüzyıla kadar Babil ve Mitanni devletlerinin siyasi nüfuzu altında kalmış; ancak M.Ö.14. yüzyılda Hurri-Mitanni Devleti'nin Hitit hücumlarıyla zayıflamasından sonradır ki, yeniden bağımsızlığına kavuşarak Yukarı Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve hatta Babil'i de egemenliği altına alabilmiştir. Böylece Asurlular Mezopotamya'nın Babillilerden sonraki egemeni olmuşlar, Babil Devleti'nin yöntemlerini benimsemişlerdir.³⁰ M.Ö.1975'lerden başlayıp M.Ö.1725'lere kadar devam eden Asur Ticaret Kolonileri Çağı adı verilen bu dönemde, Anadolu'da şehir krallıkları hüküm sürmüştür. Bu krallıkların zaman zaman birbirlerini zapt etmek suretiyle hâkimiyet sahalarını genişletmiş oldukları görülmektedir. Anadolu'da Hititlerin siyasi hâkimiyeti ele geçirerek, merkezi bir krallık kurdukları zamana kadar geçen sürede bu şehir devletlerinin çoğu zaman birbirleriyle düşmanca olan faaliyetlerine ve bir bir şehirlerini istila etmek istemelerine rağmen, bir devletin diğerini uzun süre hâkimiyeti altına

²⁹ Erol Sever, **Asur Tarihi**, İstanbul 1996, s.53, 54.

³⁰ Nazmi Özçelik, **İlk çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Kırşehir 2006, s.42-43.

alamadığı ve siyasi durumun M.Ö.1700 yıllarına kadar şehir devletleri halinde devam ettiği görülmektedir.³¹ Kültepe tabletlerinin önemli bir kısmının Asurlu tüccarların şahsi meseleleri ile ilgili olması sebebiyle, tüccarların yerli halk ve krallarla olan resmi veya şahsi ilişkileri hakkında etraflı bilgiler bulunmamaktadır. Bu konuda dağınık olarak rastlanan kayıtlar, tüccarların ticari faaliyetleri çerçevesinde olarak, çoğu kere kısa ve açık olmayan ifadelerden ibarettir.³² M.Ö.2100'lerden hemen sonra Kuzey Mezopotamya'da mülkiyet anlayışı değişmiş ve birbirlerinden bazı farklarla Asur ve Babil ülkelerinde, Sumerlilerin uygulamakta oldukları mutlakiyet idaresi yerine, şahsi mülkiyet sistemi görüşü hâkim olmuştur. Bu durum Mezopotamya'da ekonomik canlanmaya sebep olmuş ve gelişen iktisadi hayat sonucunda dışarıya açılmaya ihtiyaç duyulmuştur. Ticaret maksadı ile Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, 150 civarında Karum (büyük) ve Vabartum (küçük) adını verdikleri ticaret merkezleri kurarak, bu bölgelerde 200 yıla yakın bir zaman içinde ticaretle uğraşmışlardır.³³ Ticaret maksadıyla Anadolu'ya gelen ve burada koloniler kuran Asurlu tüccarlar³⁴, yerli beylere vergi ödemeleri karşılığında serbestçe ticaretlerini gerçekleştirmişler, kendi takvimlerini, ölçü-tartı sistemlerini kullanmışlardır.³⁵ Anadolu'da varlığı bilinen şehir beyleri Asurlu tüccarlara saraylarının ihtiyacı olan kalay ve mamul eşyayı sağlamaları karşılığında onlara şehirlerin etrafında oturma imtiyazı vermişlerdir. Böylece, Anadolu'ya gelerek pek çok şehirde birer ticaret mahallesi oluşturan Asurlu tüccarların hepsinin *Kaniş Karumu'na* bağlı olduğu da anlaşılmıştır. O günkü Anadolu'nun birçok şehrinde bir *Karum* ya da *Vabartum* bulunmasına rağmen *Kaniş Karumu* merkez *Karum* olup, Asurlu tüccarların en yüksek temsilcisinin *Kaniş*'te bulunduğu bilinmektedir.³⁶

³¹ Hasan Ali Şahin, *Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)*, E.Ü.K.Y.T.A.M., Kayseri 2004, s.105.

³² Cahit Günbattı, *Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Kralları İle Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge*, Ankara 1999, s.75.

³³ Hüseyin Sever, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler*, Ankara 1999, s.85.

³⁴ Muhammet Şahin, *Uygarlık Tarihi*, Ankara 2006, s.19.

³⁵ Hasan Ali Şahin, "Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri", *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 2006/2, s.121.

³⁶ Hasan Ali Şahin, "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları", *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler*

Ticaret kolonilerinin idare merkezi durumunda olan Kültepe’de yapılmakta olan sistemli kazılar sayesinde, tüccarların ticari faaliyetlerini açıklayan yazılı vesikalardan meydana çıkarılanlarının sayıları gün geçtikçe artmakta olup, bugüne kadar meydana çıkanların sayısı 20.000 civarındadır. Sami bir dil olan Akadca’nın “eski Asur lehçesi” ve çivi yazısı ile kaleme alınmış olan bu belgelere “Kapadokya tabletleri” adı verilmiştir.³⁷ Kültepe tabletlerinden Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu’da Eski Asur Devleti’nin yapısı hakkında da bilgi edinebiliriz.³⁸

2-Orta Asur Döneminde Asurlular

Amarna Çağı diye bilinen M.Ö.1400-1300 yıllarında Babil ve Mitanni nüfuzu altında kalan Asur, bağımsız olunca da Babil ile olan mücadelesini sürdürdü. Asur kralı I.Salmanasar döneminde M.Ö.1275-1245 Mitanni ve Kassitlerle yapılan savaşlarda başarılı olunup Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu ele geçirilir.³⁹ I.Salmanasar’ın oğlu I.Tukulti-Ninurta Cudi Dağları’nın içlerine ve Yukarı Fırat bölgesine saldırmış ve ele geçirdiği Hurri’li halkı sürgüne göndermiştir.⁴⁰ I.Salmanasar’ın oğlu I.Tukulti-Ninurta’dan sonra Asur, Babil hakimiyeti altına girerken kral I.Asur-dan döneminde ise M.Ö.1179-1134 Babil’e vergi vermek suretiyle yeniden bağımsız oldu. Kral I.Tiglat-Pileser döneminde ise M.Ö.1112-1074 Asur Devleti yeni bir yükseliş dönemi yaşayarak yeniden büyük devlet oldu. Asur Krallığı Suriye ve Doğu Anadolu’yu kendine bağlayarak Akdeniz’e kadar ulaştı. Asur’un bu yeni yükselişini M.Ö.1200’lerde vuku bulan Ege Göçleri nedeniyle Hitit Devleti’nin yıkılması ve dolayısıyla kuzeyden gelen Hitit tehlikesinin ortadan kalkması ve Aşağı Mezopotamya bölgesinin yerleşik hayata geçerek artık savaşçılık özelliklerini kaybeden Kassitlerden kurtarılmasının yarattığı uygun siyasal

Enstitüsü Dergisi, Kayseri 2007/1, s.155.

³⁷ Hüseyin Sever, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda (M.Ö. 1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler**, Ankara 1999, s.85.

³⁸ Hasan Ali Şahin, “Koloni Çağı’nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu’da Bulunan Asurlu Görevliler”, **Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kayseri 2002, s.69.

³⁹ Özçelik, **a.g.e.**, s.43.

⁴⁰ Ahmet Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu I**, İstanbul 2002, s.96.

ortam sağlamıştır.⁴¹ I.Tiglat-Pileser'den sonra gelen krallar zamanında Asur Krallığı gerilemenin izlediği bir duraklama dönemi geçirdi. Bu dönemde Van Gölü çevresindeki Urartulular Asur boyunduruğundan çıktı. Güneydoğu Anadolu'daki beylikler vergi vermemeye başladılar ve bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ayrıca I.Tiglat-Pileser'in otuz yıldan fazla bir süre Asurluları savaştan savaşa sürüklemesi de, ülkeyi ve halkı yormuştu. Güney Mezopotamya ovasında ise söz ve egemenlik Aramların eline geçti. Aram beylerinden birinin Babil kralı olmasıyla politik güç Aramlardan tarafa dönmeye başladı. Birinci bin yılı başlarının en önemli olayı, Ortadoğu'ya uzun bir süre damgasını vuracak olay, Aram göçebelerinin yerleşik düzene geçmeleridir. Giderek güçlenen Arami göçünün etkisiyle Orta Asur Devleti M.Ö.1050'den sonra yıkılmıştır.⁴²

⁴¹ Özçelik, **a.g.e.**, s.43.

⁴² Sever, **a.g.e.**, s.77, 78.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR DÖNEMİ SİYASİ TARİHİ

A) YENİ ASUR DÖNEMİNDE ASURLULAR

“Eski, Orta ve Yeni Asur” dönemleri olmak üzere üç ana bölümde incelenen Asur Devleti’nin siyasi tarihinde, özellikle M.Ö.1. binyılın ilk yarısına tarihlendirilen ve Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan dönemde pek çok açıdan önemli değişimler görülmektedir. Söz konusu dönemin tarihi üzerine pek çok tartışma bulunmaktadır. Dönemin gelişiminin daha iyi anlaşılabilmesi açısından bu tartışmalara değinmek gerekir. İlk olarak J.N. Postgate’in Asur Devleti’nin siyasi ve ekonomik gelişim çizgisini temel alarak yaptığı tarihlendirmeye göre Yeni Asur Dönemi, II.Asurnasirpal’in hâkimiyetiyle başlamaktadır. II.Asurnasirpal (M.Ö.883-859) ile III.Tiglatpileser (M.Ö.726-722) egemenliğinin sonuna kadarki dönem, *Fetihler Dönemi* olarak adlandırılırken, II.Sargon’dan (M.Ö.721-705) Asurbanipal (M.Ö.626-624) döneminin sonuna kadar olan tüm M.Ö.7. yüzyıl *İmparatorluk Dönemi* olarak belirtilmektedir.⁴³ Farklı bir görüşte bulunan P.R. Bedford’a göre ise, temel olarak üç aşama görülmektedir. Aşamalardan ilkinde M.Ö.934-745 yılları arasında bölgesel devletten imparatorluk gücüne ulaşılır ve bu aşama da kendi içinde üç evreye ayrılmaktadır. M.Ö.934-884 yılları arasında, II.Asur-dan, II.Adad-Nirari ve II.Tukulti-Ninurta dönemlerinde, Orta Asur döneminde hâkim olunan bölgelerin geri kazanıldığı evre ilkinin oluşturur. M.Ö.883-824 yıllarını kapsayan ve Asurnasirpal ve III.Salmanasar dönemlerine karşılık gelen ikinci evrede de doğu, batı ve kuzey bölgeleri olmak üzere kontrol alanı genişletilir. M.Ö.823-745 yılları arasında ve V.Şamşi-Adad ve V.Adad-Nirari dönemini kapsayan ilk aşamanın son evresinde ise, daha çok Asur’daki iç sorunlarla ilgilenildiği öne sürülmektedir. İmparatorluk gelişimi ve sağlamlaştırmaya yönelik politikanın uygulandığı ikinci aşama M.Ö.744-630 yıllarını kapsamaktadır ve ikinci yayılım ve daha ileri vilayet organizasyonunun görüldüğü evre ve imparatorluğun zirveye

⁴³ J.N.Postgate, “The Economic Structure of Assyrian Empire”, *Power and Propaganda*, Kopenhag 1979, s.193-194.

ulaştığı evre olmak üzere bu aşama da ikiye ayrılmaktadır. Son olarak da M.Ö.630-609 yılları arasında, Asur-etel-ilani, Sin-şar-işkin ve II.Asur-uballit döneminde Asur'un yıkılışının gerçekleştiği aşama belirtilmektedir.⁴⁴ M.Ö.10. yüzyılın başlarında II.Asur-rabi (M.Ö.972-968) ile başlayacak olan değişim, II.Asur-dan (M.Ö.934-912) ve oğlu II.Adad-Nirari (M.Ö.911-891) ile artarak devam etmektedir. Bu dönem ayrıca, M.Ö.1. binyıl için de tüm Yakınoğ'u'nun siyasi ve kültürel gelişimini etkileyecek olan Yeni Asur Devleti'nin temellerinin atılmaya başladığı bir dönem olarak da nitelendirilebilir.⁴⁵

1-Kuruluş Dönemi

Asur Devleti'nin tarihi hakkında bilgi veren belgeler günümüzde tarihi-coğrafya araştırmaları sonucu yerleri tespit edilen önemli idari merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarla günışığına kavuşmuştur. Bu belli başlı merkezler Tell Fray, Tell Amuda, Tell Seh Hamad (Dur-Katlummi) ve Tell Rimah'dır. Bu merkezlerin her birinde ele geçen arşivlerde Asurlulara ait çok sayıda belge gün ışığına çıkarılmıştır. Asur, Ön Asya tarihinde beş kez üstünlüğünü kabul ettirip büyük devletler kurmuştur. Genel olarak tarihi literatürde tarihe geçiş süreçleri göz önünde tutulduğunda I. ve II.Asur Devletleri'ne "Erken Asur Devletleri"; III., IV. ve V.Asur Devletleri'ne ise gelişimleri kesintisiz olarak betimlenebildiğinden ötürü Eski, Orta ve Yeni Asur Devletleri olarak atıfta bulunmaktadır.⁴⁶ Çalışmamızın sınırları çerçevesinde ele alacağımız dönem esas itibarıyla Yeni Asur Devleti'dir.

Mezopotamya'da geçici, tek hükümet biçimleri dışında daima bağımsız kent-devletleri egemen olmuştur. Çoğu 2. binyılın ilk yarısı içinde yıkılmış olan bu küçük birimlerin yerini sonunda iki büyük devlet almıştır: Yukarı Mezopotamya'da Asur; Aşağı Mezopotamya'da Babil. Bu iki siyasi güç Sumerler'in son devletini kuran III. Ur Sülalesi'nin yıkılışından sonra, batıda Akdeniz kıyıları ve doğuda da Basra Körfezi'ne kadar uzanan alanda kurulan

⁴⁴ P.R.Bedford, "The Neo-Assyrian Empire", **The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium**, New York 2009, s.30.

⁴⁵ A.K.Grayson, "Assyria; Asur-dan II to Ashur-Nirari V (934-745 B.C.)", **CAH III/I**, 1990, s.248.

⁴⁶ Taş, **Hittit Kralı**, s.52-53.

Larsa, İsin, Eşnunna ve Mari gibi yeni devletlerle birlikte ortaya çıkmışlardır.⁴⁷ Asurlular tarihlerini, çok uzak bir zamandaki yerleşik yaşam öncesi bir geçmişten 8. yüzyıl ortalarına dek Asur kentini yönetmiş olan uzun bir krallar dizisi olarak sunmuşlardır. Kraliyet pek çok kez bir aileden diğerine geçti, ama tarihi bu temele dayanarak bir hanedanlar dizisi halinde alt bölümlere ayıramamaktadır.⁴⁸ M.Ö.2. binyılda Yakın Doğu'nun süper gücü, Sami kökenli Asur Devleti idi. Geçmiş M.Ö.2. binyılın başlarında, Orta Dicle havzasındaki küçük ticaret kenti Asur'a (Kal'at Şergat) uzanan devletin merkezi Kuzey Mezopotamya'daydı.⁴⁹ M.Ö.9. yüzyıldan yaklaşık M.Ö.5. yüzyıla kadar süren Asur yönetimine Yeni Asur Krallığı denmiştir. Bu dönemde yoğun bir yayılma politikası benimsenmiş, her kral sayısız sefer yapmıştır.⁵⁰ Asur tarihinin bazı özellikleri vardır: Asur devleti siyasi inkişafında tedrici bir tekâmül takibetmez. Zira Kassitlerin Babil'i zaptı, Ege göçleri, arkasından Arami istilası gibi kavimler hareketinin tesiri ile inkişaf grafiğinde yükselip alçalmalar görülür. İkinci bir hususiyeti de tarihte ilk defa disiplinli ve daimi bir orduya dayanan bir devlet olmasıdır. Bir de büyük krallarının her birinin kendi adına bir şehir kurduğu görülür.⁵¹ II.Asur-rabi'den bir süre sonra tahta çıkan II.Asur-dan (934-912) ile Asur'da yeni bir canlılık görülmektedir. Bu kral ve oğlu II.Adad-Nirari (M.Ö.911-890), Asur'un itibarını yeniden sağlamışlar, üstelik Babil'i de Asur'un nüfuzu altına almışlardır.⁵² II. Asur-dan tahta geçer geçmez idari ve ekonomik yapıda görülen gerilemeyle ilgili birtakım faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Söz konusu girişimlerin başında olan tarımsal verimi arttırıcı projelerden su kanallarının yapımı, devletin ekonomik açıdan gelişimini sağlayan unsurlar arasında görülmektedir. II.Asur-dan kuzey ve kuzeydoğuya yönelik seferlerde bulunmuş olsa da, genel olarak mevcut sınırların korunmasına yönelik bir

⁴⁷ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.7.

⁴⁸ M.Microtop, **Antik Yakındoğu'nun Tarihi (M.Ö. 3000-323)**, Ankara 2006, s.213.

⁴⁹ Veli Sevin, "Assur İmparatorluğu Eski Yakındoğu'nun Süper Gücü", **Arkeoatlas** 2005, Sayı 4, s.47.

⁵⁰ Tolga Uslubaş / Sezgin Dağ, **İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul 2007, s.18.

⁵¹ Andre Parrot, "Assur, U Univers des Formes", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C:1, 1963, s.312.

⁵² Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", **AÜDTCF Dergisi**, Ankara 1987, s.424.

politika izlemiştir. Bir bakıma bu dönem Asur Devleti'nin yitirdiği otoritesini yeniden elde etme amaçlı bir dönem olarak değerlendirilmektedir.⁵³ Bu dönemde Asur İmparatorluğu'nun temelleri atıldı. Bu baba-oğulun ilk amacı devletin sınırlarını iyi biçimde güvence altına almaktı. Bu amaca bir dizi sefer ve siyasi manevra ile ulaşıldı. Doğuda önce Arapha (Kerkük) ve kuzeybatıda, Habur kaynakları yakınındaki, Aramiler'in elinde bulunan Guzana (Tell Halaf) gibi kentler yeni savunma sisteminin güçlü noktaları durumuna getirildi; kuzeyde seferler Elazığ yöresindeki Alzi'ye değin uzandı; güneyde Babil ile bir antlaşma yapılarak sınır güvence altına alındı. Ülkenin idari yapısını güçlendirici ve ekonomik yönden tarımsal verimi arttırıcı, sulama kanalları yapımı gibi bir dizi önlem alındı.⁵⁴ Sistemli bir yayılım politikası izleyen II.Adad-Nirari yaptığı seferler sonucunda, batıda Fırat Bölgesi'ne, kuzeyde Tur-Abdin doğal sınırları aşılarak Van Gölü'nün güney kesimlerine, doğuda da Zagroslar'ın ötesine geçerek Asur Devleti'nin yayılım sahasını genişletir. Dönem dönem görülen göçebe akınlarından biri, bu dönemde Aramiler'in göçleridir. Dicle Nehri'nin batısına yerleşmiş olan bu kavimler, üzerinde de egemenlik sağlandığı görülmektedir.⁵⁵ II.Adad-Nirari'nin, Nasibina'dan Kuzana'ya Kuzey Suriye'yi geçerek Habur kaynaklarına doğru ilerlerken, köyleri yağmaladığından ya da kasabaları kendine haraç ödemeleri için zorladığından bahsetmemesi de, Kuzey Mezopotamya kırsalının o dönemdeki ıssız durumunu yansıtıyor ve çok sayıda yerleşmenin Arami istilasından sonra boşaltıldığına ve diğerlerinin de seyrek halde yerleşim gördüğüne işaret ediyor olabilir.⁵⁶ II.Adad-Nirari'den sonra yerine oğlu II.Tukulti-Ninurta Asur tahtına geçmiştir.

II.Tukulti-Ninurta, durmaksızın büyüyen imparatorluğunu dünyanın merkezinde görmeye başlamıştır. Kendisini *Evrenin Kralı* ilan eden kudretli hükümdar, Asur yakınlarında kendi adını taşıyan bir şehir kuracaktır. Bu arada Sami kavimleri arasında bir hareketlilik baş göstermiştir. Güney-batının semitik halkları, bir tür *Arami konfederasyonu* altında birleşmek üzeredirler.

⁵³ Bedford, a.g.m., s.38.

⁵⁴ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.8.

⁵⁵ Grayson, "Assyria", s.249-250.

⁵⁶ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, İstanbul 2007, s.419.

Güçlerini sürekli arttıran Aramilerin, Babil'i ele geçirmeleri, Asur ülkesini işgal etmeleri ve yerli halkı katletmeye başlamaları çok zaman almayacaktır.⁵⁷ Kuzeyde seferlerine devam eden II.Tukulti-Ninurta'nın temel askeri hedefi, M.Ö.889-886 yıllarında dört kez geçtiği Nairi topraklarıdır.⁵⁸ Kuzeydoğu bölgesinde ise hedefin değişmez biçimde Zagroslar ve ötesi olduğu görülmektedir. Farklı zamanlarda hem Ninive hem de Asur'da ikamet eden II.Tukulti-Ninurta, her iki şehirde inşaat faaliyetlerinde bulunur.⁵⁹ II.Tukulti-Ninurta'dan sonra oğlu II.Aurnasirpal, Doğu Anadolu'daki Nairi ülkeleri ve Urartu Devleti ile Güneydoğu Anadolu'daki Muşki ve Kummuh gibi beyliklerle mücadele etmiş, yukarı Dicle nehri ile Fırat nehri arasındaki toprakları Asur'un idaresi altına almıştır. II.Aurnasirpal, kendinden önceki Asur krallarının aksine, daha çok Anadolu'da faaliyet göstermiştir.⁶⁰ II.Aurnasirpal'in yayılım politikalarını uyguladığı diğer bir alan da Doğu Akdeniz'deki ticaret zengini kentler olan Tyre, Sidon ve Arvad gibi Fenike kıyı kentleridir. Yine seferlerde önem verilen başka bir bölge olarak Orta Fırat Bölgesi bilinmektedir ki Babil ve Bit-Adini gibi bölgenin önemli Arami yerleşimlerine buradan ulaşılmak istenmektedir. Bu dönemde buradaki sorun da halledilir ve bölgeye II.Aurnasirpal tarafından bir yönetici atanarak bölge vergiye bağlanır.⁶¹ II.Aurnasirpal Yeni Asur Devleti'ni imparatorluğa taşıyacak olan ve yayılımcı ideolojiyi en fazla uygulayan kral olarak nitelendirilmektedir.⁶² Bu kral I.Tiglat-Pileser'in devrinde Hurri hanedanı tarafından yönetilmekte olan Katmuhi'ye ve Kassari Dağı'na yöneldi ve Aramlar, Hititler ve Hanigalbat hükümdarlarından vergi aldı. Aynı bölgeye üç yıl sonra tekrar yürüdü.⁶³ Yeni bir kalkınma dönemi olarak nitelenebilecek bu zamanda Asur orduları her yıl düzenlenen seferlerle hızlı bir biçimde kuzeyde Toros eteklerinden, güneyde Babil'e, batıda Akdeniz kıyılarından doğuda

⁵⁷ İzzet Çıvgın / Remzi Yardımcı, **İlkçağ Tarihi**, Ankara 2007, s.46.

⁵⁸ A.T.Olmstead, "The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 38 (1918), s.213.

⁵⁹ Grayson, "Assyria", s.252-253.

⁶⁰ Sever, **Asur Siyasi Tarihi**, s.424.

⁶¹ Grayson, "Assyria", s.256-257.

⁶² A.T.Olmstead, **The History of Assyria**, Chicago 1975, s.81.

⁶³ Grayson, "Assyria", s.255.

Zagroslar'a ulaştı. Genişleyen ülke topraklarının etkili şekilde yönetimi için gerçek anlamda bir eyalet sistemi kuruldu. Sayıları arttırılan yeni idari merkezler surlarla güçlendirilerek valiler atandı. M.Ö.879'da devletin merkezi Asur ve Ninive gibi eski başkentlerden bir yenisine taşındı. Yakın Doğu'nun yeni süper gücü tam anlamıyla tarih sahnesinde boy gösteriyordu.⁶⁴ Savaşları, avları ve bayındırlık eylemleriyle O, ideal Asur imparatorlarının ilkinin oluşturdu.⁶⁵ II.Asurnasirpal'in faaliyetlerinde ilk sırayı Arami savaşları almaktadır. Böyle bir durumdan, en çok yararlanan devletin Urartulular olacağını tahmin etmek çok da zor olmayacak. Nitekim onların bu durumu fırsat bilerek, Anadolu ve Kuzey Suriye'deki şehir devletleri ile koalisyon arayışlarına girdikleri görülmektedir.⁶⁶ Yukarı Dicle Bölgesi'ne yönelen II.Asurnasirpal, burada Tuşhan'a ulaşır ve bu bölgeyi Asur eyaleti haline getirir. Onun döneminde ilk kez kuzey sınırında sınır güvenliğine yönelik olarak, Tuşhan eyaleti kuzeydeki tehditlere karşı askeri bir üs haline getirilir. Böylece tüm kuzey sınırını kapsayan bir güvenlik şeridi oluşturulmuştur. Burada özellikle askeri amaçlı büyük depolama binalarının da yapıldığı bilinmektedir.⁶⁷ M.Ö.9. yüzyıla kadar Asur Devleti'nin bütün gücünü Arami kabilelerini geri püskürtmeye harcamış olması karşısında Urartulular da gittikçe kuvvetlenmiş ve nihayet Asur Kralı II.Asurnasirpal zamanında merkezi bir devlet kurmayı başarmışlardı. Bununla beraber Urartu Devleti, en güçlü olduğu M.Ö.8. asırda, Anadolu'da ancak Malatya'ya kadar yayılabilmişti. Çünkü bu devirde Orta Anadolu'da Frig Devleti vardı.⁶⁸ II.Asurnasirpal'i oğlu III.Salmanasar (859-824) izledi. Savaşçı bir kişiliğe sahip olan III.Salmanasar 35 yıllık saltanatı boyunca 32 sefere başkanlık etmiştir.⁶⁹ Babasının izinde giden bu hükümdar, Asur'un batı ve kuzeyindeki sorunları çözmeye ve bu yönlerde güçlenmesini sağlamaya çalıştı.

⁶⁴ Sevin, "Assur İmparatorluğu", s.48.

⁶⁵ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.8.

⁶⁶ Mehmet Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, 2009, s.7.

⁶⁷ Olmstead, **a.g.e.**, s.85-86.

⁶⁸ Ekrem Memiş, "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", **XII. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım**, Ankara 1999, s.70.

⁶⁹ L.Delaporte, **Mezopotamia The Babylonian and Assyrian Civilization**, London 1996, s.250.

Uzun hükümdarlığı sırasında seferden sefere çıkan kral en çok, kuzeydeki Urartu-Biainili Devleti ve Şam ve Hamat krallıklarının önderliğindeki Asur karşıtı koalisyonlarla uğraşmak zorunda kaldı.⁷⁰ Coğrafi açıdan oldukça geniş, ekonomik ve askeri yönden büyük bir gelişim içinde olan bir devletin yönetimini devralan III.Salmanasar'ın tahtta bulunduğu 35 yıllık süre boyunca özellikle batı ve kuzeye yapılan 34 askeri seferi yazılı kayıtlarda geçer. Batıya yönelik seferlerde hedef uzun süredir devam eden bir sorun olan Aramiler'in Bit-Adini Ülkesi'dir. Kuzeydeki en büyük hedeflerine bakıldığında Urartu Krallığı ve Zagros Bölgesi görülmektedir.⁷¹ III.Salmanasar'ın seferlerine baktığımızda yaklaşık ondokuz tanesi Fırat'ın ötesine yapılmıştır. III.Salmanasar'ın bu coğrafyaya yapacağı ilk seferin amacı Arami rakipleri olan Bit-Adini'yi yok edip onun bölgesindeki nüfuzunu ele geçirmek olduğu bilinmektedir. Zira görünüşe göre babasının döneminden beri Aramiler özellikle de Bit-Adini Asur için ciddi ve kolay boyun eğmez bir rakipti. Hawkins, Bit-Adini'yi ortadan kaldırmak için kralın önce çevresindeki muhtemel müttefikler olabilecek Hitit kent devletlerine de güçlü bir darbe indirmek istediğini söyler. III.Salmanasar 858 yılında Bit-Adini'nin bazı şehirlerine saldırdı. Nehrin batı yakasında bulunan Kummuh Kralı Katalizu ile Gurgum Kralı Mutallu III.Salmanasar'ın anlattığına göre savaşmadan haraç verdiler.⁷² Asur orduları Gurgum'un ötesine geçtiğinde karşısında Arami ve Hitit devletçiklerinden oluşan bir koalisyon buldu. Bir Asur kralı ilk kez batıda ciddi bir direnişle karşılaştı.⁷³ Pattin kralı Sapalulme, Kargamış kralı Sangara ve Bit-Adini kralı Ahuni'den oluşan müttefiklerle karşılaştı. Yıllıklarında kral bu ittifakı dağıttığını söylese de hemen ardından yeniden karşısına çıkarlar. Zira III.Salmanasar seferin devamında Amanos Dağı'na tırmanıp bir stel diktiğini yazar. Olmstead bu durumun Geç-Hitit ittifakının Sam'al'i işgalden korumaktaki başarısına bağlar ve kralın bu stelle kendini avuttuğu yorumunu yapar.⁷⁴ III.Salmanasar, Que'nin Asur gücünü

⁷⁰ Sevin, "Assur İmparatorluğu", s.49.

⁷¹ Grayson, "Assyria", s.261-262.

⁷² J.D.Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *CAH III/I*, 1982, s.391.

⁷³ Grayson, "Assyria", s.260.

⁷⁴ A.T.Olmstead, "Salmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power", *JAOS*, Vol.41,

arttıracığını fark etmişti. Eğer bu bölgeye bir fetih düzenlerse bu fetih, politik olarak batıya yapılacak yayılmaları belirleyeceği gibi, ekonomik olarak da Asur'u koruyacak ve onların Bolkar maden zenginliklerine geçişinin emniyetini sağlayacaktı. Asur Devleti, bölgeyi elinde tuttuğu sürece Yakın Doğu'nun en önemli ekonomik ve siyasi gücü durumunda kalacaktı.⁷⁵ III.Salmanasar 837 yılında Anadolu'ya tamamen boyun eğdirme amaçlı bir sefere girişti. Bu seferi sayesinde, Anadolu'nun bu dönem idari yapısı hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Her şeyden önce, M.Ö.9. yüzyılda, Tabal'ın en az 24 krallıktan oluşan bir konfederasyonluk olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu kralın hâkimiyet yıllarında Tabal krallıklar birliğini oluşturan beyliklerin sayısının ve sınırlarının zaman zaman değiştiği de görülmektedir. Öte yandan, bu birliğe, uzun bir süre Tuvanuva (Tyana-Niğde) beyi Urballa'nın önderlik ettiği düşünülmektedir.⁷⁶ Yıllıklarına göre III. Salmanasar Melid'den haraç aldıktan sonra devam ederek Tabal ülkesine girdi. Kral burada birçok şehri yağmaladığını ve Tuatte adında bir Tabal kralı ve oğlu Kiki ile karşılaştığını yazmaktadır. Yazıtlar Oniki Tabal kralı gibi onların da Asur'a boyun eğdiğini bildirmektedir.⁷⁷ Böylece Asur, Suriye'nin iç kesimindeki kentlerle birlikte kuzeyde Tabal'ı da egemenliği altına aldı. Babil'e karşı ayaklanan Kaldeli beylerin boyunduruk altına alınması Asur'un Basra Körfezi ile de ilişkisini sağladı. Askeri karakteri ağır basan III.Salmanasar, 34 yıllık uzun iktidarının hemen her yılında sefere çıkarak imparatorluğun büyümesinde önemli bir rol oynadı.⁷⁸ III.Salmanasar, M.Ö.852 yılında içerisinde Que'nin de bulunduğu krallıklara egemenliğini kabul ettirmiştir. Asur kralı, bu girişimiyle Akdeniz ticaretini tehditten kurtardığı gibi, batıya uzanan ticaret yollarıyla Toros maden yataklarının kontrolünü de sağlamış oldu. O halde Yeni Asur Devleti'nin bölgeyle yakından ilgilenmesinin bir başka nedeni de hiç şüphesiz maden

1921, s.351.

⁷⁵ Mehmet Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", **Afyon Sosyal Bilimler Dergisi**, 2008, s.122-123.

⁷⁶ Y.Çoşkun, "Hitit Çivi Yazılı Belgeler Işığında İlkçağ'da Tuwanuva", **Bellekten**, LIII, Ankara 1989, s.484.

⁷⁷ Hawkins, **a.g.m.**, s.394.

⁷⁸ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.10.

zenginlikleriydi.⁷⁹ III.Salmanasar, 21. hâkimiyet yılı (M.Ö.839) seferini anlattığı söz konusu metinde, saltanatının ilk yirmi yılında bölgeden çok sayıda kısırak, katır, sığır, eşek ve küçükbaş hayvanı yağmaladığını anlatır. Muhtemelen bunların büyük bir kısmı Que Ülkesi'nden alınmıştı.⁸⁰ Bu durumda Asur için bölgenin diğer cazibeleri yanında, önemli bir hayvan kaynağı olduğunu işaret etmektedir.

Asur kralı, M.Ö.833-832 yılındaki Que seferini Siyah Obelisk'te şu şekilde anlatmaktadır: *“Hâkimiyetimin yirmi altıncı yılında Amanos Dağı'nı yedinci defa aştım ve Que kralı Kate'nin şehirlerine dördüncü defa yürüdüm. Tulli'nin kraliyet şehri Tanakum'u kuşattım (...). Tanakum'dan hareket ettim ve Lemana'ya doğru yöneldim (...). <Sonra> Tarzi (Tarsus) 'ye doğru ilerledim. <Sakinleri> ayaklarıma kapandılar. Onlardan vergi olarak altın ve gümüş aldım. Başlarına Kate'nin oğlu Kirri'yi geçirdim.”*⁸¹

III.Salmanasar, 22. hâkimiyet yılında Hilakku, Melid ve Timur Tepesi'ni aşarak Tabal'a ulaşmış, daha sonra da Que'nin kuzeyinde Muli Dağı ve Tunni Tepesi'ne yani Porsuk ve Bolkar maden yakınlarındaki Toroslara varmıştır.⁸² III.Salmanasar'ın hâkimiyetinin sonları olan M.Ö.827'de, ülkede birçok kentin katıldığı büyük bir ayaklanma çıktı. Bu ayaklanmanın da etkisiyle, Yeni Asur Devleti uzun süreli bir bunalım devresine girdi ve giderek de gücünü kaybetti. Asur'un genişleme politikası tümüyle durduğu gibi, bazı bölgelerde elden çıkmıştır.⁸³ Kalhu, Asur, Ninive ve Arbela'nın da bulunduğu 27 kent ayaklandı; ülkede büyük bir kaos ve bunalım baş gösterdi. Bunalım, çalkantılarla birlikte 80 yıl kadar sürdü.⁸⁴ III.Salmanasar'dan sonra yerine veliiaht olarak oğlu V.Şamşi-Adad geçti. Saltanatının ilk yıllarında, babasının ölümünden önce başlamış olan büyük ayaklanmayı bastırmaya çalıştı ve Babil kralından aldığı yardımla asi kentleri denetimi altına aldı. Saltanatı sırasında ülkede göreceli bir barış ve huzur sağlandıysa da, bunalımın ana

⁷⁹ Kurt, “Que Ülkesi”, s.123.

⁸⁰ Ahmet Ünal, “Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, **ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15/ 3, 2006, s.70.

⁸¹ A.Mehmet Dinçol, “Geç Hititler”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1**, İstanbul 1982, s.130.

⁸² Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, I**, s.579.

⁸³ Kurt, “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı”, s.8.

⁸⁴ Sevin, “Assur İmparatorluğu”, s.49.

nedenleri üzerine gidilmemesi yüzünden, kimi başarılarla karşın duraklama engellenemedi. V.Şamşi-Adad öldüğünde yerine oğlu III.Adad-Nirari (810-783) geçti. Güneydeki Kaldeli beylerin denetim altına sokulması ve Babil’le yapılan antlaşma dikkat çekici başarıları oluşturur. Ancak bu başarılarla karşın, özellikle eyaletlerde etkilerini iyiden iyiye arttıran soyluların merkezi yönetime karşı kimi güçlükler çıkardıkları anlaşılmaktadır. III.Adad-Nirari’yi, sırasıyla tahta çıkan dört oğlu izledi. Bu dönem Asur’daki bunalımın en üst düzeye çıktığı bir zamanı kapsar. Bu güçsüz ve kardeş krallardan üçü, sırasıyla IV.Şulmanu-aşerid (782-772), III.Aşşurdan (771-754) ve V.Aşşur-nirari’dir (753-746). Asur’un genişleme politikasının hemen hemen tümüyle durduğu, kimi bölgelerin elden çıktığı bu bunalım döneminde kuzeyde beliren en büyük tehlike Urartulular’dı.⁸⁵

2-Yükseliş Dönemi

III.Tiglat-Pileser (M.Ö.745-727)’in Asur tahtına geçmesi ile bu bunalımlı dönem sona ermiştir. III.Tiglat-Pileser tekrar devlet otoritesini sağlamış, orduyu kuvvetlendirmiş ve Asur İmparatorluğu’nun sınırlarını her yönde genişletmiştir. Ayrıca alınan yerlere Asur idare sistemini de götürmüş ve buralara başka yerlerden getirdiği insanları yerleştirmiştir. Tarihte “*deportasyon*” adı verilen ve III.Tiglat-Pileser ile başlayan bu uygulamayı, daha sonraki krallar da devam ettirmişler, yerleştirdikleri bu insanları zaman zaman tekrar başka bölgelere nakletmişlerdir. Böylece onların, buldukları yerlerde taraftar toplamaları önlenmeye çalışılmıştır. Bu arada batı ve kuzey-batıda bulunan Geç Hitit ve küçük Arami devletlerini tekrar Asur’un nüfuzu altına almış ve Urartu kralı III.Sardur’u büyük bir yenilgiye uğratmıştır.⁸⁶ M.Ö.1. bin yılın en önemli siyasal ve askeri gücü olan Asur, M.Ö.9. yüzyılda hızla gelişmiş, M.Ö.8. yüzyılın ilk yarısında ise bir duraklama yaşamıştır. Ancak, III.Tiglat-Pileser (M.Ö.744-727)’in başa geçmesi ile birlikte ⁸⁷Yakın Doğu yeni bir döneme girmiştir. III.Tiglat-Pileser Asur’u bir cihan devleti

⁸⁵ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.10-11.

⁸⁶ Sever, *Asur Siyasi Tarihi*, s.426.

⁸⁷ Chester Starr, *A History of The Ancient World*, New York 1983, s.131.

yapmak ve Asurlulaştırma politikasını uygulamaya koymak gayesindeydi.⁸⁸ III.Tiglat-Pileser döneminde Orta Anadolu'daki politik ve idari yapı, burada Asur egemenliğinin devamının ancak Que'yi elde tutmakla sağlanabileceğini göstermiştir. Gerçekten de Asurlular, zengin maden kaynaklarına sahip Tabal Ülkesi'ne düzenledikleri seferler sırasında bir üs olarak kullandıkları Que'yi, Hilakku'dan daha önemli bir bölge olarak düşünmüş görünmektedirler. Que'nin söz konusu önemi, Kilikya Geçitleri'ni gözetleyen stratejik konumundan kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca bölgenin orman zenginlikleri, Asur için önemini devam ettirmiş görünüyor. Zira III.Tiglat-Pileser'in üçüncü ve 16. hâkimiyet yıllarına ait olup, doğrudan doğruya Amanos dağlarının sedir ağaçlarından söz eden kayıtlar vardır.⁸⁹ III.Tiglat-Pileser, Orta Anadolu yaylası ile Asur arasındaki ticaret yolunu kesen Urartu çemberini kırmak amacıyla bir sefer düzenlemiştir.⁹⁰ III.Tiglat-Pileser dönemi belgelerinde, onun M.Ö.738 yılında düzenlediği sefer sonucunda yendiği ve vergiye bağladığı birçok krallık arasında, Que kralı Urikki'nin adı da geçmektedir. Buradan, III. Salmanasar'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra, Que krallığı Asur'a vergi vermek zorunda kalmıştır sonucu çıkarılabilmektedir.⁹¹ Doğuda kaybedilen yerleri yeniden kazanarak, sistemli bir şekilde batı siyasetine dönmeyi amaçlayan III.Tiglat-Pileser, Yakın Doğu'daki varlığının büyük ölçüde, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarının geri alınmasına ve bu topraklardaki zenginliklerin yeniden Asur'a aktarılmasına bağlı olduğunu anlamıştır.⁹² III. Tiglat-Pileser, hâkimiyetinin 3. yılı olan M.Ö.743'te Urartu ve müttefiklerini, Adıyaman/ Gölbaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrattı. Seferden sonra, Akdeniz kıyılarındaki kentlerden vergi alınabilmesi, Lübnan Dağları ve Amanos Dağları'nın zenginliklerinin tekrar Asur'a kalması, bu zaferin hemen meyve verdiğinin göstergeleridir.⁹³ Ayrıca, III.Tiglat-Pileser, Asur'a tabi şehir devletlerindeki huzursuzluğun Urartululardan

⁸⁸ Füzuran Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1987, s.252.

⁸⁹ Kurt, "Que Ülkesi" s.125.

⁹⁰ Afif Erzen, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara 1984, s.33.

⁹¹ Mehmet Kurt, **M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi**, Ankara 2006, s.11.

⁹² Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II**, s.272.

⁹³ Altan Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı**, İzmir 1999, s.40.

kaynaklandığını bildiği için, hâkimiyetinin 10.yılında (M.Ö.735), bu devletin başkenti Tuşpa (Van) şehrini kuşattı.⁹⁴ Grayson'a göre daha önce Asur'la dostane ilişkiler içinde olan Gurgum'un ve vergi veren devlet konumundaki Arpad, Asur ile bir düşmanlık içine girmiştir. Bu düşmanlığın nedeni III.Tiglat-Pileser ile Şamşi-ilu'nun rekabet içinde olmasıdır. Zira önceki krallar zamanında Şamşi-ilu bu bölgeyi neredeyse bir hükümdar gibi yönetiyordu.⁹⁵ Köklü reformlarla devleti uçurumun kıyısından alarak kudretli bir imparatorluğa dönüştürdü. Etkili bir ordu oluşturdu. Yalnızca haraç almaya yönelik eski askeri politikaları terk ederek zapt edilen bölgeleri birer Asur eyaleti durumuna soktu. Eskinin çok büyük eyaletleri daraltıldı. Bu yeni ilhak politikasıyla Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Lübnan'ın büyük bölümünü ele geçirdi, yerel devletlere son vererek krallık otoritesini yeniden kurdu. Arpad (Bit-Agusi) ve Şam'daki (Bit-Hazael) Arami krallıklarına son verdi; Suriye, Fenike ve Filistin'de denetimi sağladı ve buradaki Fenike kentlerinin Mısır ile ticaret yapmalarını yasakladı. M.Ö.729'da Babil'i fethederek Babil kralı tacını giydi. M.Ö.727'de arkasında, güneyde Mısır sınırlarından Babil'e, kuzeyde de Çukurova ve Toros Dağları'na değin uzanan bir imparatorluk bırakmıştı.⁹⁶ III.Tiglat-Pileser'in yıllıklarında 738 yılında vergi aldığı krallıklar arasında Şam'ın da adı geçmektedir. III.Tiglat-Pileser 733-732 tarihlerinde Şam ile savaştı. Kraliyet yazıtları bölük pörçükte olsa bu seferle ilgili bilgi verir. Savaşın sonunda Rahianu'nun ele geçirildiğini Eski Ahit'ten anlaşılmaktadır. Aynı olayla ilgili bir de Geç-Hitit yazıtı kalmıştır. Kuşatmada Asurluların yanında savaşan Sam'al kralı II.Panammu'nun yaşam öyküsünde de bu konuya yer verilir. Panammu bu kuşatmada hayatını kaybetmiştir.⁹⁷ Ayrıca Asur kral yıllıklarında III. Tiglat-Pileser'in Akdeniz ve Kuzey Suriye arasındaki toprakları zaptettiğinden bahsedilmektedir. Eski Ahit'te Yahuda kralı Ahaz'ın zaferden sonra Tiglat-Pileser'i görmek için Şam'a gittiği yazılıdır. Dolayısıyla Grayson ve Hawkins Şam'ın düştüğüne ve bir Asur eyalet merkezi olduğuna

⁹⁴ Ekrem Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya 1995, s.171.

⁹⁵ A.K.Grayson, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", **The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods**, Toronto, 1991, s.74.

⁹⁶ Sevin, "Assur İmparatorluğu", s.49.

⁹⁷ Hawkins, **a.g.m.**, s.414.

hükmederler.⁹⁸ Ayrıca Asur kral yıllıklarında III. Tiglat-Pileser'in Akdeniz ve Kuzey Suriye arasındaki toprakları zaptettiğinden bahsedilmektedir.⁹⁹ Zekâsı ve örgütlenme yeteneği sayesinde, ordu bu dönemde tekrar toparlanır ve imparatorluk büyük bir güç haline gelir.

III.Tiglat-Pileser'den sonra yerine oğlu V.Salmanasar (726-722) geçti. Bu kral hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz.¹⁰⁰ 722 yılında Asur Krallığı'nda bir karışıklık ortaya çıkmıştır. V.Salmanasar bu karışıklık sonunda tahttan indirilmiş ve II.Sargon iç savaşı kazanarak tahtı ele geçirmiştir.¹⁰¹ Çetin bir asker olan¹⁰² II.Sargon zevkine düşkün krallardan biriydi. Bunun yanı sıra çok güçlü bir kişiliğe sahip olan II.Sargon hâkimiyeti sırasında ufak tefek kabilelerle değil, büyük devletlerle fütursuz çarpışmıştır.¹⁰³ Bu dönemde Kargamış'a bir sefer yapıldı ve bölge kolayca ele geçirildi. Asur'dan getirilen çok sayıda halk buraya yerleştirildi.¹⁰⁴ II.Sargon politikasında hedef büyütmüş, Kuzey Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Filistin ve Mısır'ı ele geçirerek, bütün Yakın Doğu'yu tek bir imparatorluk çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Yeni politika, Eski Doğu medeniyetlerinin kavşağında yer alan bölgenin Asur İmparatorluğu içerisindeki askeri ve siyasal fonksiyonunu da arttırmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da Güney Anadolu çok sayıda askeri faaliyetlerin ve diplomatik entrikaların çevrildiği bir merkez durumuna gelmiştir.¹⁰⁵ Bu dönemde Urartu tehlikesi tamamen saf dışı edildi. M.Ö.710'da Babil'de bir kez daha Sumer ve Akkad Kralı olarak tahta çıktı.¹⁰⁶ Asurluların, Muşkiler ile Urartulular üzerinde baskı kurduğu bu dönemde, Anadolu'nun Kimmer tehdidine maruz kaldığı

⁹⁸ Grayson, "Assyrian Rulers", s.78.

⁹⁹ Haydn, **a.g.e.**, s.187.

¹⁰⁰ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.12.

¹⁰¹ Grayson, "Assyrian Rulers", s.86.

¹⁰² **Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, İstanbul 1932, s.93.

¹⁰³ **Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)**, İstanbul 2003, s.93.

¹⁰⁴ Altan Çilingiroğlu, "Sargon'un 8.Seferi ve Bazı Öneriler", **Anadolu Araştırmaları**, IV-V, 1977, s.237.

¹⁰⁵ A.K. Grayson, "Assyrian Expansion Into Anatolia In The Sargonid Age (c. 744-650 B.C)", **XXXIV Rencontre Assyriologique Internationale, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1987, s.131.

¹⁰⁶ Sevin, "Assur İmparatorluğu", s.50.

görülmektedir.¹⁰⁷ Asur kralı II.Sargon M.Ö.711 yılında Gurgum'a karşı bir sefer düzenleyerek; Gurgum'u Asur'un bir eyaleti haline getirmiştir. Ele geçen vesikalar doğrultusunda eyaletin ismini, aynı zamanda başkent olan, Margas olarak değiştirmiştir. Ancak, Margas ismi yalnızca Asurca kaynaklarda, özellikle II. Sargon döneminde geçmektedir. M.Ö.1. binyıl buluntular açısından zengin olmasına rağmen, bu bölge şimdiye kadar detaylı bir biçimde araştırılmamıştır. Buna rağmen özellikle Maraş civarında bulunan çok sayıda yazıt ve yazıt parçaları bilinmektedir. Bu yazıtların geneline bakılacak olursa, kral listelerinde geçen isimler Asurcadır.¹⁰⁸ Bu dönemdeki diğer bir önemli faaliyet, Asur Devleti'nin yeni bir başkente sahip oluşudur. Dur-Şarrukin isimli başkent in masraflarını karşılama, muhtemelen seferlerden elde edilen haraç ve vergilerle gerçekleşmektedir. Ancak yazıtlara göre bu dönemde kentin masraflarının karşılanmasında borç para almaya yönelik söylemlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Asur Devlet arşivlerinde bulunan bir dizi belge, yeni başkent in inşasının iç organizasyonu hakkında da bilgi vermektedir. Söz konusu belgelere göre, Asur Devleti'nin çeşitli eyaletlerine işçileri ve yapı malzemelerini temin etmek zorunda oldukları inşaat bölümü kurulur ve kralın serveti de bu girişimlerin desteklenmesi için kullanılırdı.¹⁰⁹ II. Sargon hâkimiyetinin 10. yılında (M.Ö.713), Tabal ve Muşki Ülkesi krallıklarına düzenlediği seferde, Urartu'ya karşı beş kale yaptırdığından söz etmektedir. Bu ise, Asur kralının M.Ö.714'teki meşhur seferde, Urartu tehlikesini tamamen yok edemediğini göstermektedir.¹¹⁰ II.Sargon, M.Ö.714 yılında sekizinci seferine çıktığı zaman ilk olarak Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan ve Urartu kralı I.Rusa tarafından kışkırtılan Mannalarla karşılaştı. Daha sonra ise, kuzeye doğru ilerleyerek Urartuluları yendi. Fakat Urartu'ya en büyük darbe, müttefiki olan zengin Muşasir (Ardini) şehrinin yağmalanmasıyla vurulmuştu.¹¹¹ Bu şehrin Asur'un eline geçmesiyle Urartu'nun güney sınırı tehdit altına girdi ve bu yönde işgale açık hale

¹⁰⁷ Grayson, "Assyrian Expansion", s.133.

¹⁰⁸ Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II**, s.221.

¹⁰⁹ Cancık-Kirschbaum, **a.g.e.**, s.94-95.

¹¹⁰ Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, s.256.

¹¹¹ S.Smite, "The Assyrian Empire", **The Cambridge Ancient History II/2**, Cambridge 1970, s.53.

getirildi.

Bütün bunlara rağmen, Sargon'un bu girişimlerindeki amacı tam anlamıyla tespit edilemediği için, seferin sonuçları tartışma konusu olmuştur. Asur kralının sekizinci seferi sırasında Van şehrine saldırmaması ve kuzeyden dolaşmayı göze alamaması, seferini gölgelemiştir. Öte yandan, II. Sargon'un "Tüm savaş arabalarımı, bir sürü atımı, Asur'a yollama emrini verdiğim zaman, kalbim acı içindeydi" sözü, seferdeki asıl amacını gerçekleştirilmeden geri dönmek zorunda kaldığı şeklinde yorumlanabilir.¹¹² Diğer yandan Asur kralının Göksu ağzına kadar ulaşabilmesi, Asur Devleti'nin mevcut gücünün devamında önemli bir yere sahip olan maden ve orman ürünleri sağlamak suretiyle çok büyük ekonomik kazançlar getirmiş ve devletin mevcut gücünü devam ettirmesinde önemli ihtiyaç maddelerini oluşturmuştur.¹¹³ Fakat belki de bundan daha önemlisi, Muşki'nin Akdeniz ile bağlantısını kesmiş olması nedeniyle, geleneksel Asur politikasının devamı açısından stratejik bir öneme sahiptir. Nitekim bunun sonucunda Muşkiler, Akdeniz'e ulaşmak için Asur etkisinin olmadığı Bozkır-Hadim-Ermenek rotasını denemiş olmalıdırlar.¹¹⁴ Gerek II.Sargon gerekse de III.Tiglat-Pileser hâkimiyetleri boyunca kuvvetli, azametli bir devlet kurmak ve yeni bir devre açmak istemişlerdir. Her iki hükümdarda Babil Ülkesini zapt için harp etmişler, Asur ve Babil Devletleri'nin birleştirilmesi ile Önasya'da kendilerine en büyük iktidar merkezini temine muvaffak olmuşlardır.¹¹⁵ II.Sargon'dan sonra Asur tahtına oğlu Sanherip (705-681) çıktı. Bu ileri görüşlü devlet adamı imparatorluğa barış içinde, düzenli bir yapı kazandırma amacını güttü; ülkesine devamlı ve güvenli sınırlar çizmeğe çalıştı. Bu nedenle tahta çıkışı Asur açısından yeni bir dönemin başlangıcı ve hatta altın çağ olarak kabul edilebilir. Atalarının imparatorluğun sınırlarını sağlam bir biçimde güvence altına almış ve ülkeyi genişleyebileceği kadar genişletmiş olmaları yüzünden, O, Asur krallarının gelenekleşmiş, düzenli, yıllık sefer politikasına son

¹¹² Çilingiroğlu, a.g.m., s.250.

¹¹³ L.Zoroğlu, Kelenderis'in İlkçağ Tarihine Ait Notlar, **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I**, 1994, s.80.

¹¹⁴ Hasan Bahar, **Demirçağında Konya ve Çevresi**, Konya 1999, s.14.

¹¹⁵ Eckhard Unger, **Tiglatpileser III'ün Oğlu Asur Kralı Sargon II**, İstanbul 1933, s.11.

verdi.¹¹⁶ Sert bir kişiliğe sahip olan Sanherip, bir başkaldırıyı önlemek için seksen dokuz şehirle sekiz yüz köyü yerle bir etmiş ve iki yüz sekiz bin kişiyi sürgüne göndermişti.¹¹⁷ Yine bu dönemde Sanherip'in ilk seferi sonunda yazılmış olan "Rakipsiz Saray" adlı yazıtında Asur kralı, uzak Amanos dağlarından elde edilen sedir kütüklerinden güçlükle getirilip binasının üzerine konulduğunu bildirir.¹¹⁸ Bu cümleden anlaşıldığı üzere, Sanherip döneminde de Amanosların orman zenginliklerine duyulan ilgi devam etmektedir.

Sanherip gerçekleştirdiği reformlarla Asur ve Babil kültürlerini Emperyal Tanrı Asur'un egemenliği altına toplayarak imparatorluğa, çeşitli yerel gelenekleri bir araya getirebilecek yeni bir kültür kazandırmaya çalışıyordu. Teknik yeniliklere açık olan Sanherip babasının büyük emek harcayarak kurduğu Dur-Şarrukin yerine başkenti Ninive'ye (Koyuncuk, Nebi, Yunus) taşıdı. Ninive 120 bin kişilik nüfusuyla Yakın Doğu'nun en kalabalık kentiydi.¹¹⁹ 24 yıl iktidarda kalmış olan Sanherip döneminde, ikisi komutanları tarafından yönetilmiş sekiz sefer gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Asur için hala bir sorun oluşturan ve zaferle sonuçlanan Babil seferidir. Bu zaferden sonra Sanherip "Sumer ve Akkad Kralı" yani Güney ve Kuzey Babil Kralı unvanını almıştır. Babil'de oğulları tarafından suikaste kurban giden Sanherip'i oğlu Asarhaddon (680-669) izledi.¹²⁰

3-Çöküş Dönemi

Asarhaddon döneminin yazılı kaynakları Sanherip dönemi kaynaklarından daha iyidir. Bunun birinci sebebi onun yazıtlarının yıllıktan ziyade bir hikâyeleştirme biçiminde olması ve bu dönemdeki Babil kroniklerinin de zengin olmasıdır ki bu kaynak Asur yazıtlarına alternatif bir bakış açısı sunduğundan daha tarafsız bir gözlem olanağı sağlar.¹²¹

¹¹⁶ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.13.

¹¹⁷ Ivar Lissner, *Uygurlık Tarihi*, İstanbul 2006, s.10.

¹¹⁸ Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, s.96.

¹¹⁹ Sevin, "Assur İmparatorluğu", s.50-51.

¹²⁰ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.13.

¹²¹ Grayson, "Assyrian Rulers", s.122.

Anadolu'da bu dönemde Asur için başlıca tehlike olan ve aynı zamanda Yakınoğu'da önemli bir güç elde eden Medler, Kimmerler ve İskitler bulunuyordu.¹²² Asur tahtına güçlü bir biçimde oturan kral ilk kez Babil'deki Bit Yakin kabilesinin yarattığı sorunları çözümlendi ve sonra kuzeyde Tabal eyaletine giren Kimmerler'i yenilgiye uğrattıysa da (679), gerek Kimmer ve gerekse İskitler'in estirdikleri terör havasına bir türlü engel olamadı. Sonuçta, Asarhaddon kuzeyden güneye doğru ilerleyen bu tehlikeyi önleyebilmek için kızını, İskit prensi ile istemeyerek de olsa evlendirmeye razı oldu ve bu evlilikten sonra Asur'un kuzey sınırlarındaki bunalım bir süre için sona erdi.¹²³ Asarhaddon Mısır'ı fethetmek istiyordu. Bunun için önce Suriye ve Filistin üzerine yoğunlaşarak oradaki hâkimiyetini pekiştirmeye çalıştı. Fenike kıyılarına karşı sefer düzenledi. Bu seferlerin hedefindeki şehirlerden biri olan Sidon 701 yılında Sanherip tarafından ele geçirilmişti.¹²⁴ Asarhaddon (M.Ö. 680-669)'da Que kapılarının kontrolü esasına dayanan ve ekonomik çıkarların ön planda tutulduğu, geleneksel Asur politikasını devam ettirmiştir. Bu bölgeye gelebilecek olası bir tehdidi önlemeye yönelik Asur politikasının bir diğer amacı da Akdeniz limanlarının kontrolünü elde tutmak olmalıdır. Asarhaddon, bu amaç doğrultusunda Que'yi tamamen ele geçirip bir üs olarak kullanmak suretiyle Hilakku'ya (M.Ö.679) ulaşmıştır.¹²⁵ Asur ordusu, alışılmadık bir vahşet örneği sergileyerek, yollarına çıkan küçük kasabalarla birlikte 21 Hilakku şehrini tahrip etmiştir.¹²⁶ Asarhaddon'un M.Ö. 671 yılında Mısır'ı fethiyle, Asur'un kuzey ve kuzeybatı politikasında Que'nin askeri ve stratejik önemi daha da artmış olmalıdır. Çünkü bu fetihle Hellen Dünyası, Ege ve Batı Anadolu limanları arasında yapılan ticaret Asur'un kontrolüne geçmiştir. Akdeniz'den Ege'ye yapılan ticaret ivme kazanınca, başta Ege adaları olmak üzere Batı Anadolu kentleri, Akdeniz'in güney sahillerine ulaşarak doğuyla doğrudan ticaret yapma imkânına sahip olmuşlardır.¹²⁷

¹²² Olmstead, **a.g.e.**, s.360.

¹²³ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.14.

¹²⁴ Grayson, "Assyrian Rulers", s.123.

¹²⁵ Erzen, **a.g.e.**, s.62.

¹²⁶ Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II**, s.206.

¹²⁷ Kurt, "Que Ülkesi", s.128.

Asarhaddon'dan sonra Asur tahtına Asurbanipal (M.Ö.668-627) geçti. Asurbanipal tahta geçer geçmez babasının yolunda yürüyerek Babil'in itibarını güçlendirmeye çalıştı. Mısır'daki ayaklanmayı, önce Memphis'i (M.Ö.667), sonra da Thebes'i (M.Ö.663) ele geçirerek bastırdı. M.Ö.665'te Susa, M.Ö.649'da da Babil'i bir kez daha ele geçirdi. İmparatorluk en büyük sınırlarına erişmişti. Ancak güneydeki bu sıkıntılar sırasında Mısır bir kez daha ayaklanmış ve Asurlular dışarı atılmıştı (M.Ö.653). Bu olay Asur emperyalizminin sonunu belirlemekteydi.¹²⁸ Asur kralı Asurbanipal, çok sert önlemler almasına karşın Mısır yönetimini Mısırlı prenslere bıraktı.¹²⁹ Asarhaddon döneminde (M.Ö.680-669), Kimmer ve İskitler'in meydana getirdikleri karışıklık ve tehditler, Urartu kralı II.Rusa (M.Ö.685-645) ile Asurbanipal (M.Ö.668-627) arasında, ikili diplomatik gelişmelerin başlamasına sebep olmuştur. Ayrıca, İran içinde gücünün zirvesine çıkmış olan Medlerin tehditleri de, iki devlet arasındaki yakınlaşmanın diğer bir sebebini oluşturmuş olmalıdır. Benzer şekilde, II.Rusa'nın halefi III.Sarduri (M.Ö.645-635) döneminde de, Asur ile iyi ilişkiler kurmanın yolları aranmıştır. Bütün bu yakınlaşmalar ve barış girişimleri, iki devletinde çevrelerindeki tehlikenin boyutlarını gözler önüne sermektedir.¹³⁰ Bu dönemden sonra Asur Devleti'nin bir gerileme ve çöküş sürecine girdiği görülür. Eklenen taht kavgalarının da imparatorluğun sonunu getirmede önemli etkenler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu süreçte her ne kadar yazılı belgeler çok fazla olsa da, karışık bir dönem olduğu ve kronolojik bir sıralamanın yapılamadığı görülmektedir. M.Ö.612'de başkent Ninive'nin düşüşüne kadar olan dönemde üç farklı kral tahta geçer.¹³¹

Yeni Asur İmparatorluğu'nun III.Tiglat-Pileser döneminden sonra aralıksız bir biçimde devam eden genişleme siyaseti, Asurbanipal'in iktidarı süresince de devam etmişti. 640 yılında Asur gücünün doruğundaydı ve tüm olası önemli muhalefet güçlerini ortadan kaldırmıştı. Otuz yıl sonra ise Asur İmparatorluğu adeta tükenmişti. Asurbanipal Asur'un en uzun süre hüküm

¹²⁸ Sevin, "Assur İmparatorluğu", s.52.

¹²⁹ Ahmet Karakuş, **Tarihin İzinde**, İstanbul 2007, s.189.

¹³⁰ Çilingiroğlu, **a.g.m.**, s.46.

¹³¹ Grayson, "Assyrian Civilization", **CAH III/2**, 1993, s.180-181.

sürmüş hükümdarlarından biriydi, fakat hükümdarlığının tam olarak ne zaman ve nasıl sona erdiği hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Son kraliyet yazıtı 639'da tarihlendiriliyor ve idari bir belgede Asurbanipal'in adına en son 631'de rastlanıyor. Büyük olasılıkla öldüğü yıl olan 627'ye kadar hüküm sürmüştür.¹³² Asurbanipal ülkesinin sınırlarında uğraşırken imparatorluğun yönetim merkezinde bir başkaldırı patlak verdi. Bu başkaldırmalarda meydan savaşlarında yenilen prensler isyancılarla birleşerek Asurbanipal'in tahtını tehlikeye atmışlardır.¹³³ Asurbanipal'in ölümü üzerine, coğrafi yönden en geniş sınırlara ulaşmış bulunan imparatorluk hızla çöküş sürecine girmiştir. Bu hızlı çöküşün başlıca nedenleri, kuzeyde İskit ve Kimmerlerin yarattıkları karışıklıklar, Med kabilelerinin bir krallık haline gelmesi ve Babil Ülkesindeki ayaklanma olmuştur.¹³⁴ Eldeki kaynakların yetersizliğinden dolayı, Asurbanipal iktidarının hangi koşullar altında sona erdiğini bilmiyoruz. Ancak Asur İmparatorluğu'nun 612'de Medler ve Kaldeliler tarafından yok edildiği açıktır. Peki, bu denli devasa bir imparatorluk tarih sahnesinden birdenbire nasıl çekildi? Bu soruya yanıt vermek kolay değil. Anlaşılan, 627 yılından sonra yoğunlaşan iç ve dış savaşlar Asur'u iyiden iyiye yıprattı ve onun sonunu hazırladı.¹³⁵ Bu durum eski bir Asur yetkilisi olan Nabupolassar'ın 626'da yerel bir hanedan kurmasına; kısacası isyan etmesine sebebiyet verdi. Çeşitli kentler yeni bir hanedan kuran ve Asur tahtında hak iddia eden Nabupolassar'a sadakatlerini ilan ettiler. Nabupolassar bir hanedanlık kurdu ve bu hanedanlığın adı da Yeni Babil Hanedanlığı olarak geçmektedir. Nabupolassar Medlerle iş birliği yaparak Yeni Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasında aktif bir rol oynamıştır ve Ninive'nin düşmesine katkıda bulunmuştur. Asur devletinin ortadan kalkmasıyla birlikte geriye kalan mirası sahiplenmek amacıyla Babil ile Mısır uzun yıllar birbirleriyle çekişmeye başladılar.¹³⁶ Son Asur kralının ölümü sadece yüzyıllar boyunca Asur krallarını oluşturan bir hanedanlığın sonunu belirtmemekte aynı zamanda

¹³² Mierotop, **a.g.e.**, s.315-316.

¹³³ M.Joachim Menant, **Asur Araştırmaları Ninova Sarayı Kütüphanesi**, İstanbul 2005, s.32.

¹³⁴ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.15.

¹³⁵ Çıvgın/ Yardımcı, **a.g.e.**, s.45.

¹³⁶ Mierotop, **a.g.e.**, s.316.

bağımsız bir devlet ve siyasi bir güç olarak Asur'un da sonunu temsil etmektedir.¹³⁷ Medlerle Babil'liler Asur ülkesini paylaştılar. Medler yukarı Mezopotamya (Asur ülkesi) ve Anadolu'nun bazı kesimlerini aldılar. Babil'e Suriye, Filistin, Dicle ırmağının doğu bölgeleri ve Elam kaldı. Asur imparatorluğunun parçalanması Ön Asya'da yeni bir siyasi karışıklık ortamının belirmesine yol açmıştır ve bu durumdan Babil'in yararlandığı görülmektedir.¹³⁸ II.Sargon'dan sonra gelen Asur kralları fetih ve yağma savaşlarını düzenli bir şekilde yürütememişlerdir. Bu durumda Asur'un çöküşünde etkili olmuştur.¹³⁹

Asur'un hızlı bir şekilde çöküşünün nedenleri için genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Buna göre nedenlerin başında, imparatorluğun temel örgütlenişindeki sorunlar yer almaktadır. Gücün tek bir kişide toplanması uygulaması, tahta yetenekli bir kral bulunduğu etkili bir uygulamadır, ancak yönetim görevi tek bir bireyin kapasitesini aşabilmektedir. Özellikle Asur Devleti'nin sonlarında ardıllık önemli bir sorun olarak görülmektedir ve bu nedenle çıkan çatışmalar büyük bir iktidarsızlık yaratmaktadır. Böylesi iç sorunların ortaya çıkmasının sonucunda, imparatorluğun işleyişinin altüst olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca fethettiği topraklara karşı tutumunda yoğun haraç talepleri ve esir alımında bulunması, Asur'a karşı ayaklanma fırsatlarını kolaylaştırır. Bağımlı devletler sık sık ayaklanmaktadırlar ve son yıllarda haraç ödemekten kaçınmada da başarılı olabilmektedirler. Son olarak Asur'un çekirdek bölge sakinlerinin çoğunun sürgün kökenli olması, devlete olan sadakatlerinde problem yaratmış olabilir ve Asurlular imparatorluğu korumak için gerekli olan kontrolü muhtemelen tek başlarına sağlayamamışlardır. Bir başka deyişle dış baskı ve iç çatışmanın bileşimi, tüm yapının aniden çökmesine yol açmıştır.¹⁴⁰

¹³⁷ Cancik-Kirschbaum, a.g.e., s.124-125.

¹³⁸ Genel Tarih Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri, Cilt 1, 1976, s.74.

¹³⁹ Evin Esmen / Arda Kısakürek, Bizimkiler Anadolu Merkezli Dünya Tarihi, M.Ö.200 Bin-M.Ö.1800 İlkler, s.220.

¹⁴⁰ Mierotop, a.g.e., s.308-309.

B) YENİ ASUR DEVLETİ'NİN ÇEVRE TOPLUMLARLA İLİŞKİLERİ

M.Ö.2. binde olduğu gibi Demirçağı'nda Anadolu Yarımadası, çeşitli topluluklara ait büyüklü küçüklü devletlerin yönetimindeydi. Anadolu'nun Güneydoğusunda ve Kuzey Suriye'nin bir bölümünde Geç Hitit Krallıklarını görüyoruz. Bunlar kısmen Hititlerin devamı şeklindedir; fakat hem Asur, hem Arami, hem de Fenike kültürlerinin karışımından oluşan bir uygarlıkları vardı. Doğu Anadolu bölgesinde ise Urartuluları görüyoruz. M.Ö.11. ve 10. yüzyılda siyasi bir birlik kuramayan Urartulular, Asurluların Aramilerle uğraşmasını fırsat bilerek M.Ö.9. yüzyılda merkezi bir devlet kurmuşlardır. Orta Anadolu'da Friglerin bir devlet kurduklarını görüyoruz. Balkan kökenli kavimlerden olan Frigler siyasi bir birlik olarak ilk defa M.Ö.750'lerden sonra İçbatı Anadolu bölgesinde yani bugünkü Kütahya, Eskişehir, Afyon, Ankara illerinin kapladığı alanda ortaya çıkmışlardır.¹⁴¹ Anadolu'da Sakarya Irmağı çevresiyle Kütahya'yı da içine alan bölgeye İlkçağ'da Frigya ismi verilmiştir.¹⁴² Bu devletlerin dışında birde anavatanları Türkistan olan Kimmer ve İskit devletlerini de görmekteyiz. Asur Devleti'nin Ege Göçleri'nden sonra Anadolu'da bulunan bu devletlerle mücadele içinde olduğu bilinmektedir.

1-Yeni Asur-İskit ve Kimmer İlişkileri

Kimmer ve İskitler, ana vatanları Türkistan olan topluluklardır. Her ikisinin de etnik menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür ki bunlardan birisi de onların Türk kültür dairesine dâhil oldukları yönündedir. Doğu Anadolu bölgesine göç eden Kimmer ve İskitlerden önce Urartu ve Asur devletleri bu bölgeye hâkim vaziyette idi ve iki taraf arasında büyük bir çekişme mevcuttu. Kimmer öncülerinin Doğu Anadolu'da göçmesi hakkındaki ilk kayıt, M.Ö.715 tarihli bir Asur yıllığıdır. 709'dan itibaren büyük küteller halinde Kafkasya'dan güneye doğru inip Anadolu'ya girdikleri dönemde ise bütün yakın şarkı hâkimiyeti altına almaya başlayan Asurlular, Kargamış, Malatya, Maraş ile Kilikya ve Toros bölgesindeki 24 şehri ele

¹⁴¹ Recep Yıldırım, **Uygarlık Tarihine Giriş İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları**, Ankara 2004, s.120.

¹⁴² Murat Taştan / Yıldırım Çelebi, **Tarih Sözlüğü**, Ankara 2007, s.142.

geçirmiş bulunuyordu.¹⁴³ Asur tarihinde Sargonid'ler devri denen M.Ö.722-626 yılları arasındaki zamanda kudretli Asur krallarını daimi surette meşgul eden hadiselerden birisi de Kimmer'lerin Anadolu'ya girişleri olmuştur. Asur Devleti, Sargon zamanında çok kuvvetlenmiş olup Fırat'ın doğusundaki güney Anadolu bölgelerinden başka, bu hattın batısındaki Kargamış, Zincirli (Sam'al), Maraş (Gurgum), Malatya (Milid), Adana, Tarsus (Que) ve Kayseri bölgelerini de ele geçirmişti. Kendisinden sonra başa geçen Sanherip (704-682) döneminde Tabal, Hilakku ve Kammanu eyaletleri kaybedilmiş ve daha sonra başa geçen kral Asarhaddon döneminde ise Asur'un Anadolu'daki kuvveti gittikçe zayıflamıştır.¹⁴⁴ Kimmerlerin yurtlarını ellerinden alarak, onları takip eden İskitler ise Kafkaslar'ı aşarak, Urartu devleti üzerinden Asur devletinin kuzey sınırlarına kadar ulaşmıştır. Kimmerlerin hemen arkasından gelen İskitler Kimmerler'le birlikte Asur kaynaklarına geçmiştir.¹⁴⁵ Büyük bir güç haline gelen Asurlular II.Sargon döneminde ülkesini Kimmer akınlarından korumuştur. Hatta Asur Devleti o kadar büyük bir güç haline gelmişlerdi ki çevre devletler Kimmer akınlarına karşı onlardan yardım istemiştir.¹⁴⁶ Asur kralı II.Sargon'a yazılmış haber alma niteliği taşıyan bir mektupta, Kimmer güçlerinin I.Rusa (M.Ö.743-714) egemenliğindeki Urartulular'ı yenilgiye uğrattıkları yazılıdır. Bu olay, Urartu'nun batı İran'daki topraklarına gözünü dikmiş olan II.Sargon'u harekete geçirerek ünlü sekizinci seferini gerçekleştirmesine neden olmuştur.¹⁴⁷ II.Sargon'un ölümünden sonra giderek güçlenen Kimmer ve İskitler, Asur'un Kuzey sınırında fazla etkinlik gösterememesine neden olmuştur.¹⁴⁸ Kimmerler'in adından ilk defa Asarhaddon döneminde bahsedildiği görülmektedir. Kimmerler'in bu dönemde Asur'un kuzey sınırına inerek, Asurlularla mücadeleye girdikleri görülmektedir. Asarhaddon döneminde Kimmerler Hilakku ile ittifak yapmış

¹⁴³ İbrahim Tellioglu, "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 27, Erzurum 2005, s.238-240-241.

¹⁴⁴ Kadriye Tansuğ, "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri", **AÜDTCF. Dergisi**, Cilt VII, Sayı 4, 1949, s.535-536.

¹⁴⁵ İlhami Durmuş, **İskitler**, İstanbul 2007, s.85.

¹⁴⁶ Sever, **a.g.e.**, s.106.

¹⁴⁷ Oya San, "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", **Belleten**, Cilt LXIV, Sayı 239'dan Ayrıbasım, Ankara 2000, s.2.

¹⁴⁸ Timur Demir, **Anadolu'da Kimmer-İskit, İz ve Etkileri**, YLS. Tezi, Ankara 2008, s.106.

fakat Kimmerler tarafından bu bölgenin zaptedildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Asarhaddon'un Kimmerler'i olduğu gibi Hilakku'yu da mağlup ettiği düşünülmektedir.¹⁴⁹ Asarhaddon dönemindeki bu durum Asurbanipal zamanında da devam etmiştir.¹⁵⁰ Asur kralı Asarhaddon döneminde Asur devletinin kuzey ve kuzeydoğu sınırları Kimmerler ve İskitlerin istilasına uğrarken,¹⁵¹ bu dönemde Asur devleti Mısır'ı ele geçirmesine rağmen sürekli artan Kimmer tehlikesi yüzünden Asur devleti sınırlarını daha fazla genişletememiş ve birçok bölgeyi de kaybetmiştir.¹⁵² Bu durum karşısında Asur kralı Asarhaddon, İskit hükümdarı Bartatua ile anlaşarak¹⁵³ kızını ona vermiş ve böylece artan İskit akınlarını Kimmerler üzerine yönelterek durumu kendi lehine çevirmiş oldu.¹⁵⁴ 674 ya da 673 yıllarındaki bu evlilikten sonra Asur'un kuzey sınırlarındaki bunalım bir süre için sona erdi.¹⁵⁵ Asur ve İskit dostluğu sonucunda Asur kralı Asarhaddon Hubaşna'ya kadar giderek, Kimmer başbuğu Teuşpa'yı ve müttefiki olan Hilakku devletini mağlup etmiştir. Bu arada İskitler de boş durmayarak, Kimmerleri batıya doğru sıkıştırmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Kimmerler Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır.¹⁵⁶ Asarhaddon zamanında İskit ordusunun ise, Kimmerleri takip etmek üzere, Asya'ya girdiklerine dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁵⁷ Asurluların gerilemeye başladığı bir dönemde, İskit akınlarına maruz kalan Urartulular bu durumdan çok etkilenmiştir. Ancak İskitleri Manna adıyla bilinen Asur topraklarına yönlendiren Rusa, bu diplomatik başarı sayesinde Asarhaddon'u zor duruma sokmuştur. Ancak Asarhaddon bu ittifakı bozmuş ve İskitleri yanına çekmeyi başarmıştır. Kısa bir süre sonra Asur kralı kızını İskit kralı Bartatua ile evlendirerek iki taraf arasındaki yakınlığı kan bağı ile kuvvetlendirmiştir. II.Rusa'nın ölümüyle

¹⁴⁹ Mustafa Kalaç, "M.Ö. 745-620 Yükseliş Çağında Büyük Asur İmparatorluğunun Anadolu'ya Yayılışı", *Sümeroloji Araştırmaları Dergisi I*, İstanbul 1941, s. 996.

¹⁵⁰ Yelda Demirağ, *Önasya Dünyasında Kimmer ve İskitler*, Doktora Tezi, Ankara 2003, s.85.

¹⁵¹ Durmuş, *a.g.e.*, s.85.

¹⁵² Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1994, s.55.

¹⁵³ Ekrem Memiş, *İskitler'in Tarihi*, Konya 1987, s.3.

¹⁵⁴ Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s.258.

¹⁵⁵ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.14.

¹⁵⁶ Durmuş, *a.g.e.*, s.85-86.

¹⁵⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi I*, 1991, s.103.

birlikte Urartu Krallığı eski önemini büyük ölçüde yitirmiştir.¹⁵⁸ Urartu kralı II. Rusa döneminde ise, akıllıca bir politika izlenilerek Kimmerler ile anlaşma yoluna gidilmiş ve Asur Devleti'ne karşı Kimmerler ile ittifak yapılarak bir kısım Kimmer boyları Urartu topraklarına bırakılarak batıya doğru ilerlemeye başlamışlardır.¹⁵⁹ Medler'in baskısı karşısında, Batı Asya'nın büyük bir bölümüne 28 yıl hükmeden İskitler ise, tekrar Urartular'ın yaşamış olduğu coğrafyaya çekilmişlerdir. Belki de bu tarihte onların bir kısmı üç asır sonra partları meydana getirecek olan akrabaları Dahailer'le karışarak, Hazar denizi ve Aral gölü arasında yer alan bozkır bölgesini işgal etmek için yeniden doğuya doğru dönmüşlerdi. Diğerleri Skytho-Dravidler içerisindeki İskit karışımını göz önünde bulunduracak olursak, Hindistan'a kadar itilmiş olabilirler. Burada başka bir grupta Urartu bölgesinde kalmıştır. Böylece, büyük çoğunluğu batı bozkırlarında kalan İskitler, orada refah içerisinde yaşayan akrabalarını görmüşler ve Güney Rusya'nın verimli topraklarına yerleşmişlerdir.¹⁶⁰ Medler'in yerine geçen Akamenitler sülalesi döneminde İskitler büyük bir güç kaybetmelerine rağmen, siyasi bir kuvvet olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹⁶¹ M.Ö.8. yüzyılın sonlarına doğru Asur yazılı kaynaklarında adları geçen ve daha sonraki Asur kaynaklarında da adlarından sık sık bahsedilen, Asur kralı Asarhaddon'un anlaşmak zorunda kaldığı İskitler'in Asur Devleti ile münasebetlerinin yaklaşık olarak bu coğrafyaya ulaşmalarından bir asır sonra, Asur Devleti'nin ortadan kaldırılması neticesinde son bulmuştur.¹⁶²

M.Ö.8. yüzyılın sonlarına doğru Asur yazılı kaynaklarında adları geçen ve daha sonraki Asur kaynaklarında da adlarından bahsedilen ve Asur Kralı Asarhaddon'un anlaşmak zorunda kaldığı İskitlerin Asur devleti ile ilişkileri, yaklaşık olarak bu coğrafyaya ulaşmalarından bir asır sonra, Asur devletinin

¹⁵⁸ Memiş, **a.g.e.**, s.104.

¹⁵⁹ M.T.Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", **Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri I**, Ankara 1984, s.111.

¹⁶⁰ İlhami Durmuş, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", **Bellekten**, Cilt LXI, Sayı 231'den Ayrıbasım, Ankara 1997, s.282.

¹⁶¹ Zeki Veleli Togan, "Sakalar (VI)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 23, İstanbul 1987, s.31.

¹⁶² İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara 1993, s.68-69.

ortadan kaldırılması neticesinde son bulmuştur.¹⁶³ Ülkenin en geniş sınırlara ulaştığı Asurbanipal döneminde bu duruma karşın ülkenin kuzey sınırlarındaki huzursuzluklar sürüp gidiyordu ve eyaletlerdeki karışıklıklar giderek artıyordu. Kimmer ve İskitler nedeniyle kuzeyle olan ilişkiler ve dolayısıyla ticaret son bulmuş, Asur'un demir gereksinimini karşılayan ana kaynaklarıyla bağlantısı kopmuştur.¹⁶⁴ İlk Kimmer saldırısını Asurbanipal'in ilk yıllarına tarihlemek fazla hatalı olmasa gerektir. Asur'a yapılan Kimmer saldırısını Asurbanipal'in ilk yıllarına tarihlemekte haklılık varsa, Kimmer baskısının, Tabal'dan başka Lidya üzerinde de hissedilmiş olduğunu ve ilk Lidya-Kimmer karşılaşmasının da aynı tarihlere düştüğü söylenebilir. Lidya'nın yenilmesinden sonra, Kimmer kuvvetleri Asur'a karşı serbest kalmışlardı. J.Lewy Kimmerlerin Kilikya'ya kadar inerek, Tarsus ve Anhiyal şehirlerini zaptederek Akdeniz'e kadar uzandıklarını ve orada İskitler tarafından dağıtıldıklarını ileri sürmektedir. Olmstead, Lidya'nın doğudan maruz kaldığı Kimmer istilasının Trakya'dan gelen Trer'ler (Trar'lar) istilasıyla desteklenmiş olduğu mütalaasındadır. Buna mukabil J.Lewy Kimmer'lerle Trer'ler arasında bir münasebet bulunmadığı düşüncesindedir.¹⁶⁵ Kimmerler'in M.Ö.7. yüzyılın başlarında Asur sınırına indikleri düşünülürse; onların M.Ö.7. yüzyılın son çeyreğinin başlarına, yani aşağı yukarı kralları Tugdamme'nin ölümüne kadar Asurluları uğraştırmış oldukları anlaşılır. Asurlular'ın hem çevre toplulukları ile ittifak kurma zorunda kalmaları, hem de Kimmer'lerle antlaşma yapmaları, o dönemde Ön Asya dünyasında güçlü bir devlete sahip olmalarına rağmen, Kimmer'ler tarafından ne kadar uğraştırıldıkları gerçeği ortaya çıkar.¹⁶⁶

Sonuç olarak, Türkistan menşeli iki topluluk olan Kimmer ve İskitler, M.Ö.8. yüzyıldan itibaren yaklaşık dört asır boyunca Doğu Anadolu'nun siyasi ve sosyo-kültürel yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu toplulukların bölgeye göç etmesinden önce Doğu Anadolu'ya hâkim olmak için birbiriyle mücadele içinde bulunan Urartu ve Asur devletleri, bu toplulukların göç

¹⁶³ Durmuş, **a.g.e.**, s.87.

¹⁶⁴ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.14.

¹⁶⁵ Tansuğ, **a.g.m.**, s.540-543-548.

¹⁶⁶ Durmuş, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", s.277.

etmesi ile birlikte sahip oldukları gücü önemli ölçüde yitirmiştir. M.Ö.8. asır sonlarında Güney Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya giren Kimmer öncüleri, Urartu ülkesinde büyük bir insan ve toprak kaybına sebep olmuş, onları Asur topraklarından geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Kimmer akınlarını zor bela önleyen bu devlet, nihayetinde bu büyük göç dalgasının İç Anadolu'ya yönlmesiyle yıkılmaktan son anda kurtulmuştur. Asurlular ise İskitlerle irtibat kurmuş ve onların askeri desteği sayesinde Kimmer göçünden fazla etkilenmemiştir. Doğu Anadolu'dan bu şekilde iç kesimlere yönlendirilen Kimmer akıncıları, Frigya Krallığını yıkmış, Lidya'yı yağmalamıştır.¹⁶⁷

2-Yeni Asur-Urartu İlişkileri

M.Ö.9. yüzyılın ortalarında merkezi Tuşpa (Van) olmak üzere ortaya çıkan Urartu Devleti, aynı yüzyılın sonlarında, sınırlarını doğuda Urmiye Gölü'nden, batıda Elazığ yöresindeki Alzi'ye ve Fırat ırmağına kadar yaymıştı. Urartu Devleti'nin Menua (810-785/80) döneminden başlayarak Malatya Krallığı'nı kendine bağımlı duruma getirmesi Asur'un batıya olan ticaretini tehdit ediyor ve ekonomik yönden sıkıntıya düşürüyordu.¹⁶⁸ Asur için ciddi bir tehlike oluşturan Urartulular kâh Asur topraklarına saldırıyorlar kâh barışçıl bir komşuluğa hazırmış izlenimi veriyorlardı.¹⁶⁹ Fırat'ın ötesinde Aramilerle savaşan Asur bu tehlike geçtikten sonra, Anadolu üzerindeki emellerini yeniden gerçekleştirmeye koyuldu. Fakat bu biraz zor olacağına benziyordu. Çünkü Anadolu, Urartu ve Frig devletleri tarafından parsellenmişti. Bu iki büyük devlet arasında yer alan Geç Hitit Şehir Devletleri ise, Asur tehlikesine karşı genellikle Urartu Krallığı'na güveniyorlardı. Bu güvencin nedeni Urartu Devleti'nin coğrafi konumundan kaynaklanıyordu. Doğu Anadolu'daki Van Gölü ile İran'daki Urmiye Gölü arasındaki topraklar, Urartu Devleti'nin hâkimiyet sahasını teşkil ediyordu ve bu arazi son derece arızalı bir yapı arz ediyordu. Başka bir deyişle, böylesine yüksek bir araziye tırmanmak oldukça güçtü. İşte Asur kralları, Urartu ordularına değil, Urartu

¹⁶⁷ Telliöğlü, **a.g.m.**, s.244.

¹⁶⁸ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.11.

¹⁶⁹ Cancik-Kirschbaum, **a.g.e.**, s.89.

Devleti'nin coğrafi şartlarına boyun eğmek zorunda kalıyorlardı.¹⁷⁰ Asur Devleti'nin çok zor ulaştığı bir konumda yer alan Urartular'ın başkenti olan Van, Eskiçağda politik yönden birleşmiş toplulukların başkenti olacak elverişli niteliklere sahiptir. Geniş ve verimli kıyı ovası, çevresinin arazi şekilleri, ulaşımı sağlayan yolları ve güneydeki maden kaynaklarına yakınlığı gibi özellikleri sayesinde bir kentin kurulması ve gelişmesi için gerekli olan bütün şartları taşıyordu.¹⁷¹ Ayrıca Van Ovası'nı çevreleyen Urartuların yapmış oldukları kaleler, önemli savunma silahları olmuştur.¹⁷² Asur'un en güçlü olduğu dönemde Urartular, avantajlı coğrafi şartları kendi askeri ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanmada göstermiş oldukları başarıdan dolayı, Yakın Doğu'da uzun süre boy gösterebilmişlerdir.¹⁷³

M.Ö.1. binyılın ilk yarısında Urartu Devleti, Anadolu ve Eski Ön Asya dünyasının en büyük madenci topluluğu haline gelmiştir. Urartu ve Asur'un Geç Hitit Şehir Devletleri üzerindeki mücadelenin kökeninde büyük oranda bu ülkelerin sahip olduğu maden zenginliği yatmaktadır. Çünkü her iki tarafın da söz konusu ülkelerden haraç olarak maden aldıkları bilinmektedir.¹⁷⁴ Asur krallarının kitabelerinden anlaşıldığı üzere, iktidara gelen hemen her kral, ilk seferini Urartu Devleti üzerine yapmaktadır. Peki, bunun nedeni nedir? Niçin özellikle Urartu Devleti?

Her şeyden önce Urartu Devleti, zengin demir yataklarına sahiptir. Geçmişin tunç silahları artık ehemmiyetini kaybetmiştir. Çünkü M.Ö.12. yüzyıldan itibaren demir madeninin kullanım alanı genişlemiş, özellikle silahların yapımında tunca göre çok daha sağlam ve dayanıklı olan demir madeni tercih edilmeye başlanmıştır. Bütün gücünü ordusundan alan Asur Devleti'nin de, hiç şüphe yok ki, devamlı surette başarılı olabilmesi için, hiç değilse silah yapımında kullanmak üzere, bu madene şiddetle ihtiyacı vardı.

¹⁷⁰ Memiş, **a.g.m.**, s.70.

¹⁷¹ Oktay Belli, "Van Ovasında Yeni Urartu Merkezleri", **Araştırma Sonuçları Toplantısı, II (16-20 Nisan 1984)**, 1985, s.163.

¹⁷² M.T.Tarhan-Veli Sevin, "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I, Askeri ve Sivil Mimariye Ait Gözlemler", **Anadolu Araştırmaları IV-V**, 1977, s.273.

¹⁷³ Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı**, s.11.

¹⁷⁴ Oktay Belli, "Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartular", **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)**, Ankara 2000, s.371-372.

Mezopotamya'da bulunmayan bu maden, hemen burnunun dibindeki Doğu Anadolu'da mevcuttu. Eğer Urartu Devleti'ni ortadan kaldırabilirse, zengin demir yatakları Asur Devleti'nin eline geçecekti. İşte bu yüzdendir ki, Asur kralları, genellikle ilk seferlerini Urartu Devleti üzerine yapıyorlar, böylelikle daha sonra yapılacak olan askeri seferler için gerekli olan malzemeyi de bu memleketten temin etmiş oluyorlardı.¹⁷⁵ Urartulular, Demir Çağı'nda Anadolu tarihine yön veren önemli devletlerden biri olmuştur. İlk defa İlkçağda Doğu Anadolu bölgesinde bulunan zengin demir madenleri, Urartu Devleti döneminde büyük oranda işletilmişti. Urartu Devleti'nin demirden yapılmış dayanıklı silahlara sahip olması o dönemin en güçlü devleti olan Asur Devleti ile boy ölçüşebilmesinde büyük rol oynamıştır.

Asurluların Doğu Anadolu ve Urartulular üzerine yapmış oldukları seferleri anlatan metinlerin analizi, söz konusu seferlerin kökeninde ekonomik nedenlerin yattığını ortaya koymaktadır.¹⁷⁶ Asur kralı I.Salmanasar, "Nairi Denizi" adı verilen Van Gölü çevresindeki ülkelere karşı sefer düzenlemiştir. M.Ö.1274 yılındaki bu sefer, yazılı kaynaklara yansımış ilk Asur seferi olmuştur. Ayrıca M.Ö.13. yüzyılın başında Asur Devleti'nin Kuzey sınırlarına da rutin seferler yaptığını görmekteyiz.¹⁷⁷ Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Asur Devleti için yeraltı ve yerüstü kaynaklarının temin edildiği en önemli saha olmuştur. Güneydoğudaki halklar, Asurlulara çok yüksek miktarda gümüş, bakır, kalay, demir ve diğer madenlerden vergi ödemekteydiler. M.Ö.9. ve 8. yüzyıllarda, adı geçen bu halklar Asur krallarına vergi olarak yaklaşık yüz ton gümüş vermişlerdi. Asur Devleti'nin yaptığı seferlerin amacı, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da maden üretimi yapan büyük bölgeleri ele geçirmektir.¹⁷⁸ Eskiçağda Anadolu'nun diğer bölgelerinde insanlar, tarımla uğraşırken, tarıma elverişli olmayan yüksek Doğu Anadolu platosunda yaşayan halk, hayvancılıkla geçinmiştir. Urartu

¹⁷⁵ Memiş, **a.g.m.**, s.70-71.

¹⁷⁶ Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, s.164.

¹⁷⁷ Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı**, s.16-17.

¹⁷⁸ A.Mehmet Dinçol, "Cultural and Political Contacts Between Assyria and Urartu", **Tel Aviv**, **21**, 1994, s.15-16.

Devleti'nde ise,¹⁷⁹ son derece hızlı koşan iyi cins atlar yetiştiriliyordu.¹⁸⁰ Her yıl Doğu Anadolu gibi engebeli bir araziye sefer yapan Asur ordusunun en önemli ihtiyaçlarından birisini de bu atların oluşturacağı açıktır.¹⁸¹

Bu sebeplere daha başka ilaveler de yapmak mümkündür.¹⁸² Geç Hitit Şehir Devletlerinin durumuna bakacak olursak, sözü edilen devletler, zaman zaman Asurlulara vergilerini ödemiyorlar ve hatta isyan ediyorlardı. Böyle bir faaliyete girişirken en büyük destekçileri Urartululardı. Bunun için, Urartulular'ı ortadan kaldırmadıkça veya¹⁸³ en azından etkisiz kılmadıkça, bu isyanları önlemek ve bölgedeki Asur çıkarlarının devamını sağlamak olanaksız görünüyordu.¹⁸⁴ Eğer Asur, kendi tabiri ile “yılanın başını ezebilir”, yani Urartu'yu etkisiz hale getirmeyi başarabilirse, öteki Anadolu beyliklerinin de isyanını önleyebilirdi.¹⁸⁵

M.Ö.1. binyılda Eski Doğu'nun tek hâkimi durumuna gelmiş olan Asur Devleti, Doğu Anadolu'ya, Anadolu'nun tamamına egemen olmayı ve Akdeniz ticaretini ele geçirmeyi de hedefleyen politikası için Mısır'ı ele geçiren Asur'un kuzey komşuları olan Urartulular, Kuzey Suriye'ye inme girişiminde bulunmuşlarsa da, Asurlular bu harekete izin vermemişlerdir.¹⁸⁶ Urartulular maden yataklarının zenginliklerine ve coğrafi konumlarına güveniyorlardı.¹⁸⁷ M.Ö.9. yüzyılda Ege Göçleri'nin tersine, aralıksız bir sızıntı şeklinde asırlarca süren Arami Göçleri'nin, Asur Devleti'nin gelişim çizgisinde bazı istikrarsızlıklara sebebiyet verdiği ve Asur'un bütün gücünü Aramilere harcamış olması, Urartu Devleti'nin gittikçe kuvvetlenmesine neden olmuştur.¹⁸⁸ Urartulular üzerine yapılan Asur askeri seferleri, bu devlet üzerinde siyasi ve kültürel etkiler de bırakmıştır. Bu etkiler, kitabeler başta olmak üzere, idari organizasyon, önemli geçiş yolları boyunca taş anıtlar

¹⁷⁹ Ekrem Memiş, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, Bursa 2006, s.133.

¹⁸⁰ Memiş, **a.g.m.**, s.71.

¹⁸¹ Kurt, “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı”, s.6.

¹⁸² Memiş, **a.g.m.**, s.71.

¹⁸³ Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya**, s.142.

¹⁸⁴ Kurt, “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı”, s.6.

¹⁸⁵ Memiş, **a.g.m.**, s.71.

¹⁸⁶ Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, s.13.

¹⁸⁷ Ekrem Memiş-N.Köstüklü, **Tarih Boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri**, Konya 1992, s.30.

¹⁸⁸ Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, s.144.

dikilmiş, askeri teknoloji, Hitit metinlerinde de görülen NAM.RA (Arnuwala), yani insanların sınır dışı edilmesi gibi askeri taktiklerde kendini göstermiştir. Asur kaynaklarından elde edilen istatistiksel bilgilerden, Asur-Urartu ilişkileri konusunda bazı fikirler edinmek de mümkün olmaktadır. Bu konu ile ilgili çok sayıda kral yıllığının olması, Asur tarafından bölgeye verilen önemin açık göstergesi olmalıdır. Asur kralı I.Salmanasar'dan (M.Ö.1274-1244) Asurbanipal'e (M.Ö.669-627) kadar geçen, yaklaşık 600 yıllık bir zaman diliminde, toplam 14 Asur kralı Urartu Beylikleri ile temasa geçmiştir. Hâlbuki III.Salmanasar'dan Asurbanipal'e kadar olan ve asıl Urartu Devleti'ni kapsayan sadece 175 yılda, yedi Asur kralı on bir Urartu kralı ile ilişkide bulunmuştur.¹⁸⁹

III.Tiglat-Pileser'in tahta çıkışından önceki yıllarda, Urartu Devleti Asur'a karşı, içlerinde Melidli Sulumal, Kummuhilu Kuştaşpi, Gurgumlu Tarhulara ve Arpaddalı Mati'-ilu'nun bulunduğu bir koalisyon oluşturarak Suriye'ye doğru genişlemeye ve Doğu Akdeniz'deki Asur'a bağımlı liman kentlerini tehdit etmeye başlamıştı. Bunun yanında batı bölgelerinin denetimi yitirilmiş, Babil'de anarşi çıkmış ve kuzeydeki Urartu etkinliği doruğuna ulaşmıştı.¹⁹⁰ M.Ö.13. yüzyılın başı ve 9. yüzyılın ilk yarısını içine alan dönem, Uruatri ve Nairi konfederasyonlarını kapsar. II.Asurnasirpal zamanında, bölgeye yapılan askeri seferlerin sayısındaki artış, konfederasyonu oluşturan bu iki beyliğin, Asur için büyük tehlike oluşturduklarını göstermektedir. Asur'un Nairi Ülkesi içerisinde sürekli asker bulundurma ihtiyacı da, hızla gelişen bu tehlikeye karşı önlem olarak düşünülmelidir.¹⁹¹ Asur kralı III. Salmanasar da ilk seferini Urartu ülkesine yapma ihtiyacı duymuştur. III. Salmanasar'ın hâkimiyetinin sonları olan M.Ö.827'de, ülkede birçok kentin katıldığı büyük bir ayaklanma çıktı. Bu ayaklanmanın da etkisiyle, Yeni Asur Devleti uzun süreli bir bunalım devresine girdi ve giderek gücünü de kaybetti. Asur'un genişleme politikası tümüyle durduğu gibi, bazı bölgeler de elden çıkmıştır. Bu 70-80 yıllık dönemde, Asur için en büyük tehlike, hiç şüphesiz kuzey sınırlarında beliren

¹⁸⁹ A.Mehmet Dinçol, "Culturel and Political Contacts...", s.14-15-18.

¹⁹⁰ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.11.

¹⁹¹ Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı**, s.21.

Urartulular olmuştur. Asur'un gerilemesinde, bu krallık tarafından baskıların da etkisi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹² I.Sarduri Urartu Devleti'ni kurduktan hemen sonra giderek artan Asur baskılarına karşı, başkenti Tuşpa (Van Kalesi)'ya taşımıştır.¹⁹³ Urartu kralı I.Sarduri'nin iktidarı zamanında başkent Tuşpa'ya taşınmıştır. Urartu Devleti'nin kuruluş sembolü olan bu olay, Doğu Anadolu'nun da kaderini değiştirmiştir.¹⁹⁴ Ayrıca bu dönemde "Bütün Ülkelerin Kralı" unvanını kullanan I.Sarduri, Urartu Devleti'ni yakın Doğu'da Asur Devleti ile boy ölçüşebilecek bir duruma getirmiştir.¹⁹⁵ M.Ö.835-825 yılları arasında Urartu Devleti, güneydeki nüfuz alanını genişletmiştir. Asur ordusu bu dönemde Urartuluların kuvvetli ve etkili direnişleriyle karşılaşmışlardır ve yüzyılın sonunda Asur Devleti, Urartulular'ın bu gücü karşısında bu krallığın Ön Asya'daki hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.¹⁹⁶ Urartu Devleti bu dönemde, Batı Asya'nın ve Doğu Anadolu'nun en büyük devleti olmuştur. Daha sonraki yıllarda Kuzey Suriye'yi de kendisine bağlayan Urartu Devleti, Anadolu'daki ticaret yollarının denetimini elinde tutuyor ve Asurluların Anadolu'ya sızıp buraları ele geçirmelerine engel oluyordu. Bu gelişmeler Asur Devleti'nin nüfuz alanını oldukça etkilemiş ve Asur Devleti'nin ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Asur Devleti, siyasal ve ekonomik açıdan bir gerileme dönemi yaşadığı için, kendisinde Urartululara karşı koyacak güç bulamamıştır ve egemenliği altında bulunan bölgeleri bir bir Urartu Devleti'ne kaptırmıştır.¹⁹⁷ Asur-Urartu mücadelesinde önemli bir yer teşkil eden Malatya, Melid Ülkesi'nin Kuzey Suriye-Orta Anadolu ve Urartu Devleti'ni Akdeniz'e bağlayan yolların kesişim noktasında bulunuyordu.¹⁹⁸ Akdeniz ticaretine sahip olmak isteyen Asur ve Urartu Devletleri için bu yol hayati bir önem taşımaktaydı. Malatya ve çevresinin zengin demir ve bakır madenlerine sahip olması burayı ele geçirme isteği uyandırmıştır. Bu bölgeye hâkim olmak demek, elde edilecek

¹⁹² Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı", s.8.

¹⁹³ Erzen, **a.g.e.**, s.10.

¹⁹⁴ Veli Sevin, "Urartu Devleti", **Arkeoatlas 4, 2005 Arkeoloji Raporu**, 2005, s.73.

¹⁹⁵ N.M.A. Aydın, "Güzelhisar Urartu Kitabesi", **Belleten**, LV/213, Ankara 1991, s.325.

¹⁹⁶ M.Desti, **Anadolu Uygarlıkları**, Ankara 2005, s.113.

¹⁹⁷ Oktay Belli, "Urartular", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1**, İstanbul 1982, s.155-161.

¹⁹⁸ Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı**, s.33.

maden zenginliklerinin yanı sıra, Urartululara Kuzey Suriye, Akdeniz dünyası ve belki de, daha batıdaki ülkeler ile yapılacak ticaretin ana yollarını açmak demektir.¹⁹⁹

Urartu Devleti, batı, doğu, kuzeydoğu ve güneydoğu olmak üzere dört yöne doğru bir yayılım politikası izlemiştir. Doğuda kuzeybatı İran topraklarının Asur ve Urartulular arasında mücadele konusu olmasının sebebi, her iki devlet ordularının at ihtiyacının karşılandığı önemli bölgelerin başında geliyor olmasıdır. M.Ö.9. yüzyıl sonlarında kuzeybatı İran'dan Urartu'ya gelebilecek acil bir askeri tehlike yokken, güney komşusu Asur için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu sebepten ötürü güneyden gelebilecek olası bir tehlikeye karşı, bu bölgeye giden doğal yollar askeri tesisler ile tahkim edilmiştir. Bu gelişmelerden de şunu anlamaktayız ki, Urartu yayılım politikasının öncelikli hedefi, doğu ve güneydoğudur.²⁰⁰ Ayrıca Urartu Devleti'nin kuzey bölgelere de önem vermekte olduğu görülmektedir. Asur'a karşı Urartulular'ın kazandığı zaferler, Asur'un bir hayli güç kaybettiğini göstermektedir.²⁰¹ Urartulular'ın Kuzey Suriye'deki başarılı girişimleri, Asur ve Urartulular'ı yüz yüze getirmiştir. Bunun sonucunda Urartu Devleti Asur'a karşı büyük bir başarı elde etmiştir.²⁰² II.Sarduri döneminde Urartu Devleti, önemli girişimlerde bulunmuştur. Asur Devleti ise, Akdeniz ile Suriye ve Anadoluyla ilişkisinin kesilmesi sonucu giderek zayıflamış ve giderek büyük bir güç haline gelen Urartu Devleti Anadolu-Suriye bölgesinde Asur Devleti'nin yerini alarak daha da güçlenmiştir.²⁰³ II.Sarduri Suriye içlerine kadar seferler yapmış, bu bölgede oturan Geç Hitit beylikleri ile ittifak anlaşmaları yapmıştır. Asur kralı III.Tiglat-Pileser bu durumu kendisi için bir tehlike olarak görmüştür.²⁰⁴

Asur kralı III.Tiglat-Pileser tahta çıkar çıkmaz iç karışıklıklara son

¹⁹⁹ L.Delaporte, **Malatya, Arslantepe**, Paris 1940, s.45.

²⁰⁰ Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı**, s.9.

²⁰¹ Kemalettin Köroğlu, "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası", **Belleten, LXIV/241**, Ankara 2000, s.722.

²⁰² Altan Çilingiroğlu, **Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler**, İzmir 1984, s.21.

²⁰³ Erzen, **a.g.e.**, s.33.

²⁰⁴ Selçuk Gür, **İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, İstanbul 2007, s.26.

vererek, en tehlikeli rakibi Urartu ve yandaşlarına karşı harekete geçti; Urartu kralı II.Sarduri'nin (760-730) başında bulunduğu koalisyon ordusunu Arpadda ve Halpa'da (Adıyaman/Gölbaşı) bozguna uğrattı. Bir süre sonra da (735) Urartu başkenti Tuşpa'ya kadar uzanan seferiyle korkulu rakibinin Akdeniz'e doğru genişleme isteğine kesin bir son verdi ve bu şekilde Urartu Devleti'nin ilgi alanı Toroslar'ın kuzeyine doğru geri çekilmek zorunda bırakıldı.²⁰⁵ III.Tiglat-Pileser, Asur'a tabi şehir devletlerindeki huzursuzluğun Urartululardan kaynaklandığını bildiği için, M.Ö.735 yılında bu devletin başkenti Tuşpa şehrini kuşattı ve böylece Asur Devleti'nin en büyük rakibinin Akdeniz'e doğru genişleme isteğine kesin bir son vermiş oldu.²⁰⁶ III.Tiglat-Pileser Yakın Doğu'daki varlığının büyük ölçüde, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarının geri alınmasına ve bu topraklardaki zenginliklerin yeniden Asur'a aktarılmasına bağlı olduğunu anlamıştır.²⁰⁷ Kuzey Suriye'deki Urartu kuvvetini sarsmış olan III.Tiglat-Pileser, bölgedeki devletleri, Asur'a vergi vermeye zorlamıştır.²⁰⁸ II.Sargon'un Urartu Devleti'ne yaptığı seferlere bakıldığında, bu seferler hakkındaki bilgileri kendisinin yazdırdığı bir faaliyet raporundan elde edilebilir. Birkaç yüz satırı kapsayan bu metin, Asur kralının bir mektubu olarak en yüce Tanrı Asur için kaleme alınmıştı ve muhtemelen ilk önceleri tanrının tapınağında saklanmaktaydı. Bu metin, Asurlular'ın çıkar amaçlı savaş raporları ile yabancı bir ülkenin üstün edebi bir anlatımının birleşimi olarak kabul edilmektedir. Asurlular'ın zaferi sert dağ arazisi ve ayrıntısıyla anlatılmış başka tehlikeler karşısında çok özel bir başarıya yüceltilerek kaleme alınmaktadır. II.Sargon'un 8. seferinde kullanmış olduğu güzergâh tam olarak belli değildir. Ama onun Urartu'nun başkenti Tuşpa'yı ele geçirememiş olduğu fakat verimli bölgenin geniş kısımlarını yağmalamış ve haraca bağlamış olduğu kesin gibi görünmektedir.²⁰⁹ II.Sargon M.Ö.714 yılında 8. seferine çıktığı sırada ilk olarak Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan ve Urartu kralı I.Rusa tarafından kışkırtılan Mannalarla karşılaştı. Daha

²⁰⁵ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.11-12.

²⁰⁶ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.171.

²⁰⁷ Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, s.272-273.

²⁰⁸ Çilingiroğlu, *a.g.m.*, s.237.

²⁰⁹ Cancik-Kirschbaum, *a.g.e.*, s.90-91.

sonra ise, kuzeye doğru ilerleyerek Urartuluları yendi.²¹⁰ Bu arada, casuslarından birinden aldığı Urartu kralı Rusa ve dağ kavimlerinin kendisini arkadan çevirmekte olduğuna ilişkin haber üzerine, Urartu ve yandaşları ile ilgili yeterli istihbaratı sağladıktan sonra, Uisdis'e yürüdü.²¹¹ Sonuç olarak II. Sargon yapmış olduğu 8. seferinde, Urartu egemenliğini Kuzeybatı İran'dan söküp atamamış ancak büyük ölçüde zayıflatmıştır.²¹² Yakın Doğu'da Urartuluların müttefikleri olan Kargamış ve Tabal gibi prenslikleri Asur egemenliği altına alan II.Sargon bu prensliklerin bir daha Asur egemenliğine rakip olmalarını kesin biçimde önlemişti. Bununla birlikte Toroslardaki önemli maden yataklarını ve Akdeniz'e inen ticaret yollarını da ele geçirmiştir.²¹³ Ayrıca Asur kralı, hâkimiyetinin 10. yılında (M.Ö.713), Tabal ve Muşki ülkesi krallıklarına düzenlediği seferde, Urartu'ya karşı beş kale yaptırdığından söz etmektedir. Bu durum, II.Sargon'un M.Ö.714 yılında, Urartu tehlikesini tümüyle yok edemediğini göstermektedir.²¹⁴ II.Sargon döneminde, Urartu Devleti önce ekonomik yönden çökertilmiş ve ardından siyasal olarak da Asur Devleti'ne bağlanacağı sırada, Anadolu, Kafkaslar üzerinden gelen Kimmer ve İskit kavimlerinin istilasına uğramış ve Asur için tehlike olmaya başlamışlardı.²¹⁵ Asur kralı Sanherip döneminde Urartu kralı II.Argişti, Asur ordusunun geçtiği bölgelerde büyük bir imar faaliyetine girişmiştir.²¹⁶ Bu da bize Asur ordusunun geçtiği yerlerin harap olduğunu göstermektedir.

Sanherip döneminde Asur ordusu Urartu ve kuzey komşuları ile savaşa girişilmiştir. Asur kralı, ekonomik hamleler için boş toprakları işlemek ve buna paralel olarak yeni şehirler, ticari ve askeri merkezler kurabilmek için yeni ve dinç toplumların oluşturulmasını uygun görmüştür. Bunun için komşu ülkelerden gelen halk kitlelerini Urartu topraklarına yerleştirmiştir.²¹⁷ Asur kralı Asarhaddon döneminde ise Anadolu'ya kadar ilerleyen Kimmerler,

²¹⁰ Smite, "The Assyrian Empire", s.53.

²¹¹ Belli, "Urartular", s.169.

²¹² Çilingiroğlu, **Urartu ve Kuzey Suriye**, s.24.

²¹³ Özçelik, **a.g.e.**, s.71.

²¹⁴ Çilingiroğlu, **a.g.m.**, s.251.

²¹⁵ Memiş, **a.g.m.**, s.71.

²¹⁶ Belli, "Urartular", s.171.

²¹⁷ Memiş, "Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları", s.446.

Urartu krallığı için büyük bir tehlike oluştuyordu.²¹⁸ Asur sınırlarını da tehdit eden İskitler Urartu Devleti'nde de büyük tahribatlar meydana getirmiştir.²¹⁹ Gene bu dönemde (M.Ö.680-669), Kimmer ve İskitlerin meydana getirdikleri tehditler, Urartu kralı II.Rusa (M.Ö.685-645) ile Asurnasirpal (M.Ö.668-627) arasında, ikili diplomatik gelişmelerin başlamasına sebep olmuştur.²²⁰ Aynı zamanda, İran içinde gücünün zirvesine çıkmış olan Medlerin tehditleri de, iki devlet arasındaki yakınlaşmanın diğer bir sebebini oluşturmuş olmalıdır.²²¹ M.Ö.653'de Urartu kralı olarak bulunan II.Rusa zamanında artık Asur ile sıkı dostluk ilişkileri kurulmuştu. M.Ö.653 yılında Asur kralı Asurbanipal 'in Elam kralı Te'uman'ı yenmesinden ve Susa kentini almasından sonra II.Rusa, Asur kralına elçiler göndermiş ve Asur yıllıklarının yazdıklarına göre Asur kralını saydığını belirtmiştir. Nitekim Ninova sarayı kabartmaları üzerinde, Elam tutsaklarına yapılan işkenceleri izleyenler arasında Urartu elçileri de görülmektedir. II.Rusa'nın ardılı III.Sarduri (M.Ö.645-635) döneminde de Asur'a heyetler gönderilmiş ve iyi ilişkiler kurmanın yolları aranmıştır. Ancak Sarduri, bir taraftan bu şekilde Asurlularla iyi ilişkiler kurarken, öte yandan da İskitlerle birlikte Asur'a karşı hareketlerde bulunmuştur.²²² Asur Devleti'nin Kimmer ve İskit saldırılarına karşı kendisini koruyacak tampon bir devlet olarak Urartuluların varlığını sürdürmesine izin vermesi hatta bazen Urartulular'a yardımcı olması, Urartu Devleti'nin ömrünü uzatmıştır.²²³

Sonuç olarak Yeni Asur Devleti'nin Urartulular ile olan ilişkilerinde, Urartu Ülkesi'nin yüksek ve engebeli coğrafi yapısı, ona doğal bir savunma olanağı sağlamıştır. Onlar, coğrafi konumlarının sağladığı savunma olanaklarından azami derecede yararlanmışlardır. Bu sebeple, Asur saldırılarının çoğunluğu, Urartu Devleti'nin merkezine ulaşamamış, nadiren ulaştığı zamanlarda da, çok fazla zarar verememiştir.

Yeni Asur Devleti'nin kuzey yayılım politikaları çerçevesinde, Urartu

²¹⁸ M.T. Tarhan, "Eskiçağda 'Kimmerler Problemi'", **Türk Tarih Kongresi**, VIII/1, 1979, s.365.

²¹⁹ Memiş, **İskitler'in Tarihi**, s.26.

²²⁰ Çilingiroğlu, **a.g.m.**, s.46.

²²¹ Sevin, "Urartu Devleti", s.80.

²²² Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya**, s.163-164.

²²³ Özçelik, **a.g.e.**, s.71.

Devleti ile olan ilişkilerinde, Doğu Anadolu’da kurulmuş olan bu devletin coğrafi konumu ve doğal zenginlik kaynakları belirleyici bir rol oynamıştır. Urartulular, Asur’un Ön Asya’nın “Süper Gücü” olarak nitelendirdikleri dönemde bile onlara rahatlıkla kafa tutarken güçlerini büyük ölçüde bu iki kaynağından alıyordu. Özellikle, yüksek ve arızalı coğrafi yapısının sağladığı doğal savunma olanakları sebebiyle, Asur saldırılarının çoğunluğu, Urartu Devleti’nin merkezine çok fazla zarar verememiştir. Ayrıca, düz ve sıcak bir iklim özelliğine sahip Mezopotamya’dan, tam tersi özellikte bir coğrafyaya gelen Asur orduları zorlanmışlardır. Bununla birlikte Urartulular, Asur saldırıları sebebiyle merkezi bir devlet kurmuşlar ve yine en büyük düşmanları Asur sayesinde kendi sınırları dışındaki dünya ile temasa geçmişlerdir.²²⁴

Asur-Urartu ilişkilerine ait kaynaklar, Doğu Anadolu’ya yapılan Asur seferlerinin kökeninde, ekonomik nedenler yattığını göstermiştir. Asurluların esas amacının Urartu Devleti’nin tamamını değil, doğal kaynaklarını ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da, bölgede devamlı ve kalıcı bir Asur egemenliğinden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca bu iki devlet arasındaki ilişkilerde, tampon bir bölge durumunda olan Güney Anadolu ve Kuzey Suriye şehir devletleri toprakları sürekli savaş alanı haline gelmiştir. Söz konusu şehir devletlerinin bu iki ülke arasında el değiştirmeleri, sınırlarda sık sık değişikliğe sebep olduğu için, Anadolu’nun tarihi coğrafyasında da bir takım belirsizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.²²⁵

Öte yandan, Asur’un kuzey yayılımı çerçevesinde gerçekleşen bu ilişkilerin, Urartulular açısından bir takım olumlu sonuçlar doğurduğu da anlaşılmaktadır. Aşılmaz doğal engellerin izole ettiği, kendi kabuğuna çekilmiş olan Urartulular, Asur’un düşmanlığı ve baskısıyla toparlanmışlar ve M.Ö.9. yüzyılda önemli bir güç haline gelmişlerdir. Yine, en büyük düşmanları olan Asur sayesinde, kendi sınırlarının dışındaki dünya ile temasa

²²⁴ Kurt, “Yeni Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı”, s.11.

²²⁵ Kurt, “Yeni Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı”, s.12.

geçmişlerdir.²²⁶

3-Yeni Asur-Frig İlişkileri

Başta kral yolu olmak üzere önemli kavşak yollarının üzerinde bulunan Frigya, Ege ve Ön Asya dünyaları arasında bağlantıyı sağlayan stratejik konumu, ülkeye ulaşım ve ticari faaliyetler için olduğu gibi, siyasal açıdan da ayrı bir önem kazandırmıştır. Bu açıdan, Frigya'nın bu stratejik konumu çevre devletlerle olan ilişkilerinde de belirleyici bir rol oynamıştır.²²⁷ Frig krallığının çeşitli boylardan oluşan bir federasyon ya da koalisyon olması ihtimali vardır. Bu konfederasyonun batı kanadında Gordion merkez olmak üzere Frigler, Doğu ve Güneydoğu kanadında ise Muşkiler ve Tabal bulunmaktaydı. Mita adının Frigyalı Midas'ın Asurcası olması ve birleşik Frig krallığının ilk kez bu kral tarafından gerçekleştirilmiş olduğu düşünülebilir. Çünkü Asur kaynaklarında Frig adından hiç söz edilemediği gibi, Muşki ve Tabal ayrı topluluklar olarak belirtilmişlerdir. M.Ö.7. yüzyılın son çeyreğinde (Asur kralı II.Sargon döneminde) Muşki ve Tabal'ın Asur emperyalizmine karşı beraberce savaştıkları görülmektedir. M.Ö.713 yılında Tabal, Asurlular tarafından Muşkilerden koparıldı ve Asur eyaleti haline dönüştü.²²⁸ M.Ö.12. yüzyılda Anadolu'ya geldikleri kabul edilen Frigler, devletlerini uzunca bir süre sonra kurmuş olmalıdırlar. Bu devlet, Asur kralı II.Sargon zamanında bölgedeki Asur çıkarlarına zarar veren önemli bir güç durumuna gelmişti.

Asur kralı II.Sargon'a karşı Anadolu'da büyük bir güç olarak ortaya çıkan ve hırsı ile dikkati çeken Mita'nın inişli çıkışlı bir politika izlediği görülür. Bu dönemde oluşturulan birçok koalisyonun arka planında Muşki'li Mita vardır. Nitekim Mita, Asur'a karşı Tabal'lı Ambaris, Kargamış'lı Pisiris ve Urartu'lu Rusa ile oluşturulan ittifaklarda doğrudan veya dolaylı olarak yer aldı. Daha sonra da ilk yıllarda düşmanca ilişkilerde bulunduğu Asurlularla M.Ö.709 yılından itibaren ittifaklar yaptı. Mita, M.Ö.717-709 yılları arasında

²²⁶ Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı", s.12.

²²⁷ Veli Sevin, "Frigler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2*, İstanbul 1982, s.230.

²²⁸ Recep Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir 1996, s.128.

Que'yi istila etmeyi denemiştir.²²⁹ Pisiris, Mita ile yaptığı ittifak sonucunda M.Ö.717 yılında isyan etmiştir.²³⁰ Mita'nın içinde yer aldığı bütün ittifaklardan, M.Ö.8. yüzyılın son çeyreği içinde Anadolu'nun güneyinde büyük bir bölgeye yayılan Frig Devleti'nin kurulduğu anlaşılmaktadır.²³¹ Sargon, M.Ö.715'i izleyen iki yılda Tabal ve onun kuzeydoğusundaki Kammanu krallığını Asur'a bağlamıştır. Asur, kuzeybatı hâkimiyeti açısından tehlike arz eden iki önemli gücü bertaraf etmişti. Bunun sonucunda Muşki, doğu sınırlarında Asurluların kontrolünde ve oldukça geniş bir bölge ile yüz yüze kalmıştı. Muhtemelen, bu yeni güç dengesinin bir sonucu olarak Muşki'nin dış politikaları, Asurluların lehine değişti. Sargon, hükümdarlığının 13. yılında (M.Ö.709) Asurlu komutanın Que üzerinden Muşki'ye sefer düzenlemesinden sonra, Muşki'li Mita, Sargon ile ittifak kurmak için bir elçilik heyeti gönderdi. Sargon'un Nimrud mektuplarında yer alan sözleri, Muşki kralı Mita ile Asurlular arasında dostluğun olduğunu belgelemektedir. Mita, M.Ö.707'den itibaren Sargon'a vergi veren hükümdarlar arasında sayılır. Böyle bir politika değişikliğinin temelinde, Kimmer tehdidini karşı korunmak için Asur yardımını sağlama düşüncesi yatmalıdır.²³² Mita, Kimmer tehlikesini gözönüne alarak, Asur'a karşı olan siyasetini değiştirerek Asur'a yakınlaştı, elçi ve armağanlar gönderdi; dostluk önerdi. Böylece Mita, M.Ö.8. yüzyıl sonlarında Kimmer tehlikesini, Asur'un yardımıyla atlatacağını düşünüyordu. Bu yakınlaşmayı izleyen yıllarda II.Sargon Tabal'da Kimmerlerle karşılaştı ve onlarla yaptığı savaşı kaybetti;²³³ kendisi de bu savaşta öldü (M.Ö.705). Bunun üzerine Asur'un desteğini yitiren Mita, Kimmerlerle karşı karşıya kaldı.²³⁴

4-Yeni Asur-Geç Hitit Şehir Devletleri İlişkileri

Ege Göçleriyle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesine çekilen Hititler, bu bölgede küçük şehir devletçikleri oluşturmuşlardır. Bu yeni şehir

²²⁹ Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya*, s.167.

²³⁰ Smite, "The Assyrian Empire", *CAH, II/2*, 1970, s.54.

²³¹ Sevin, "Frigler", s.234.

²³² Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya*, s.168.

²³³ Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, s.128.

²³⁴ H.T.Uçankuş, *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia*, Ankara 2002, s.17.

devletçikleri her ne kadar Hitit örf ve adetlerini sürdürmeye çalışmışlarsa da, başka kavimlere karışma, karşılıklı etkilenme gibi nedenlerle artık Eski Hitit Devleti özelliğini koruyamamışlardır. Bu Geç Hitit Devletleri M.Ö.700 yıllarına kadar yaşamışlar, bu tarihten sonra Asurlular tarafından ortadan kaldırılmışlardır.²³⁵ Kuraklık, yiyecek sıkıntısı, başkent Hattuşa'yı (Boğazköy) tehdit eden Gaşka akınları, Hurrileri püskürtmeye yönelik seferler, merkezi otoriteye karşı ayaklanmalar ve Asurlulara karşı verilen mücadeleler... Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö.1200 yıllarında bütün bu olumsuz koşullara dayanamayarak çökmesi sonucunda Anadolu'da bilinmezliklerle dolu bir dönem başladı. Hititlerin çöküşüyle özerkliklerine kavuşan krallıklar Güney Doğu'da, geleneksel kültürlerini kent devletleri halinde 400 yıl kadar sürdürebildi. Akdeniz'in doğusunda, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de konumlanmış bu krallıklar "Geç Hitit" ya da "Hitit-Suriye Krallıkları" olarak adlandırılıyor. Bu Krallıklar, Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Doğu Anadolu'daki Urartulular ile Mezopotamya'daki Asurlular arasında ticari, politik ve sosyal anlamda bir geçiş noktası olmanın yanı sıra bir güç unsuru olmayı da sürdürdüler.²³⁶ Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Asur Devleti'nin güçlenmesi Güney Anadolu ve Kuzey Suriye Hitit krallıkları için bu durum büyük bir tehlike haline gelmiştir. Bu dönemde giderek güçlenen Asur Devleti Anadolu'da bir hâkimiyet kuramamıştır. Bunun nedenini ise o dönemde meydana gelen Arami Göçleri oluşturmaktadır.²³⁷ Kuzey Suriye Şehir Devletleri giderek güçlenen Asur Devleti'nin kendileri için büyük bir tehlike olduğunu fark edemeyince, bu dönemde Asur kralı II.Aurnasirpal (M.Ö.884-859) Fırat Nehri'ni geçti ve Suriye'ye kadar ilerledi. Kendi aralarında rekabet halinde olan bu şehir devletlerini vergiye bağladı.²³⁸

Eski Çağda Anadolu, Mısır ve Mezopotamya'da güçlenen her devletin ilk hedefi, Kuzey Suriye'yi ele geçirmek olmuştur. Asur Devleti'nde hemen hemen her kralın, ilk seferini Kuzey Suriye Şehir Devletleri üzerine yaptığı görülmektedir. Bu durumda bize bölgenin stratejik ve sosyo-ekonomik açıdan

²³⁵ Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, s.90.

²³⁶ İlkur Özgen, "Geç Hititler", *National Geographic*, No 93, Ocak 2009, s.48-49.

²³⁷ E.Memiş-Köstüklü, *Tarih Boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri*, s.29.

²³⁸ O.R.Gurney, *Hititler*, Ankara 2001, s.46.

taşıdığı önemi göstermektedir. Anadolu, Mısır ve Mezopotamya arasındaki bütün geçişler, Kuzey Suriye üzerinden yapılıyordu. Bu durumda bölgenin coğrafi yönden önemini ortaya koymaktadır.²³⁹ Geç Hitit Devletleri'nin yayılma alanını şöyle açıklayabiliriz: Tuz Gölü'nden Akdeniz'e kadar kuzey-güney doğrultusunda çekilecek bir çizgi, Geç Hititler'in batı sınırını oluşturur. Kuzey sınırı ise yine Tuz Gölü'nden, Malatya'ya kadar doğu yönünde çizilecek bir çizgidir. Bölgenin doğu sınırı ise Malatya'dan güneye Kargamış'a çekilecek bir çizgi olarak belirlenebilir.

Sınırları belirlenen alanda, Asur kaynaklarına göre şu krallıklar bulunuyordu:

- 1-Tabal Krallığı; Kayseri, Niğde, Nevşehir, Ürgüp yöresi.
- 2-Melid Krallığı; Malatya, Arslantepe, Gürün yöresi.
- 3-Kummuh (Kutmukhi) Krallığı; Adıyaman yöresi.
- 4-Gurgum Krallığı; Kahramanmaraş, Gaziantep yöresi.
- 5-Sam'al Krallığı; Islahiye, Fevzipaşa İstasyonu yakınında Zincirli Höyüğü.
- 6-Kargamış Krallığı; Türkiye-Suriye sınırında bir yerleşme yeri.
- 7-Hattena (Hattina) Krallığı; Hatay bölgesi, Amik ovası höyükleri.
- 8-Que Krallığı; Çukurova yöresi.
- 9-Hilakku Krallığı; Çukurova'nın kuzeyindeki Toros dağlık bölgesi.
- 10-Sakçagöz Krallığı (Antik adı bilinmiyor); Keferdiz Köyü yakınlarında bir yerleşme yeri.

Bu devletlerin tarihi, kendi yazıtlarından çok, Asur kaynaklarına dayanılarak çıkarılabilmektedir. Bu devletlerin, aralarındaki ilişkiler ve askeri-siyasi icraatları hakkında henüz pek fazla bilgi edilememiştir. Geç Hitit Devletleri'nin tarihi, sürekli Asur açısından değerlendirilebilmektedir.²⁴⁰

Akdeniz'e ulaşan ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için, Asur Devleti, Geç Hitit Şehir Devletleri'nin bulunduğu bölgeyi ele geçirmek istemiştir ve yapılan savaşlar sonunda M.Ö.7. yüzyılda bütün Geç Hitit krallıkları Asur Devleti'nin egemenliğini kabul etmiş ve bu krallıklar Asur

²³⁹ Füzuran Kınal, "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi", **Atatürk Konferansları**, IV, Ankara 1973, s.3.

²⁴⁰ Yıldırım, **Eskiçağ'da Anadolu**, s.91-92.

valileri tarafından yönetilmiştir. Böylece siyasi kimliklerini kaybeden krallıklar, Asur Devleti'nin uyguladığı zorunlu göç politikalarının sonucu olarak, bir süre sonra kültürel kimliklerini de yitirmişlerdir.²⁴¹

Kuzey Suriye ve Güney Anadolu Şehir Devletleri'ne yönelik Asur seferlerinin amaçlarından birisini, ordunun demir ve at ihtiyacının karşılanması oluşturmuştur. Çünkü Asur kralları, daha sonraki seferler için ihtiyaç duydukları malzemeyi bölgeden temin etme yolunu tercih ediyorlardı. Geç Hitit Şehir Devletleri Asur Devleti'ne karşı Urartu Devleti'ne güvenmek suretiyle isyan ediyorlar ve yıllık vergilerini de vermiyorlardı. Öte yandan, II.Sargon'un Kuzey Suriye üzerine her yıl sefer yapmasının belki de en önemli nedeni, bölgede önemli bir gücün ortaya çıkmış olmasıdır. Bu güç ise tıpkı Urartu ve Asur gibi Akdeniz ticaretini eline geçirmeyi amaçlayan ve Urartulularla birlikte hareket eden Muşki kralı Mita'dır.²⁴²

Orta Anadolu'dan Malatya ve Suriye'ye uzanan bir alanda yayılmış olan Geç Hitit Devletleri, Anadolu'da ilk kez geniş kapsamlı siyasal birliği sağlayan ve bu topraklarda yüzyıllarca egemen olduktan sonra M.Ö.12. yüzyıl başlarında yıkılan Hitit Devleti'nin kültürel ve siyasal açıdan mirasçısıdır. Bunların içinde en batıda olanı Tabal'dır. Tabal ile, Kayseri, Niğde ve Nevşehir illerini kapsayan bölge kastedilmektedir. M.Ö.9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren III.Salmanasar ile birlikte Tabal, Asur çiviyazılı belgelerinde ilk kez geçmeye başlar. Bundan sonra III.Tiglat-Pileser, II.Sargon, Sanherip, Asarhaddon ve Asurbanipal zamanlarına ait çiviyazılı belgelerde yer alır.²⁴³ Tabal bağımsız bir bölgedir. III.Salmanasar döneminde bölge ele geçirilmiş ve Tabal Ülkesi kralı Asur kralına boyun eğmiştir.²⁴⁴ III.Salmanasar'ın hâkimiyetinin 31. yılındaki seferlerinde Tabal'ın özel bir yer tuttuğu görülmektedir. Salmanasar Anadolu seferlerinde bazı yerlere komutanlarını gönderdiği halde, Tabal seferini bizzat kendisi komuta etmiştir. Bu da Asur kralının Tabal'a verdiği önemi göstermektedir. Kral muhtemel bir birleşmeyi önlemek için ilk önce Urartulular üzerine yürümüş, daha sonra da

²⁴¹ A.Özyar, "Geç Hitit Krallıkları", *Arkeoatlas 4, 2005 Arkeoloji Raporu*, 2005, s.26.

²⁴² Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya*, s.68.

²⁴³ Turgut Yiğit, "Tabal", *AÜDTCF Dergisi*, 40, 3-4 (2000), s.177-178.

²⁴⁴ J.D.Hawkins-J.N.Postgate, "Tribute from Tabal", *SAAB*, II/1, 1988, s.36.

Tabal Ülkesi'nin şehirlerine karşı harekete geçmiştir.²⁴⁵ Tabal Ülkesi 20 küçük krallıktan oluşan bir konfederasyon şeklindedir.²⁴⁶ III.Salmanasar dönemine ait belgelerde bu 20 Tabal kralının da Asur kralına bağlılıklarını sundukları görülmektedir.

III.Salmanasar'dan sonra, III.Tiglat-Pileser'in de Tabal üzerine seferler yaptığı görülmektedir.²⁴⁷ Bu dönemde Tabal kralı Uassurme'nin haraca bağlandığı görülmektedir.²⁴⁸ Nimrud Tabletinde anlatıldığına göre, III.Tiglat-Pileser, Tabal kralı Uassurme'nin kendisine gereken ilgiyi göstermediğini ve Asur Devleti'nin başarılarına kayıtsız kalarak huzuruna gelmemesini öne sürerek onu tahttan indirmiştir.²⁴⁹

Tabal ile olan ilişkilerden bahseden kaynaklardan birisi de II.Sargon yazıtlarıdır. Bu dönemde Bit-Burutas adının Tabal ile yan yana kullanıldığı görülmektedir.²⁵⁰ II.Sargon dönemi kaynaklarına göre daha önce Uassurme'nin yerine Tabal tahtına oturtulan Hulli de Tabal tahtından indirilmiş ve Asur'a sürgün edilmiştir.²⁵¹ Tabal tahtına Hulli'yi çıkaran Asur kralı III.Tiglat-Pileser ya da ondan sonra gelen V.Salmanasar onu Asur'a sürmüş olmalıdır.²⁵² Asur kralı II.Sargon, Tabal'ı işgal etmiş olup, Tabal kralı Ambaris'i de Asur'a sürmüştür. Böylece M.Ö.713'te Tabal Asur'a bağlanarak bölgeye vali atanmış, bölgeden haraç, vergi alınmış²⁵³ ve Tabal'da bir eyalet kurulmuştur.²⁵⁴ II.Sargon, Tabal'ı doğrudan Asur himayesine almakla statüsünü kesin bir biçimde değiştirmiş oldu. Bu hareketi, bölgede kendisine bağlı krallıkların itaatinin devamını sağlamaya yönelik politikanın gereği olmalıdır. Çünkü buradaki güç dengesinin aleyhine değiştiği bir zamanda vasal krallıkların Asur'a karşı ittifaklar içerisinde yer alması, Asur'u güç durumda bırakacaktır. II.Sargon'un M.Ö.710-709'da Kilikya valisine yazmış

²⁴⁵ Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I, s.588.

²⁴⁶ Landsberger, *Sam'al*, Ankara 1948, s.18.

²⁴⁷ Selim Pullu, "Tabal Krallığı", *Arkeoatlas 4, 2005 Arkoloji Raporu*, 2005, s.28.

²⁴⁸ Hawkins-Postgate, "Tribute from Tabal", s.37.

²⁴⁹ Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I, s.802.

²⁵⁰ J.N.Postgate, "Assyrian Texts and Fragments", *IRAQ*, 35, 1973, s.30.

²⁵¹ Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, II, s.24.

²⁵² J.D.Hawkins, "Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions", *An.St.* 29, 1979, s.163.

²⁵³ Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, II, s.24.

²⁵⁴ Kalaç, *a.g.m.*, s.1008.

olduğu mektupta geçen Muşki'li Mita'nın ilerleyişi ile ilgili bilgiler, dolaylı olarak Tabal bölgesi olaylarına da ışık tutmaktadır. Muşki'li Mita, Tabal beylikleri ile birlikte hareket etmektedir. Asur kralı, bölge için oldukça akılcı bir politika uygulamıştır. Bu politikanın esasını, Urartu ve Muşki büyük devletlerinin arasına Asur vasali bir Tabal bölgesi sokarak ittifak yapmalarını önlemek, güçlerini kırmak ve daha sonra ayrı ayrı saldırmak oluşturmaktadır.²⁵⁵

II.Sargon'un son dönemlerinde veya ölümünden hemen sonra Tabal Ülkesi'nin Asur Devleti'nden ayrılmış olma ihtimali vardır.²⁵⁶ Asur kralı Sanherip döneminde de Tabal Ülkesi sınırındaki Tilgarimmu'ya seferler yapıldığı ve bölgenin ele geçirildiği bilinmektedir. Asarhaddon dönemi kaynaklarına baktığımızda, Tabal Ülkesi ile ilgili pek fazla bilgiye rastlanılmamakla birlikte bu dönemde Tabal Ülkesi sınırındaki dağlarda oturan Du'ua halkına karşı yapılan seferlerden bahsedilmektedir. Asurbanipal dönemi kaynaklarına göre ise, Tabal Ülkesi kralı Mugallu, Asurbanipal'e boyun eğerek kızını Asurbanipal'e vermiştir. Ayrıca Asurbanipal'in dağlık bir bölgede bulunan Tabal'dan vergi olarak at alması da dikkate şayandır.²⁵⁷ Tabal krallığı, gerek jeopolitik konumu gerekse de sahip olduğu doğal zenginlik kaynakları ile Anadolu tarihinde M.Ö.1. binyıl da önemli bir bölge olmuş ve Anadolu-Mezopotamya ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Doğuda Urartu batıda da Frigya arasında tampon bir bölge olan Tabal, her iki devletle bazen ticari, bazen de siyasal ve askeri ilişkilerde bulunmuştur. Tabal'ın coğrafi konumuna baktığımızda Orta Anadolu bölgesinden geçen kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının kesişim noktasında kurulmuş olması bölge için bir avantaj oluştururken diğer taraftan Akdeniz'e ulaşamaması ve burada bir limandan yoksun olması dezavantaj olmuştur.²⁵⁸

Tabal, Urartu ve Frig ülkeleri arasındaki konumun verdiği avantaj ile zaman zaman bu iki devlet ile anlaşarak, Asur Devleti'ne kafa tutmuş ve

²⁵⁵ Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya**, s.75-76.

²⁵⁶ A.T.Olmstead, "The Assyrians in Asia Minor", **Anatolian Studies Presented to Sir W.M. Ramsay**, 1923, s.288.

²⁵⁷ Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, II**, s. 290, 516, 781.

²⁵⁸ Pullu, **a.g.m.**, s.29.

onun esaretinden kurtulmayı denemiştir. Asur kralı III.Salmanasar'ın uygulamaya koyduğu batıya doğru genişleme siyaseti, III.Tiglat-Pileser'in batıda mutlak hâkimiyet kurmasına kadar geçen yüzyılda oldukça zayıflamıştı. İşte bu dönemde Tabal Krallığı, Asur'un askeri başarısızlıklarından yeterince faydalanmıştır. Ancak, çoğu zaman Asur'a vergi ödeyerek varlığını devam ettirme yolunu tercih etmiştir. Asur Devleti de Anadolu'da iki büyük rakibi arasında bulunan bu devletin Asur'a bağlılığının devamını sağlamayı politikasına temel oluşturmuştur. Bunda şüphesiz ülkenin Asur'da büyük ihtiyaç duyulan zengin kaynaklara sahip olmasının büyük etkisi olmalıdır. Zira bölge, at yetiştiriciliği ve maden işlemede büyük ün yapmıştı ve vergisini de at ve maden olarak ödüyordu.²⁵⁹

Melid; Asur, Urartu ve Frig Devletleri sınırlarının kesiştiği noktada ve işlek bir yol üzerinde bulunması nedeniyle, Geç Hitit Şehir Devletleri döneminde büyük bir önem taşımıştır.²⁶⁰ Melid'in, Kargamış'ta Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bu imparatorluğun bir kolu olduğu bilinmektedir.²⁶¹ M.Ö.9. yüzyılın ikinci yarısında Urartu Devleti'nin en önemli hedefi Melid krallığını egemenlik altına almak olmuştur. Bunun temelinde ekonomik amaçlar vardır. Kuzey Suriye'yi Anadolu içlerine bağlayan yollar buradan geçmekte olup bölge, maden kaynakları bakımından da oldukça zengindir. Bölge bu nedenden dolayı Anadolu tarihinde önemli bir yer işgal eder.²⁶²

Melid krallığı, ilk olarak Asur krallarından I.Tiglat-Pileser zamanına ait kaynaklarda ortaya çıkmaktadır. Arslantepe kazılarında ele geçen kitabelerde, Melid krallığına bağlı birçok krallığın da adı geçmektedir. Bu yüzden bu krallık bir konfederasyon şeklindeydi. Asur yıllıklarında III.Salmanasar döneminde Melid'in Asur'a haraç ödediği belirtilmektedir. Bunun yanında Malatya çevresinde bulunan yazıtların içeriği tarihsel olayları aydınlatacak hiçbir ipucu vermediği için Melid krallığının tarihini tam olarak bilemiyoruz. Asur krallarından II.Sargon tarafından zaptedilene kadar siyasi

²⁵⁹ Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya**, s.78.

²⁶⁰ Bilge Umar, **Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi**, 1, İzmir 1982, s.193.

²⁶¹ Özyar, **a.g.m.**, s.16.

²⁶² Erzen, **a.g.e.**, s.29.

bağımsızlığını korumuş olduğu bilinmekle birlikte,²⁶³ M.Ö.695 yılında Sanherip döneminde ise Melid'e bir sefer düzenlenmiş ve kent yağmalanarak bol ganimet alınmışsa da bölgeyi Asur'un elde tutamadığı anlaşılmaktadır.²⁶⁴

Geç Hitit Şehir Devletleri'nden olan Gurgum Maraş yöresini kapsamakta olup Asurlular tarafından bölgeye Margasi adı verilmiştir.²⁶⁵ Gurgum devletinin adına ilk kez II.Asurnasirpal döneminde (M.Ö.883-859) rastlanmaktadır. III.Salmanasar'ın hâkimiyeti sırasında ise Asur'a haraç listelerinde vergi veren devletlerarasında Gurgum'un da adı geçmektedir. Ayrıca Asur kralı III.Adad-Nirari döneminde de bölgeye karşı sefer girişimlerinde bulunulmuştur. M.Ö.711 yılında II.Sargon Gurgum'u Asur Devleti'nin bir eyaleti haline getirerek başına bir Asur valisi yerleştirmiştir.²⁶⁶

Yönetim merkezi (başkent) Gaziantep'in güneyinde Fevzipaşa İstasyonu yakınındaki Zincirli Höyüğü olan Sam'al'ın adı,²⁶⁷ III.Salmanasar döneminden sonra Aramice Bit-Gabbar olarak geçer.²⁶⁸ Sam'al krallığının kuruluşunun Hitit Devleti'nin yıkılışı ile oluşan siyasi boşluktan kaynaklandığı bilinmektedir. Bu boşluktan yararlanan Aramiler, Kuzey Suriye'de şehir devletleri kurmuşlardır. Bu şehir devletlerinden biri de Bit-Gabbar olarak bilinen Sam'al'dır.²⁶⁹ M.Ö.858 yılında III.Salmanasar ve III.Tiglat-Pileser döneminde Sam'al Asur'a vergi ödemiştir. Bundan başka Asur kaynakları Sam'al tarihi hakkında bilgi vermez. Hatta buranın, ne zaman Asur egemenliğini kabul ettiği de bilinmemektedir. Aramice yazılmış Gerçin mevkiinde bulunmuş bir stelde, Sam'al krallığının içine düştüğü bazı karışıklıklardan söz edilerek, ancak Asur egemenliğinin kabulü sonucunda yeniden refah ve mutluluk dönemlerine dönüldüğü anlatılmaktadır.²⁷⁰ Sam'al krallığının tarihi seyrinde, bölgede uygulanan Asur politikasında görülen değişiklikler de etkili olmuştur. M.Ö.9. yüzyılda Asurluların batı ile ilgili

²⁶³ Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, s.93-94.

²⁶⁴ Özyar, *a.g.m.*, s.17.

²⁶⁵ Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, s.95.

²⁶⁶ M.Alparslan, "Gurgum Krallığı", *Arkeoatlas 4, 2005 Arkeoloji Raporu*, 2005, s.15.

²⁶⁷ Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, s.95.

²⁶⁸ A.Mehmet Dinçol, "Geç Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*, İstanbul 1982, s.126.

²⁶⁹ Özyar, *a.g.m.*, s.20.

²⁷⁰ Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, s.96.

politikaları, Fırat'ın ötesindeki krallıkları yağmalama ve vergi vermeye zorlamadan öteye gitmiyordu. M.Ö.8. yüzyılda onların söz konusu politikalarında köklü bir değişikliğe gittikleri görülmektedir. Öyle ki III.Tiglat-Pileser zamanında Asur, sözü edilen bölgede Sargonidler çağında acımasız bir şekilde uygulanacak olan emperyalist bir politika izlemeye başlamıştır. Yeni politika ile kalıcı işgaller, geniş çaplı sürgünler görülmüş, Asurlular, artık bu bölgeleri kendi atadıkları idareciler tarafından yönetmeye başlamışlardır. İşte Asur'un bu politikasının ilk kurbanlarından birisi, Sam'al krallığı olmuştur.²⁷¹

Bir başka Geç Hitit Şehir Devleti olan Kargamış, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu arasındaki kervan yollarının kavşak noktasında bulunan bir ticaret merkezi olarak, Eski Doğu'nun en önemli şehirlerinden birisi olmuştur. Ayrıca Kargamış, Anadolu ile Akdeniz kıyıları ile ticaret yapılan önemli bir bölgedir.²⁷² Kargamış, demir işçiliğinde önemli bir yere sahip olan Maraş'a giden yol üzerinde olması dolayısıyla burayı kontrol etme olanağı bulmuştur. Bu yönüyle bölgenin coğrafi konumu kendisi için bir avantaj olmuştur.²⁷³ Neolitik devirden beri Kargamış'ın, Mari ve Mısır başta olmak üzere, birçok bölge ile olan yakın ilişkisi de yine sahip olduğu önemden kaynaklanmış olmalıdır.²⁷⁴ M.Ö.1. binyılın başında Anadolu siyasi birlikten yoksundur. Doğu Anadolu'da Urartu, batıda Frig Devletleri kurulmuş olup Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de ise Kargamış krallığının da içerisinde bulunduğu bir takım şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Arami göçleri ile Kuzey Suriye'ye gelen halk, buradaki Hurri ve Hitit halkı ile birleşince bölgenin yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Hiyeroglif yazıtların dağılımından bu dönem Kargamış krallığının sınırları, kabaca kuzeyde Kelekli,²⁷⁵ kuzeybatıda Körkün, Tünp ve Tilsevet, batıda ise Cekke olarak bilinmektedir.²⁷⁶ Kargamış ile ilgilenen ilk Asur kralı, II.Asumnasirpal'dir.²⁷⁷

²⁷¹ Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya**, s.88.

²⁷² D.G.Hogarth, "The Assyrian Empire", **CAH III/1**, 1970, s.160.

²⁷³ Çilingiroğlu, **Urartu ve Kuzey Suriye**, s.4.

²⁷⁴ Mehmet Kurt, **Geç Hitit Şehir Devletleri Döneminde Asur Anadolu İlişkileri**, Konya 1994, s.45.

²⁷⁵ Kurt, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya**, s.90.

²⁷⁶ H.Peker, "Kargamış Krallığı", **Arkeoatlas 4, 2005 Arkeoloji Raporu**, 2005, s.41.

²⁷⁷ Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, I**, s.164.

II.Aurnasirpal'in M.Ö.876-866 yılları arasındaki Suriye seferinde Kargamış haraca bağlanmış, M.Ö.717 yılında da Asur'un eline geçmiş²⁷⁸ ve Asur Devleti'ne vergi veren bir bölge konumunda olmuştur. II.Sargon döneminde de bölge işgal edilip bölge halkı sürgüne yollanarak buraya Asur halkı yerleştirilmiştir.²⁷⁹ Kargamış, böylece bir Asur vilayeti durumuna gelmiştir. M.Ö.1. binde Kargamış siyasi varlığını Asur, Urartu ve Frig krallıklarının baskılarına rağmen II.Sargon zamanına kadar devam ettirebilmiştir. Hitit Devleti yıkıldıktan sonra Hitit kültürel varlığını diğer binyıla taşıyan en önemli krallıklardan birisi de Kargamış olmuştur.

Asur ile ilişkileri olan Geç Hitit Şehir Devletleri'nden olan Hattina krallığının ismi, yakın zamana değin Hatti sözcüğü ile ilişkili olduğu düşünülerek Hattina olarak okunurken, bugün Pattin adı da kullanılmaktadır. Hattina, bugünkü Antakya ve Amik Ovası'nı içine almakta olup, Türkiye-Suriye sınırındaki Açıana, Cüdeyde, Tayinat höyükleri gibi önemli merkezleri de kapsamakta idi. Hattina krallığı ile ilgili bilgiler, Asur kaynaklarına dayanmakta olup, kral II.Aurnasirpal zamanında (M.Ö.883-859) başlamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki II.Aurnasirpal döneminde Asur, yeniden Kuzey Suriye ve Amanoslara yönelmiştir. II.Aurnasirpal, hâkimiyetinin on üçüncü yılında Amanoslara düzenlediği seferde, Hattina üzerine de yürümüştür.²⁸⁰ III.Salmanasar döneminde de Hatti topraklarının işgal edildiğini görmekteyiz.²⁸¹

Antik kaynaklarda batıda Korakesion (Alanya)'dan başlayıp,²⁸² doğuda İssos (Kinet Höyük)'a son bulan ve kuzeyden de Toros dağlarıyla çevrili sahaya Kilikya denilmektedir. Asur kaynaklarında ise bölgeyle ilgili olarak Que ve Hilakku adında iki politik birlikten söz edilmektedir. Öyle ki bölgenin Lamos Çayı'ndan (Limonlu Çayı) İssos'a kadar uzanan ve antik yazarlarda Kilikia Pedias (Ovalık/Düz Kilikya) olarak adlandırılan doğu bölümü yani Çukurova'ya Asurlular Que adını vermişlerdir. Öte yandan Asur yıllıklarında,

²⁷⁸ Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, s.96.

²⁷⁹ Füzuan Kınal, "Kargamış Şehri Tarihi Hakkında", *AÜDTCF Dergisi*, XVI/1-2, 1958, s.75-76.

²⁸⁰ Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya*, s.92.

²⁸¹ M.Alparslan, "Pattin (Unqi) Krallığı", *Arkeoatlas 4, 2005 Arkeoloji Raporu*, 2005, s.27.

²⁸² Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XIV)*, İstanbul 2000, s.5.

Tarsus'un batı ve kuzey kısımlarında yer alması gereken Hilakku adında bir başka bölgeden daha söz edilir ve genellikle Que ile birlikte anılır.²⁸³

Yeni Asur Devleti'nin yayılcı Anadolu politikasının asıl amacı, Anadolu'nun yeraltı ve yer üstü zenginliklerini sömürerek Akdeniz'e ulaşmak olduğu bilinmektedir.²⁸⁴ Ege göçlerinin ortaya çıkardığı yeni Ön Asya tablosu, Asur lehine bir durum ortaya koymuştu. Asur M.Ö.9. yüzyıldan itibaren sözü edilen politikayı, kararlı bir şekilde uygulamaya başlamıştır. Onların bu hedefe ulaşmalarında, doğal kaynakların yanında, Akdeniz ile bağlantılı konumu dolayısı ile Que ve Hilakku'nun içinde bulunduğu bölge, önemli bir yer tutmuştur. Gerek Urartu'ya ve gerekse Orta Anadolu'ya güvenli bir geçiş için mutlaka kontrol altında tutulması gereken bölge, M.Ö.1. binyıl Asur politikalarında daima öncelikli bir yere sahip olmuştur.²⁸⁵

Bölge ile yakından ilgilenen ilk Asur kralı III.Salmanasar,²⁸⁶ tahta geçtiği sırada yaşanan otorite boşluğu sebebiyle, Geç Hitit ve Kuzey Suriye Krallıkları tarafından Asur Devleti'ne karşı bir koalisyon oluşturulduğu bilinmektedir.²⁸⁷ III.Salmanasar M.Ö.834-833 yılında Que bölgesine sefer düzenlemiş ve bölgeyi yakıp yıkmıştır.²⁸⁸ III.Salmanasar'ın Amanosları ve Que'yi defalarca geçmesi, bölgede Asur egemenliğini yerleştirmekte büyük güçlüklerle karşılaştığını ortaya koymaktadır. Gerçekten de Asurlular, M.Ö.9. yüzyılda Que'ye sızmalarına karşın, burada Asur kontrolünü bir yüzyıl sonra, ancak yerel liderlerin desteğini sağlamak suretiyle yerleştirebilmişlerdir.²⁸⁹ III.Tiglat-Pileser döneminde de bölge elde tutulmaya çalışılmıştır. Çünkü Que, Kilikya Geçitleri'ni gözetleyen stratejik konumundan ve zengin maden kaynaklarına sahip Tabal bölgesine karşı düzenledikleri seferler sırasında bir

²⁸³ Mehmet Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21/2009, s.328.

²⁸⁴ Kınal, "Hitit Devletleri", s.13.

²⁸⁵ Mehmet Kurt, "M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", **Bellekten**, LXX/257, 2006, s.6.

²⁸⁶ A.M.Jasink, "Hittite and Assyrian Routes to Cilicia", **Anatolia Antiqua**, I, 1991, s.255.

²⁸⁷ Bahar, **a.g.e.**, s.8.

²⁸⁸ Bahadır Alkım, "The Road from Sam'al to Asitawandawa, Contributions to the Historical Geography of the Amanus Region", **Anadolu Araştırmaları**, II/1-2, 1965, s.14.

²⁸⁹ Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği", s.330.

üs olarak kullanılması dolayısıyla önemli bir bölge konumunda olmuştur.²⁹⁰ Asur Devleti ele geçirdiği Geç Hitit Şehir Devletleri'nden aldığı vergi ve hediyeler karşılığında bu devletlerin siyasal varlıklarına dokunmamış, sadece onlara hâkimiyetini tanıtmıştır. Fakat Asur kralı II.Sargon dönemi uygulanan politikalara bakıldığında durumun değiştiği görülmektedir. II.Sargon Kuzey Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Filistin ve Mısır'ı elde ederek bütün Yakın Doğu'yu tek bir imparatorluk çatısı altında birleştirmiştir. Bu politikadan ve stratejik konumundan dolayı Que bölgesinin de etkilendiği görülmektedir.²⁹¹ M.Ö.715-713 Sargon'un Que ve Hilakku'yu kesin olarak kendisine bağladığı bu dönemde, Hilakku'yu olasılıkla yönetim güçlüğünün de etkisiyle Tabal kralı Ambaris'e bırakmış, ancak Tabal kralı ihanet etmiştir. Ambaris'in Urartu kralına güvenerek beklenmedik ihaneti üzerine Sargon, kuzeybatı eyaletleriyle ilgili politikasını gözden geçirme gereği duymuş, bu politikada komple değişikliklere gitmiştir. Temelini doğu diplomasisinden alan ve sınırlarda vergi veren prensliklerin sayıca azaltılarak devamı esasına dayanan yeni politika, Asur kralı tarafından acımasızca uygulanmıştır.²⁹² II.Sargon'un Asur Devleti'nin mevcut gücünün devamını sağlamada önemli yere sahip olan maden ve orman ürünlerinin temini ve ekonomik kazançlar elde etmek için de Que bölgesine sefer düzenlediği görülmektedir.²⁹³ Asur için stratejik bir öneme sahip olan Que, Sam'al'dan Que'ye giden rotaya geçit vermesi açısından, ayrıca Kilikya'da bir ana güzergâh olması dışında, Kilikya kapıları ve Silifke'ye kadar olan sahada yani Que bölgesi içerisinde birçok tali bağlantıya da sahipti. Bunun yanı sıra Asurluları Toros madenlerine ulaştıran tek yol olmasının yanında; Anadolu Asur, Babylonia ve Mısır'ı bağlayan en önemli ticaret yolu olma özelliğine sahip olan bu rotanın isyancıların denetimine geçmesi, Asur Devleti'ne ihtiyacı olan maden akışını engellemiştir.²⁹⁴

²⁹⁰ P.H.J.Houwink ten Cate, **The Luwian Population Gropus of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period**, Leiden: E.J.Brill, 1961, s.24-25.

²⁹¹ Grayson, "Assyrian Expansion", s.131.

²⁹² Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği", s.330-331.

²⁹³ Bahar, a.g.e., s.14.

²⁹⁴ Olmstead, a.g.m., s.288.

Sonuç olarak, Yeni Asur Devleti'nin kuzey ve kuzeybatı politikasının temel hedefi, Anadolu'nun doğal kaynaklarına sahip olmak ve Akdeniz ticaretini elinde bulundurmaktır. Asur'un bu politikası için jeopolitik konumu ve doğal kaynakları nedeniyle Que (Çukurova)'nin öncelikli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bölge, Orta ve Doğu Anadolu'ya yapılacak Asur seferleri için önemli bir üs vazifesi görüyordu. Fakat sadece Anadolu'ya geçiş sağlamakla kalmayıp Akdeniz'e bir koridor oluşturan stratejik konumuyla Asurluların deniz ticareti için son derece önemli bir yere de sahipti. Burada tam bir hâkimiyet kurmadan Anadolu politikalarına işlerlik kazandırmanın mümkün olamayacağını farkında olan Asur kralları, Que merkezli bir Anadolu politikası izlemişlerdir.²⁹⁵

Diğer taraftan bütün gücünü ordusundan alan Asur, madene ve özellikle de demire ihtiyaç duymaktaydı. Söz konusu maden, en kolay ve en ekonomik şekilde Que'den sağlanabilirdi. Ayrıca Tabal (Kapadokya) maden kaynaklarının Que Yolu vasıtasıyla Asur'a aktarılması, bu yolu gözetleyen konumundan dolayı, bölgeye stratejik bir önem kazandırmaktaydı. Asur'da tapınak yapımı, kaliteli kereste ve tapınaklarda çalıştırılacak insan kaynağı gerektiriyordu. Bunların en kolay sağlanacağı yer ise Que bölgesi ile buraya geçişte askeri ve stratejik bir öneme sahip olan Amanos dağlarıydı. Stratejik konumu ve doğal zenginlik kaynakları dolayısıyla Yeni Asur Devleti için taşıdığı hayati önem dolayısıyla Que, Asur metinlerinde en çok söz edilen bölgelerden birisi olmuştur.²⁹⁶

²⁹⁵ Kurt, "Que Ülkesi", s.129.

²⁹⁶ Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği", s.334.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ASUR DÖNEMİ KÜLTÜR TARİHİ

A) DEVLET YÖNETİMİ

Asur devlet yönetiminin başında kral bulunmaktaydı. Asur devletinin tüm bireyleri sosyal statüleri gözetilmeksizin Asur kralına ve onun otoritesine bağlı idiler. Devlete, yani krala karşı, vergi ödemekle ve belli görevleri yerine getirmekle yükümlüydüler. Kral siyasi lider olarak görev yapmaktaydı fakat iktidar kullanımı açısından şehrin bireylerinin temsil edildiği kuruluşlar tarafından kısıtlanmaktaydı. Devlet yönetiminde kralın yanında ona destek olan yetkililerde vardı.

1-İdari Yapı

Asur Devleti idari yapısına baktığımızda, örgütlenmede temel olarak askeri bir karakter taşıdığını görmekteyiz. Devletin idari, askeri ve ekonomik yapısı birbirinden ayrılmaz bir durumdadır. Devlet içerisindeki görevlilerin birçok ünvanı sahip olduğu görülmektedir.²⁹⁷ Kaynaklarda çok sayıda ünvanı rastlanılmasına rağmen, Asur'un idari yapısı hakkında pek az bilgi bulunmaktadır. Asur toplumu genel olarak, en tepede kralın ve en altta da halk kitlelerinin bulunduğu pramit benzeri bir yapı olarak görülebilir. Çok sayıda yetkili, ikisi arasındaki etkileşimleri düzenlediklerinden, bu iki ucun arasına yerleşmişti. Görev hiyerarşisi konusu hala kesin değildir. Yetkililer aynı anda idari, askeri ve dini görevlerde bulunuyorlardı. Örneğin, askeri anlamda ünvanlar taşıyan kişiler aynı zamanda eyalet valisiydiler.²⁹⁸ Devlet içerisinde en yetkili kişi kraldır. Bu durumda hemen hemen tüm doğu imparatorluklarında görülmektedir. Yönetim biçimi monarşiye dayalı olan tüm devletlerde dinsel yön ön planda olmakla birlikte en büyük yetkiye sahip olan yöneticinin tanrılaştırılması esası ön plandadır. Asur Devleti'nde görülen bu yönetim tarzının, bir anda ortaya çıkmadığı, Mezopotamya'da Asur'dan önce

²⁹⁷ M.T.Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", **Power and Propaganda**, 1979, s.75-101.

²⁹⁸ Mierotop, **a.g.e.**, s.297.

kurulan devletlerin hemen hemen hepsinde bir gelenek olarak uygulandığı görülmektedir.²⁹⁹ Asur Devleti'nde kral, mutlak otoritede tek temsilci olarak görülür ki otoritesini idari, dini ve askeri olmak üzere hemen her alanda kullanmakla yükümlüdür.³⁰⁰ Krala bir görevliler üçlüsü yardım ediyordu: **turtanu**, **ummanu** ve **rab şa muhhi ekalli**. Başkomutan, şansölye ve vekilharç şeklindeki çeviriler muhtemelen, görevlerinin boyutunu fazlasıyla kısıtlıyor.³⁰¹ Üst düzey yönetici olarak bilinen bu görevlilerden sonra gelen grup ise saray görevlileridir. Bunlar arasında da kraliyet ailesi danışmanı **rab-şa-reşi**, birçok görevlinin ve elçilerin başı konumundaki **tup-şar-mati/tupşar-ekalli** ve krallığın baş idari memuru ve saray habercisi durumundaki **nagir-ekalli** gelmektedir.³⁰² Eyalet yöneticisi olan memurlar, anayurtta ve anayurda yakın olanlar olmak üzere belirli bir hiyerarşiye göre sıralanmakta ve sorumluluklarının askeri ve resmi nitelikte olduğu bilinmektedir.³⁰³ Ayrıca idari yapıda görülen hiyerarşi ve düzen aynı şekilde sosyal tabakalanmada da görülmektedir.³⁰⁴

2-Kral

Asur'da kral feodal bir hükümdardı orduyu elinde tutan büyük mülk sahibi senyörleri otoritesi altında tutmak zorundaydı. Fakat fethedilen ülkelerde kral, mutlak bir hükümdar vasfına bürünüyordu.³⁰⁵ Hükümdar devletin siyasi lideriydi. Asur tarihinin çeşitli süreçlerinde çeşitli kuruluşlar ona destek vermiştir. Asur kralları geleneksel olarak kendilerini ülkenin "valisi" – resmi hükümdarlık ünvanlarından biri buydu- Asur tanrısı tarafından tayin edilmiş idareciler olarak görmekteydiler. Bu durum olasılıkla Asur krallarının bir din görevine atanma merasimlerinde de yer alan bu formülde ifade edilmektedir: "Tanrı Asur Kralıdır, XX ise Asur'un vekilidir." Ülkenin gerçek

²⁹⁹ Larsen, **a.g.m.**, s.75-101.

³⁰⁰ Grayson, "**Assyrian Civilization**", s.194-196.

³⁰¹ Mierotop, **a.g.e.**, s.297.

³⁰² Bedford, **a.g.m.**, s.40.

³⁰³ J.N.Postgate, "The Place of the Saknu in the Assyrian Government", **Anatolian Studies**, XXX, 1980, s.67-76.

³⁰⁴ Grayson, "**Assyrian Civilization**", s.194-196.

³⁰⁵ Jacques Pirenne, **Başlangıçtan Bugüne Kadar Büyük Dünya Tarihi**, Cilt 1, İstanbul 1973, s.46.

sahibi ve Asur kralının hükümdarı olarak Tanrı Asur'a bu gönderme dünyevi vekillerinin hareketlerini meşrulaştırmakta ve ona dışarıdan bakıldığında sınırsız bir tasarruf hakkı sağlamaktaydı. Aynı zamanda kral, Tanrı Asur'un başrahibi olarak görev yapmaktaydı; böylece insanlar ve tanrılar arasındaki dini ilişkileri kontrol etmekteydi.³⁰⁶ Kral, mutlak otoritede tek temsilci olarak görülmektedir. Devletin idari yapısının en tepesinde kral, en alt tabakada da halk kitleleri bulunmaktadır. Sistemin askeri bir özelliği olarak komuta zinciri bulunmakla birlikte kral, her durumda herhangi bir kıdemde bulunana karışma hakkına sahiptir.³⁰⁷ Kralla yetkililer arasındaki etkileşimde kişisel sadakat çok önemliydi. Görevler hukuki terimlerle belirlenmiyor, yetkililerden krala sadakate hizmet etmeleri bekleniyor ve karşılığında kral da onlara güven duyuyordu. Vergiler ve benzeri ödemeler kralla yetkilisi arasındaki kişisel bir düzenlemeymiş gibi mektupla talep ediliyordu. Kral da kişisel lütuf olarak vergi muafiyeti tanıyordu. Krala sadakat borçlu olduğu düşüncesi tüm Asur halkı ve tebaa hükümdarlar için de geçerliydi. Kimi zaman tüm halktan kralın bir kararını kabul ettiklerine dair tanrılar önünde ant içmeleri isteniyordu ya da en azından krallar tümünün ant içmiş olduğunu iddia ediyorlardı. Kral, tanrı Asur'un temsilcisi olarak düzeni temsil ediyordu. Egemenliğin onda olduğu yerlerde barış, huzur ve adalet yaşanıyor, onun hükmetmediği yerlerde kaosa sürükleniyordu. Kralın tüm dünyaya düzen getirme görevi, askeri yayılcılığına bahane oluşturuyordu. Kraliyet söylemi bu düşünceye dayanıyordu. Yabancı olan her şey düşman ve tüm yabancılar insanlık dışı yaratıklar gibiydiler. Kralın egemenliği dışında kalanlar için sık sık yalnız, şaşkın ve korkak bataklık sıçanı ya da yarasa imgeleri kullanılıyordu.³⁰⁸

3-Kraliçe

M.Ö.2. binyıldaki kralların eşleri hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Asurlu hükümdarın eşi "kraliçe" unvanını kullanmamaktaydı, ona "saray

³⁰⁶ Cancik-Kirschbaum, **a.g.e.**, s.129-130.

³⁰⁷ Grayson, "**Assyrian Civilization**", s.194-196.

³⁰⁸ Mierotop, **a.g.e.**, s.298.

kadını” denilmektedir. Asur kralları genelde birden fazla hayat arkadaşına sahipti. Hükümdara çocuk, her şeyden evvel oğullar doğurma ve böylece veraset silsilesini garantileme yeteneği olasılıkla hükümdarın lütufunun yanı sıra kralın eşleri arasındaki hiyerarşi içerisindeki yerini de belirlemiştir. 1989 yılında Kalhu’daki kazı çalışmalarında M.Ö.9. ve 8. yüzyıla ait birkaç Asurlu kral eşinin mezarına rastlandı.

“Saray kadınları” saray içerisinde daha yeniçağlardan bilinen hareme benzer bir topluluk oluşturmaktaydılar. Bu haremden kralın annesinin, baş kadınların ya da hükümdarın o anda gözdesi olanların ve çok sayıda cariye yaşadığını metinler kanıtlamaktadır. Kadınların kendi aralarındaki ve dış dünya ile olan ilişkileri kurallarla katı bir şekilde düzenlenmekteydi. Sadece belirli kişiler yanlarına girebilmekte ve kadınlar –gerektiğinde- sadece yanlarında birisi olduğu halde haremi terk edebilmekteydiler.³⁰⁹ M.Ö.2. binyılda kralın eşleriyle ilgili fazla bilgiye sahip değiliz. Birden fazla eşi sahip olabilen krala, eşler her şeyden önce oğullar doğurmakla yükümlüdür. Bu durum, kral nazarında ve saraydaki diğer kadınlar arasında kraliçenin önem ve yerini belirlemiştir.³¹⁰

B) ASKERİ YAPI

Yeni Asur Devleti’nin yönetim biçiminin askeri bir nitelik taşıdığı düşünüldüğünde, devletin yayılımcı ideolojisiyle, idari ve toplumsal yapısıyla da bağlantılı olan askeri örgütlenme tarzına ve işleyişine bakılması gerekmektedir. Söz konusu örgütlenme düzenine göre ilk sırayı doğrudan krala bağlı olan **turtanular** almaktadır. Turtanu idaresindeki orduda da, devletin idari yapısında olduğu gibi belli bir hiyerarşi zinciri bulunmaktadır. Buna göre, başında bir komutan (*rab kirşi*) olan ve en az elli kişiden oluşan bir birim (*kişru*) bulunmaktadır. Bu birim kendi içinde on kişilik alt gruplara (*rab eşerte*) ayrılmaktadır. Diğer alt grupları ise, savaş arabalılarından,

³⁰⁹ Cancik-Kirschbaum, a.g.e., s.133-134.

³¹⁰ Pınar Çaylı, “Prehistoryadan Günümüze Kadın Sembolünün Sanata Yansıması”, *Colloquium Anatolicum VII*, 2008, s.141.

süvarilerden, piyadelerden ve teknik elemanlar oluşturmaktadır.³¹¹ Asur ordusunun Demirçağı'nda iki önemli güç unsuru vardı: birincisi ordunun lideri olan merkezi otorite yani kral, diğeri de güçlü bir haber alma teşkilatıydı. Asur valileri başka ülkelere gittikleri zaman, memurları ya da elçileri asıl görevlerinin yanı sıra buldukları bölgelerdeki askeri ve ekonomik durum hakkında başkente düzenli raporlar göndermekle yükümlüydüler.³¹²

1-Ordu

Asur ordusu sosyal yapılanmalara göre sınıflandırılmaktadır. Profesyonel askerler, özel seferler için görevlendirilen sıra dışı askerler ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesiyle yükümlü standart askerlerden oluşan üç tip asker grubunun var olduğu öne sürülmektedir.³¹³ Yayılımcı bir siyaset izleyen III.Tiglat-Pileser döneminde ordu yeniden örgütlemiş ve Asurlu nüfustan yıllık olarak asker toplanması uygulamasının yerini, fethedilmiş halkların piyade gücünü, Asurluların ise süvari ve savaş arabaları birliklerinin çekirdeğini oluşturdukları kalıcı bir profesyonel ordu almıştır.³¹⁴ Asur ordusunda zırhlı savaş ve kuşatma araçları, Asur Kralı III.Tiglat-Pileser ve II.Sargon'un civar ülkelere yaptığı keşif ve askeri seferlerde kullanılmış ve kazanılan zaferlerde ne kadar büyük bir rolü olduğu Asur yapılarındaki kabartmalarda da, detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bunun yanı sıra Asur ordusunda gedik açıcı koçbaşları, tekerlekli platformlar ile ok ve mızraklara karşı korumalı araçlar gibi çağının ötesinde birçok savaş makinesi vardı.³¹⁵ III.Salmanasar döneminde araçlar fazla bir gelişme kaydedememişlerse de genellikle küt ya da domuz burunlu ve daha alçak profilli bir yapı sergilemişlerdir. Dört veya altı tekerleğe sahip olan bu araçların her tekerleğinde tıpkı savaş arabalarında olduğu gibi altı kol vardır. Bu dönemde araçlar biçim olarak kabaca tekerlekli biberona benzemektedirler.

Asur toprakları genişledikçe bu toprakları işleyecek ve hasat

³¹¹ Grayson, "Assyrian Civilization", s.217-219.

³¹² S.Smith, "The Foundation of the Assyrian Empire", CAH III, 24 vd, 1925, s.101.

³¹³ Grayson, "Assyrian Civilization", s.218.

³¹⁴ Mierotop, a.g.e., s.287.

³¹⁵ Smith, a.g.m., s.99-100.

yapabilecek insan gücüne de ihtiyaç duyulmaktaydı. Zira Asur devletinin ekonomisi tarıma dayanmasına karşın insanların ekim ve hasat zamanları dışında orduda bulunup savaşa gitmeleri gerekmekteydi. Bu durum sağlıklı ve sürekli bir ordu gücünün olmaması demektir. III.Tiglat-Pileser zamanında söz konusu “*sezonluk ordu*” yerine daimi ve ülkenin her yerine her an hareket edebilecek bir profesyonel ordu kuruldu. Bu orduda çok sayıda yabancı asker olmasına rağmen komutan ya da idareci kadrosu Asurlulardan oluşmaktaydı. III.Tiglat-Pileser’in oluşturduğu bu yıkıcı güç iki ana bölüme ayrılmasıyla dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi süvariler diğeri ise savaş arabaları yani savaş araçlarının oluşturduğu bölümdür. Ordudaki sistemin ise 1000-500-100 olarak, “*onluk sistem*”e göre olduğu bilinmektedir. III.Tiglat-Pileser döneminde daha üstün bir yapıya sahip olan zırhlı araçlar, dört tekerlek üzerinde hareket etmekte ve namlusunun ucunda ağır demirden bir mızrak ucu monte edilmiş halde görülmektedir. Ön tarafında bir miktar bombe verilmiş olan araç, bu sayede düşman savunmasından askerleri koruyabilmektedir. Askerler alt katta çömelmiş bir vaziyette aracı ileri ve geri hareket ettirmektedirler. Asur ordusunda yer alan zırhlı savaş araçları kabaca iki grupta incelenebilir:

2-Savaş Araç ve Gereçleri

Ordunun en önemli kolunu silahlar oluşturur. Orduya büyük önem veren Asur Devleti’nde savaş araç ve gereçlerini ikiye ayrılmaktadır: Bunlar savaş arabaları ve kuşatma makinalarıdır.

2.1. Savaş Arabaları

Asur ordusunun kalbi olan kuvvet savaş arabalarıdır. Asur kralları arasında II.Asurnasirpal ile Asurbanipal arasında geçen üç yüz yıllık bir dönemde savaş arabaları gelişim göstererek ihtiyaçlara daha uygun bir hale getirilmiştir. Bu araçlar savaşın stratejik açıdan gidişatını hızla değiştirebilen araçlardır. Tekerlek sayıları iki adettir ve ahşap çemberinin yere temas eden dış yüzeyi demir bir koruyucu çember ile kaplanmıştır. Bu şekilde savaş alanındaki yüksek hızlara ve engebeli arazi koşullarına karşı koruma elde edilmeye çalışılmıştır. Araç personeli olan ekip üyelerinden bir kişi arabayı

sürerken, diğer ikisi ok atmakta ve sonuncusu da arkadaşlarına elindeki kalkanla koruma sağlamaya çalışmaktadır. Bu sayede bir savaş arabasında her biri farklı görevlerde ustalaşmış bir ekip olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Kuşatma Makineleri

Düzenli ordunun ihtiyacı olan bir diğer savaş aracı ise kuşatma makineleri idi. Bu da ordunun savaş araçları kategorisinde değerlendirilebilecek araçtır. Bunlar, muhkem şehirlerle savaşırken şehirlerin savunmasını kırmak ve en az kayıpla savaşı kazanmak için tasarlanmışlardır. Ne var ki kuşatma savaşları Asur'lular tarafından aslında pek tercih edilen bir savaş yöntemi olmamıştır.

Sanherip döneminde zırhlı araçlar, yani mancınıklar en mükemmel ve son halini almıştır. Bu dönemde kuşatma makinelerinde, namlunun boyu uzatılmış ve yine ucuna ağır bir demir mızrak ucu monte edilmiş haldedir. Araç kolay sökülüp takılabilmek için çeşitli bölümler halinde tasarlanmıştır. Yani araçta hareket edebilen birçok parçadan oluşmuş bir sistem görülmektedir. Ahşap iskeletin üzeri yine birbirlerine perçinleşmiş olan işlenmiş hayvan derileriyle kaplanmıştır. Bu kalın deri aracın zırhını oluşturmaktadır. Savaşlarda Asur ordusuna karşı direnen şehirler, savaşı kaybettikleri takdirde Asurluların büyük ceza ve yağmalarına maruz kalmaktaydılar. Sözelimi ele geçen kentlerin halkını sürgüne göndermekteydiler. II.Sargon, Samaria'yı ele geçirdiğinde ki kuşatma 2 yıl sürmüştür; 27. 290 kişi ele geçirilmiş ve sınır dışı edilmiştir.

Sonuç olarak, kuşatma makineleri ve savaş arabaları M.Ö.1. binyılın ilk yarısından itibaren özellikle Asur devletinin kullandığı ve geliştirdiği bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Kuşatma makineleri en erken II.Asurnasirpal döneminde görülmüş ancak araçlardaki gelişmeler en üst seviyesine III.Tiglat-pileser, II.Sargon ve Sanherip zamanında ulaşmıştır.³¹⁶

³¹⁶ Selim Pullu, "Antikçağ'da Zırhlı Savaş Makineleri: Asur Ordusunda Tank", **Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi**, c.IX/ sy. 2, Afyon 2007, s.165-166-168-169.

C) SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

Sosyal ve ekonomik yapı bir devletin en önemli unsurlarındandır. Eski Doğu'da usulen, aileden, daha doğrusu genişletilmiş bir çekirdek aileden oluşan adına "ev idaresi" denilen ev halkı en küçük iktisadi birimi oluşturmaktaydı. Aile reisi genelde erkek aile büyüğü olmaktadır. Eski Doğulu toplumların merkezi kurumları –saray ve tapınak- iktisadi ve sosyal tarih açısından hükümdarın ya da tanrının aile reisi pozisyonunu üstlendiği ev idaresinin aşırı büyük olan özel şekilleri olarak meydana çıkmaktadır.

1-Sosyal Hayat

Asur tam manasıyla "sosyal sınıf" ayrımı yapmadığı halde, yine de "Asur ülkesinin insanları"nın toplumsal statüsünde kesin ayrımlar mevcuttu. Şehir insanları ve taşralılar yaşam alanları ve buna bağlı olarak yaşam şekillerinden dolayı birbirlerinden ayrılmaktaydı. Hukuki ve idari metinler genel olarak bir yanda özgür erkek ve kadınlar diğer yanda bağımlılığın çeşitli şekilleri arasında ayırım yapıldığını göstermektedir. Bağımlı kişiler, özgür bir kişiye sınırlı olarak verilen kendi davranış biçimlerini tayin etme hakkına hiç sahip olmayan kişilerdi.³¹⁷

Asur toplumu, özgür yurttaşlar, köleler ve serfler olmak üzere üç katmanlı bir yapı arz eder. Özgür yurttaşlar, a) büyük toprak sahipleri, b) şehirli orta sınıf, c) küçük köylülerden oluşur. İlk iki sınıf, İmparatorluğun yayılma siyasetine paralel olarak, önemli bir ekonomik güç kazanmışlardır. Köylü ise yayılma siyasetinden zararlı çıkan taraf olmuştur. Ödediği yüksek vergilerle orduyu beslemek zorunda kalan ve küçük ölçekli tarımı ortadan kaldırma hedefindeki büyük toprak sahiplerinin hırslarına kurban giden köylü sınıfı giderek serfleşmiş ve köle sınıfının yanında konumlanmaya başlamıştır. Borçlanma batağına bağlı olarak sayıları artan serfler ve köleler, bundan böyle, savaş esirleri ve sürgünlerle birlikte nüfusun çok önemli bir oranını oluşturacaklardır.

Alınıp satılabilen, değiştirilebilen ya da miras olarak bırakılabilen köle,

³¹⁷ Cancik-Kirschbaum, a.g.e., s.127-128.

bir maldan farksız görünür. Ancak o, özgür kişilerle evlenme, dava açma ve mal edinme hakkına sahip olduğu için, tümüyle toplumsal hayatın dışına atılmamıştır. Hatta ülke içinde doğan köleler, tümüyle toprağa bağlı olan ve onunla birlikte alınıp satılabilen serflerden daha iyi bir toplumsal konuma sahiptirler.³¹⁸ Asur sınırları içinde yaşayan bir kısım göçebe kabileler Asur egemenliğine girememişlerdir. II.Asurnasirpal, III.Salmanasar, III.Tiglatpileser ve II.Sargon döneminde devam eden toplu nüfus aktarımı devam etmektedir. Asur Devleti'ne Aramice konuşan çok sayıda halkların getirilmesiyle Asur birden çok etnik yapıya dönüşmüştür. Böylece Asurdaki tek dilli toplum yapısı çok dilli toplum yapısına dönüşmüştür.³¹⁹

2-Ekonomik Hayat

Yeni Asur Devleti ekonomisi hakkında bilgi veren en önemli kaynaklar, krali yazıtlar, krali buyruklar, resmi satışlara dair belgeler, resmi borçlanma ve borç verme ile ilgili belgeler, resmi yazışmalar ve mektuplar, saray arşivlerindeki ekonomik nitelikli belgeler, nüfus kayıtlarının tutulduğu belgeler ve arazi sahipliği ile ilgili belgelerden oluşmaktaydı. Postgate göre, Yeni Asur Devleti'nin ekonomisi üç sektöre ayrılır. Bunlar saray sektörü, yönetim sektörü ve özel sektörden oluşmaktadır.³²⁰ Saray sektörü kraliyet sarayları, kral ailesi, yöneticiler, askerler ve saray memurlarından oluşmaktaydı. Kiralar, köle satım ve ödenekleri, haraçlar, ganimet ve hediyeler bu sektörün gelirlerini oluşturmaktadır. Yönetim sektörüne gelince bu sektöre ait bazı çalışmalar için özel sektörden para çekilmektedir. Yönetim sektörü eyalet sistemine dayanmaktadır.³²¹ Eyalet olan bölge, ele geçirilip hâkimiyet altına alındıktan sonra bu eyaletlerde önemli mevkilere kaleler kurulur ve kalelerin etrafı tarım köyleri ile çevrilerek tarımsal üretim sağlanır.³²²

Özel sektöre baktığımızda, bu sistemde özgür kişiler borçları nedeniyle

³¹⁸ İzzet Çıvgın-Remzi Yardımcı, **İlkçağ Tarihi**, Ankara 2007, s.47-48.

³¹⁹ S.Parpola, "National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times", **Journal of Assyrian Academic Studies** 18/2, 2004, s.8.

³²⁰ Postgate, "The Economic Structure of Assyrian Empire", s.195-200.

³²¹ Bedford, **a.g.m.**, s.45.

³²² B.Oded, **Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire**, Wiesbaden, 1979, s.41.

köleleştirilirler ve kraliyet arazilerinde vergilendirme yöntemiyle çalıştırılırlardı. Bunun yanı sıra Asur ekonomisinin dayandığı tarımsal üretim tüm sektörlerin çalışma alanına dayanmaktadır. Asur Devleti'nin coğrafi yapısına bakıldığında, verimli toprakları ve sulama olanakları sayesinde bölgenin çok miktarda tarım alanlarıyla kaplı olduğu ve bu tarım alanlarından birçok tarımsal ürün elde edildiği görülür.³²³ İlku olarak adlandırılan bir sistem görülmektedir. Bu sistemde krala ait olan toprakların işlenilmesi esas alınmıştır. Bu sisteme göre, toprağı işlemeleri ve vergi ödemeleri şartıyla devlet ve kamu görevlilerine, askeri alanda çalışanlara araziler verilmekteydi. Ayrıca bunun dışında soylular, bürokratlar, tapınaklarında büyük oranda toprak arazilere sahip olduğu görülmektedir.³²⁴ Asur tarihinin daha yeni evrelerinde tarım için kullanılan topraklarda çalışan halk ile ilgili saraya ya da tapınağa elde edilen malların kararlaştırılmış paylarını vergi olarak ödemekteydi. Daha hasattan önce vergi tahminleri yapılmaktaydı. Bunun dışında belli bir zaman aralığında yapılması gereken askerlik hizmeti vardı. M.Ö.14. yüzyılda çiftçilerin sebebi bilinmeyen borçlanmaları görülmektedir. Artık vergi alınmamaktaydı, tohumluk tahıl ve besin maddesi azdı. Şehrin zengin tüccar aileleri borç vererek o zamana kadar köy topluluğuna daha doğrusu küçük çiftçilere ait olan topraklara sahip olmak için bu durumdan faydalanmaktaydılar.

M.Ö.2. binyılın ilk yarısında Asur şehrinin önemli belki de en önemli gelir kaynağı kalay ve tekstil ürünleri ticaretiydi. Bütün ticari işler prensip olarak değiş tokuş şeklinde yürütülüyordu. Asur tarihinin yeniçağlarında ticaretin büyük bölümleri saray tarafından kontrol edilmekteydi. Kralın ticari temsilcileri sadece iktisadi meseleler için değil diplomatik konularla ilgili de kral için seyahat etmekteydiler. Çoğunlukla askeri görevleri vardı ve haraç toplamakta orduyla beraber çalışıyorlardı.

Asur Devleti'ndeki iktisadın ve yönetimin işlemesinin önemli bir etkeni iyi geliştirilmiş bir ulaşım yolu ağı idi. Kuryelere yol üzerindeki duraklama yerlerinde taze erzak ve seyahat araçları tahsis edilmekteydi. Hükümdarın

³²³ Postgate, "The Economic Structure of Assyrian Empire", s.202-210.

³²⁴ Grayson, "Assyrian Civilization", s.214.

kendisi de belli ki bir seferde olmadığında ya da dini konular yüzünden Asur'da bulunmadığında düzenli olarak yolculuk yapmaktaydı. Büyükçe şehirlerdeki saraylar ona kalacak yer sağlıyordu. Kralın ve onunla beraber seyahat etmekte olan kişilerin masraflarını ilgili şehrin valisi karşılamak zorundaydı.³²⁵

D) DİNİ İNANÇ VE ADETLERİ

Asur toplumu gelenek ve inançlar konusunda oldukça tutucuydu. Kökleri birkaç yüzyıl öncesine, Sumer dönemine kadar uzanan mitolojik anlatılar, kasideler ve gelenekler yaygın biçimde kabul görmekteydi.³²⁶

1-Tapınaklar

Tanrıların kentler içinde devamlı olarak yaşadığı konut gözüyle bakılan tapınaklar, tanrılar ve insanlar arasında aracı olduğuna inanılan krallık kurumunun mesken tuttuğu sarayların bir parçası durumundaydı ve hatta çoğu kez onları ayrılmaz bir parçası olarak inşa edilmişlerdi. En erken dönemlerde tapınak kavramı hem krallıkla ilişkili hem de yönetim hiyerarşisinin idari merkezi olarak kabul edilmiş olduğundan sarayla arasındaki ilişki çok sıkıydı. Yeni Asur döneminde tapınak ile devlet arasında bir ayırımı gidilmiş ve kralın siyasal eylemlerini sürdürdüğü ikametgâhı, tapınaktan giderek ayrılmıştır. Genelde tapınak mimarisinde Babil etkisi altında olan Asur'da tanrı evleri Erken Sülale döneminden beri yapılmaktaydı.

Yeni Asur dönemi tapınakları “bağımsız tapınak kompleksleri” ve “saray şapelleri” olmak üzere iki büyük kümeye ayrılarak incelenebilirler. Bunlardan ilk kümeye girenler, çoğu kez bir tanrı çifti için inşa edilmişlerdir. Bu türdeki tapınaklar büyük bir kompleks meydana getirecek biçimde pek çok avlu ve odadan oluşmaktadırlar. Buna karşılık ikinci kümeye girenler daima sarayların ayrılmaz bir parçası durumundaydılar ve içlerinde tek bir tanrıdan çok, fazla sayıda tanrı için yapılmış cella'lara yer verilmiştir. Yeni Asur

³²⁵ Cancik-Kirschbaum, a.g.e., s.148-149-150.

³²⁶ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul 2008, s.189.

dönemi dinsel mimarisinin özellikleri arasında sayılabilecek bu şapel kümeleri genellikle ortak bir avluyu paylaşmaktadırlar ve bağımsız tapınaklara kıyasla daha sınırlı bir alan kaplamaktaydılar. Yeni Asur dönemi dinsel mimarlığın bir başka özelliği de başkent tapınaklarının çoğunun girişinde, eşik taşlarında ve cella'larında yazıtlara yer verilmiş oluşudur. Kutsal yapının hangi tanrı için yapıldığını bu yazıtlar kolaylıkla ifade etmektedir. Yeni Asur dönemi tapınak mimarlığında, saraylarda olduğu gibi, zaman içinde her hangi bir gelişimin varlığı söylenemez. Dinlerine ve dinsel geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir ulus görünümündeki bu halkın tanrı evleri konusunda, kuralları Orta Asur döneminde belirlenmiş olan ve aynı eksen üzerindeki geniş bir ante cella ile derin bir cella'dan oluşturulmuş Mezopotamya tapınak geleneğini, bir iki istisna dışında, hiç değiştirmeden ve çevre kültürlerden etkilenmeden dönemin sonuna değin sürdürdükleri açıktır.³²⁷ Tapınaklara zengin hediyeler sunmak ve belirli dönemlerde kurban kesmek, toplumsal saygınlık açısından yerine getirilmesi zorunlu görevlerdi. Ülkenin başkenti ve eyaletlerde baştanrı Asur'un yanı sıra, Ninurta (savaş tanrısı), İştar (ay tanrısı) ve Adad (fırtına tanrısı) gibi önde gelen tanrılar için tapınaklar bulunmaktaydı.³²⁸ Ninova'da Asur kralı II.Sargon (M.Ö.721-705) yazı ve bilgelik tanrısı Nabu'ya Nabu Tapınağı'nı yaptırmıştır.³²⁹

2-Tanrılar Âlemi

Öldüklerinde Mısır ve Hititler'deki gibi tanrılaşmamakla birlikte, Asur kralları, pek çok doğulu hükümdar gibi tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmekte, bu nedenle de tanrı ile toplum arasında bir aracı rolünü oynamaktaydılar. Bu role uygun olarak pek çok dinsel görevi de yüklenmişlerdi.³³⁰ Ülkenin baştanrısı Asur olmakla birlikte Sumer, Akkad ve Babil'in önemli tanrılarına da saygı gösterir ve kutsarlardı. Kral, ülkeyi tanrı yönetmekle görevliydi ve aynı zamanda da onun başrahibi idi. Tapınakları onartmak ve yeni tapınaklar inşa ettirmek de onun göreviydi. Bu mekânlara

³²⁷ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.121-123, 153.

³²⁸ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.189.

³²⁹ Gündüz, *a.g.e.*, s.32.

³³⁰ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.121.

atanan görevliler ve hizmetliler onun himayesi altındaydı.³³¹

3-Mezarlar

Belirli bir kent dışı mezarlık fikri taşımayan Asurlular ölülerini genellikle saray ya da konutların içindeki kimi odaların tabanları altına çeşitli biçimlerde gömmekte ve ölülerine yakın bir biçimde yaşamayı daha uygun bulmaktaydılar. Asur'da mezar biçimleri çok çeşitlidir. En ilkel olan basit-toprak mezardan başlayarak, küp, tuğla-sandık ve lahit gibi çeşitli gömme biçimleri arasında, mimarlık yönünden en dikkat çekici olanlarını kuşkusuz ki, oda-mezarlar oluşturur. Gerçek bir ölü evi niteliğini taşıyan bu odalar Asurlular'ın mimarlıktaki başarılarının en iyi tanıkları arasındadırlar. Mezar odalarının yapılış amacı, aile ya da tüm bir soy için sürekli kullanılacak bir ölü evi sağlamaktı. Cesetlerin odalar içine gömülmesi çeşitli biçimlerde olmaktaydı; ya basit-toprak mezarlardaki gibi mezar odasının tabanı altına gömülür, ya pişmiş toprak sandukalar içine konulur ya da yalnızca tabana yatırılırlardı. Yanı başlarına da armağan olarak eşyalar konurdu.³³²

Mezar odalarının mimari yapılarına bakılacak olursa, Asur mezar odaları yapıldıkları malzemeye göre, kaya, taş, kerpiç ve tuğla olmak üzere dört ana kümeye ayrılırlar. Daima yeraltına inşa edilmiş olan bu mezar odalarında sağlam, dirençli bir çatı örtüsüne gereksinim vardı. Yörede son derece az bulunan ve bu yüzden de çok önemli olan taşların hemen hiç kullanılmadığı mezar çatılarında örtü sorunu ancak kerpiç ya da tuğla kemerlerle çözümlenebilirlerdi. Bu nedenle Asur'un oda-mezar mimarlığında kemerler büyük bir önem taşımaktaydı. Oda-mezarlar kemer tekniğine göre başlıca iki türe sokulabilirler: Sahtekemerliler; gerçek kemerliler. Bu iki türden daha eskiye gideni sahtekemerlilerdir. Kendi aralarında ikiye ayrılan gerçek kemerli odalar ise daha çok Orta ve Yeni Asur dönemlerinde kullanılmışlardır.³³³

³³¹ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.189.

³³² Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.154.

³³³ Sevin, *Yeni Asur Sanatı*, s.156.

4-Dini Gelenekler

Asur toplumunda büyücülük önemli bir yer tutmaktaydı. Asurlular kehanete de inanmaktaydılar. Tanrıların çeşitli yollarla gelecek hakkında mesaj gönderdiği ve kâhinlerin bu mesajları okuduğu varsayılırdı. Önemli durumlarda, tanrıların gelecekle ilgili planlarını anlamak amacıyla kurban edilen hayvanların iç organları, ciğerleri, ayrıca gezegen ve yıldızların hareketleri yorumlanır, kral da karar vermeden önce kâhine danışır. Büyücülük, tıpkı Hititlerde olduğu gibi kara büyü (kötü) ve ak büyü (iyi) biçiminde uygulanırdı. Krala karşı yapılan kötü büyüden korunmak için Asarhaddon döneminde en az 6, Asurbanipal zamanında ise 2 kez krallık tahtına sahte bir kral (vekil kral) getirilmiştir.³³⁴

E) HUKUK ANLAYIŞI

Hammurabi kanunlarından sonra Eski Mezopotamya'nın en önemli hukuk belgesi Asur devrine ait olması istidlal edilen Asur kanunlarıdır. 1903-1914 yıllarında Asur'da yapılan kazılarda 9 tablet veya tablet parçası meydana çıkarılmıştır. Tabletler'in yazılış tarihi I.Tiglat-Pileser zamanına ait olmakla beraber kanunların daha eskiye Asur-Nirari ile I.Tukulti-Ninurta zamanlarına ait olması muhtemeldir. Kanunlara gelince; Kanunların ne bir önsözü ne de bir sonsözü vardır. Bütün Asur kanunlarını da temsil etmezler. Kanunlar'ın başlıca konusu kadınla ilgili suçlar ve kadınların mülkiyet hakları hakkındadır. Kanunlar'ın ifade tarzı geleneksel Sumer-Babil kanun maddeleri tarzındadır. Eski Babil Kanunları Sumer Kanunlarını örnek alarak derlenmiş kanunlarken, Asur Kanunları, daha evvel geçerli olan kanunlara, ilave tadiller yapıldığını hatta izah yollu şerhler yapıldığını gösterir ki, bu da Driver-Miles'e göre, bu hareket bir kanun vaz'ından ziyade bir hukukçunun sonra tedvin edilen Asur Kanunlarının daha müttekâmil bir devlet olan Asur devletinde geçerli olması için zamana ve Asurlulara göre uymuş olmasını gösterir. Asur bünyesine uymak zorunluluğundan kanunlar çok daha sert, ifade ise çok daha çıplaktır. Asur hukuk sistemi Sumer ve Hammurabi Kanunları örnek

³³⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.189.

alınarak düzenlenmiştir. Asur Kanun maddeleri incelendiğinde daha ağır şartların söz konusu olduğu göze çarpmaktadır. Asurdaki Kanun maddelerini, kadınlarla ilgili suçlar, hırsızlık, tanrıya küfür, yaralamalar ve adam öldürme gibi konular oluşturmaktadır.³³⁵

Asur'da en yüce hukuki merci hükümdar sayılmaktaydı. O şahsiyetinde hem yasamayı hem de adaleti birleştirmekteydi. Adaletin ve düzenin korunması tüm Mezopotamya'da geleneksel olarak tanrının hükümdara vermiş olduğu bir görev olarak algılanmaktaydı. Kral kendisini sadece tebaası için hak ve adaletin kefilisi olarak değil tam manasıyla kozmik düzenin koruyucusu olarak da görmekteydi. Bu arka plana dayalı olarak asi düşmanların tabii kılınması düzenin korunmasının gerekli bir tedbiri olarak gözükmekteydi. Basit davaların yargısı ve kavgaların uzlaşmaya vardırılması Asur'un devlet idaresinin yargıç görevini üstlenen üyeleri tarafından gerçekleştirilmekteydi. Adli muameleler orada bulunan şahitler tarafından tasdikleniyordu. Asur tarihinin çeşitli çağlarından çok sayıda adli belge korunmuştur, aralarında satış anlaşmaları, vasiyetler, dava belgeleri de vardır, lahiyaların ve karaların külliyatı da korunmuştur.³³⁶

1-Aile Hukuku

Asur Kanun maddelerinin birçoğunu aile ile ilgili kanun maddelerinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bunlarla ilgili örnek verecek olursak; (Madde 2) "Eğer bir kadın, ister bir bey eşi, ister bir bey kızı olsun, küfür söylese (ederse) veya düşük çeneli ise o kadın cezasını çekecek, kocasına, oğullarına, kızlarına dokunmayacaklardır." (Madde 13) "Eğer bir adamın karısı evinden çıkıp, bir adamın üzerine, onun oturduğu yere giderse, (adam) bir (başka) adamın karısı olduğunu bildiği (halde) onunla yatarsa adamı ve kadını öldüreceklerdir." (Madde 22) "Eğer bir adamın karısı, babası, erkek kardeşi, oğlu tarafından değil de bir başkası tarafından yolculuğa çıkartılırsa ve o adam (kadının) bir adamın karısı olduğunu (gerçekten) bilmediğine

³³⁵ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 2002, s.15-16, 218.

³³⁶ Cancik-Kirschbaum, *a.g.e.*, s.150-151.

yemin ederse, (o adam) kadının kocasına iki talent kalay verecektir. Bir adamın karısı olduğunu bilirse zararlarını verecek (tazminat verecek), şöyle yemin edecek: “ben onunla yatmadım”. Fakat adamın karısı şöyle derse “o benimle yattı”. Zarar gören bir adamın tazminatı gibi (o) adama (tazminat) verilecek ve anlaşma olmadan nehre gidecek(tir). Eğer nehirden (sağ olarak) dönerse kadının kocası, karısına ne yaptıysa, ona da (erkeğe de) o yapılacaktır.” (Madde 25) “Eğer bir kadın, babasının evinde oturuyorsa ve kocası ölmüşse kocasının kardeşleri (miras) bölüşmedilerse ve (kadının) çocukları yoksa kocasının ona taktığı kaybolmamış olan (var olan) ve kocasının kardeşlerinin bölüşmedikleri takıları alacaklar. Geri kalanları tanrı (önünde) el değiştirecek (tanrı önüne serecekler), ondan sonra açıklayıp edip alacaklar. Ne nehre gidecekler, ne de yemine zorlanacaklardır.”³³⁷

2-Ceza Hukuku

Sami kavimlere özgü Talion “kısasa kısas” cezalandırma, Asur’da da bu cezalandırma yöntemi en ağır şekliyle görülmektedir. Özellikle zina, hırsızlık, yaralama, adam öldürme, kadınlarla ilgili suçlar en ağır biçimde cezalandırılmaktadır. Ceza maddelerine örnek verecek olursak; (Madde 12) “Eğer bir adam, komşusunun tarlasında, bahçe yapar, kuyu kazarsa, ağaçlar yetiştirirse, tarlanın sahibi bakıp (görüp) şikâyet etmezse bahçe, kurana serbesttir (kuranındır). Tarla gibi (bir) tarlayı bahçe sahibine verecektir.” (Madde 13) “Eğer bir adam, kendinin olmayan bir toprakta, ister bahçe yapar, ister kuyu kazar, ister sebze veya ağaçlar yetiştirirse, onu suçlayıp ispat ederlerse, tarlanın sahibi gelir gelmez, (tarlayı) emeği ile beraber alacaktır (emeği düşünülmecektir).” (Madde 14) “Eğer bir adam, kendinin olmayan bir yerde toprak çevirir ve tuğla yaparsa, onu suçlayıp ispat ederlerse, toprağın üç katını verecek, tuğlaları alacaklar, 50 (?) sopa vuracaklar, bir ay süreyle kralın hizmetini yapacaktır.” (Madde 1) “Eğer bir kadın, ister bir beyin eşi, ister bir beyin kızı olsun, tanrı evine girer (ve) tanrı evinden kutsal hücreye (ait) herhangi bir şeyi çalarsa (ve) elinde yakalanırsa, ister onu

³³⁷ Tosun-Yalvaç, a.g.e., s.246, 250, 257.

suçladıkları (zaman), ister bu suçu ispat ettikleri zaman delili alıp, (kadına ne yapılacağını) tanrıya soracaklar, emrettiği gibi muamele edeceklerdir.” (Madde 10) “Eğer bir adam, tarlası olmayan bir (yerde) kuyu kazarsa, set yaparsa, kuyusunun veya setinin (hakkını) kaybetmiştir. Ona 30 sopa atacaklar, yirmi gün kralın hizmetini yapacak, hudut aşması...(kırık...)”³³⁸

F) SANAT ANLAYIŞI

Asur eski Yakın Doğu'nun en göz kamaştırıcı sanat merkezlerinden biriydi. Kuzey Mezopotamya'da yaklaşık 1300 yıllık bir geçmişe sahip bu sanat Eski Asur (M.Ö.1900-1350), Orta Asur (M.Ö.1350-1000) ve Yeni Asur (M.Ö.1000-610) gibi evrelere ayrılarak incelenir.³³⁹ Asur sanatı denince akla “Yeni Asur” dönemi gelir. Çünkü bu sanat ve kültürün gerçek bir özgünlüğe erişmesi 2. binyılın sonlarından önce değildir. Gerçekten de 2. binyılın başlarındaki Asur sanatı, Sumer ve Akkad, aynı binyılın ortalarından itibaren de Hurri-Mitanni sanatlarının etkisi altında kalmış bir taşra sanatı olmaktan öteye gidebilmiş değildir. Yeni Asur döneminde yani 1. binyılın ilk yarısı içinde bu sanat Önasya dünyasının en gözde ve en etkili olanı durumuna gelmiş, imparatorluğun tarih sahnesinden silindiği 610 yılına değin çevre kültürlerin sanatları üzerinde önemli izler bırakmıştır. Sözelimi 1. binyılın ilk yarısına ilişkin Yakın Doğu artistik merkezleri arasında kendi gelişimini Asur etkisi olmaksızın geçireni yok gibidir.³⁴⁰

1-Mimari

Mimari denince ilk akla gelen şey Asur Devleti döneminde yapılan ihşamlı saraylardır. Asur sarayları büyük ve görkemliydi. Sarayların giriş kapılarında tunçtan iri aslanlar ya da kanatlı korkunç hayvan heykelleri nöbet tutardı. Saray duvarları renkli seramikler ve taş kabartmalarla doluydu.³⁴¹ Asur sarayları, kökü yüzlerce yıl eskiye uzanan belli bir tasarıma uyularak inşa edilmişti. Mezopotamya'nın en büyük ve en önemli yapıları arasında yer

³³⁸ Tosun-Yalvaç, a.g.e., s.250, 257, 258.

³³⁹ Sevin, “Asur İmparatorluğu”, s.54.

³⁴⁰ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.23.

³⁴¹ Emine Yamanlar, **Uygurlık Tarihi**, Ankara 2000, s.40.

alan bu kompleksler, kapalı avlular çevresinde kümelenen çok sayıda tek katlı daire ve odalardan oluşur.³⁴² Gerek kendilerine özgü planları ve gerekse propaganda amaçlı dekoratif kaplama levhalarıyla Mezopotamya sanatının gelişimindeki son halkayı temsil eden Yeni Asur dönemi sarayları “sivil” ve “askeri” olmak üzere iki kümeye ayrılmaktadır. Sivil saraylardaki plan anlayışı yalnızca başkentlerdeki krallık yapılarında değil, daha mütevazı boyutlu olmak üzere, eyalet merkezleriyle Kalhu ve Dur-Şarrukin’deki gibi sitadel ve aşağı kentlerdeki konaklarda da ortaya çıkmaktadır. Yeni Asur döneminin bir özelliği gibi görünen ve gelişip büyüyen devletin kimi gereksinimlerini karşılamak üzere yapılmış olması gereken *ekal maşarti* yani “kışla-saray”lar ise yalnızca başkentlere özgüdür. Her iki tür arasında da işlevsel farklılıklar vardır. Yeni Asur dönemi saray mimarlığının kökeni Mezopotamya evlerinden gelişmiş olabileceği düşünülen mimari şemanın en ilkel öncüsü Eridu’da Erken Sülaleler dönemine ilişkin bir sarayda ortaya çıkar. Erken Mezopotamya’da Yeni Asur saraylarının benzerleri sayıca fazla değildir.³⁴³

Mimarinin diğer önemli kollarından biride konutlardır. Yeni Asur mahalle ve konutları en iyi biçimde Asur kentinde araştırılabilmiştir. Asur’da soylularla halkın yaşadığı evler birbirinden tümüyle farklı özelliklere sahiptir. Soyluların köklü geleneklere dayanan, birbirinin benzeri görkemli meskenlerine karşılık, halkın, tümüyle pratik yarara yönelik yapılar içinde yaşamış olmaları her iki sınıf arasındaki sosyal uçurumun en açık belirtisidir. Yeni Asur döneminde küçük Asur Devleti’nin giderek güçlü bir imparatorluğa dönüşmesiyle birlikte artan bayındırlık eylemleri sonucunda pek çok başkent, eyalet merkezi, saray, tapınak, su kanalları vb. eserler ortaya kondu. Görkemli bir imparatorluğun ve onun başındaki hükümdarın gücünü simgeleyen bu mimarlık anıtlarının iç ve dış dekorasyonu ile süslenmesi Asurlu sanatçıların gelişimine önemli sayılabilecek bir katkıda bulunmuştur.³⁴⁴ Asur şehirleri düzgün aralıklı kulelerle kuvvetlendirilmiş muazzam duvarlar, sağlam kapılarla bezenmişti. Geniş sokaklar ağaçlandırılmıştı. Bunları sulamak için

³⁴² Sevin, “Asur İmparatorluğu”, s.54.

³⁴³ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s.24, 106-108, 115.

³⁴⁴ Sevin, **Yeni Asur Sanatı**, s. 120.

de kentin altından geçen suyolları, çeşmeler ve sarnıçlar yaptılar. Evleri penceresizdi ve damları genellikle kubbe şeklindeydi.³⁴⁵

2-Heykeltıraşlık

Yeni Asur Krallığı döneminden günümüze ulaşan en popüler eserler, saray duvarlarını süsleyen kabartmalardır. Özellikle Kalhu, Dur-Şarrukin ve Ninive'de 19. yüzyılda yapılan arkeolojik kazıların en gözde buluntuları olan bu eserler, günümüzde Louvre ve British Müzesi'nin salonlarında sergilenmektedir. Yeni Asur dönemi kabartmalarında, aslan, boğa, yabani at, geyik ve ceylan gibi hayvanların kral tarafından avlanışını gösteren sahneler özel bir önem taşır. Bu sahnelerde kralın hızlı ve güçlü hayvanlara karşı başarısı ve üstünlüğü vurgulanmak istenmektedir. Yeni Asur dönemine kadar geleneksel anlayışla topluma yönelik olarak tasarlanan "gösteriş anıtları", sefer yapılan bölgelere veya kentin meydanına dikilmekteydi. Bu tür anıtların yapımı Yeni Asur döneminde de sürmüştür. Yeni Asur sanatının III.Salmanasar dönemine ait iki özgün yapıtı da Balavat kapı kabartmaları ve Siyah Obelisk'tir. Yüksekliği 7 m.'ye ulaşan ahşaptan çift kanatlı bir kapı üzerine 27 cm. genişliğinde yatay şeritler halinde yapılan bronz kaplamalar, Salmanasar'ın ilk 10 yılına ait olayları öykücü bir üslupta gösteren sahnelerle bezenmiştir. Ülkenin farklı bölgelerine yapılan seferler kabartmaların üstüne eklenen çiviyazılı notlarla da özetlenmiştir. Burada işlenen sahneler arasında, ordunun Doğu Anadolu'nun dağlık bölgesine ilerleyişi ve kralın Dicle'nin kaynağına ulaşarak burada kendi kabartmasını yaptırdığı da yer alır. Yeni Asur döneminde heykel sanatına pek önem verilmemiştir. British Müzesi'ndeki II.Asurnasirpal ve İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'ndeki oğlu III.Salmanasar'a ait olan iki heykel günümüze ulaşan seçkin örneklerdir.³⁴⁶

Asur sanatında heykel son derece nadirdir. Bunlarda model şahıslanma yerine, tamamen dondurulmuş, taşlanmış, öyle ki, üzerinde kitabe bulunmayan bir heykelin veya kabartmanın hangi kralı gösterdiğini tayin etmek pek zordur. Çünkü bütün heykeller kıyafetlerine varıncaya kadar hep

³⁴⁵ Emine Yamanlar, **İnsanlığın Ortak Mirası Uygarlık**, Ankara 2003, s.58.

³⁴⁶ Köroğlu, **Eski Mezopotamya Tarihi**, s.190, 191, 194.

aynıdır. Hâlbuki II.Aurnasirpal 9. asırda, II.Sargon ise 8. asır sonlarında yaşamıştır. A.Parrot'a göre bu dondurulmanın, bu taşlamanın sebebi, Asurlu sanatçıların hükümdarların kesin emirleri altında çalışmalarıdır. Zira onlar harplerdeki başarılarını ve bu harpler için çok uygun bir ön çalışma olan vahşi hayvan avındaki ustalıklarını da ebedileştirmek, kuvvet ve cesaretleri ile gelecek nesillerin hayranlığını çekmek istiyorlardı.³⁴⁷ Propagandaya yönelik Asur kabartmalarında sık sık asilerin cezalandırılışı, tutsakların götürülüşü gibi temalara yer veriliyordu. Fırat kıyısındaki Til Barsip'te Asur eyalet sarayının boyalı duvar resimlerinde de, bir bedevinin öldürülüşü betimlenmiştir. Başkent saraylarındaki taş kabartmalara karşılık eyalet sarayları ve kimi konaklarda duvarlar, fırça ile yapılan boyalı resimlerle bezenmişti.³⁴⁸ Mezopotamyalıların teknelerle gerçekleştirdikleri etkinlikler, Asur kralı Sanherip'in Ninova'daki sarayının duvarlarında yer alan taş üzerine işlenmiş rölyeflerde betimlenmişti. Şimdi birkaçı British Müzesi'nde bulunan bu kabartmalardan birinde, keçi derisiyle kaplanmış bir tekne ile havayla şişirilmiş bir keçi derisinin üzerinde balık tutan bir balıkçı betimlenmiş; bir başkasında da kamıştan tekneleriyle Kaldelilere saldıran Asurlu askerler gösterilmiştir.³⁴⁹ Austen Henry Layard Nimrud'da sarayın iç duvarlarını kaplayan ve yırtıcı hayvan avı sahnelerini bu ülke hükümdarları için kahramanlara özgü ve saygın bir eğlence türünü temsil eden çok sayıda kabartma keşfetti.³⁵⁰ II.Aurnasirpal dönemine ait araba atlarının bazı tasvir özellikleri kabartmalara yansımıştır.³⁵¹ Yine bu dönemde savaş sahneleride kabartmalarda görülebilmektedir.³⁵²

3-Seramik

Üçtepe kazıları, Orta ve Yeni Asur döneminde başlıca iki türlü seramiğin kullanıldığını göstermektedir. Bunlardan birinci grubu, içlerinde *saray mali*

³⁴⁷ Parrot, "Asur", s.312.

³⁴⁸ Sevin, "Asur İmparatorluğu", s.57.

³⁴⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s.48.

³⁵⁰ J.Bottero/M.Joseph Steve, **Evvel Zaman İçinde Mezopotamya**, İstanbul 2004, s.42.

³⁵¹ Veli Sevin, "Asur ve Urartu At-Koşum Takımları Üzerine Bir Not", **Anadolu Araştırmaları VI**, İstanbul 1979, s.117.

³⁵² Oktay Belli, **Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları**, İstanbul 1998, s.80.

kalitesinde ince örnekler olan ve “*Asur tipleri*”; ikinci grubu ise yoğun olan “*Orta ve Yeni Asur dönemi yerli seramiği*” diye tanımlanan türler oluşturur. Özellikle belirgin bir grubu oluşturan Asur tipleri içindeki kadehler, gerek mal, yapım tekniği ve gerekse form olarak diğerlerinden ayrılırlar. Girnavaz kazılarında 7. yüzyıla ilişkin Yeni Asur yerleşmesinden yayımlanan kadehler arasında saray malı kalitesinde ince örnekler de vardır. Üçtepe höyüğünde Orta ve Yeni Asur yapı katlarından ele geçirilen çanak çömlek içindeki en belirgin grubu kadehler oluşturur. Bunlar, genellikle hafif dışa eğik ağız kenarlı, basık küre ya da oval gövdeliydi, ağız ile gövde birleşme yerleri kimi örneklerde keskin, dipleri ise meme ucu şeklindedir. Gövdeleri üzerinde, bazen kabartma çizgi bezeme ve geç Yeni Asur yapı katından bir örnekte görülen parmak baskı bezeme dışında herhangi bir süsleme yoktur. Öncüleri 2. binyılın başlarında ortaya çıkan ve literatürde “*nipple based goblet*” denen dibi memecikli kadehlere, 2. binyılın ortalarından itibaren “*Nuzi Kapları*” türü, daha sonra da Orta ve Yeni Asur çanak çömleği içinde rastlanır. Yeni Asur döneminde dibi memecikli kadehler Asur, Nimrud gibi başkentler ile Kuzey Irak’taki pek çok merkezde, Aşağı Habur bölgesinde, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu’daki Tell Halaf, Sultantepe, Girnavaz gibi kentlerde rastlanır.

Üçtepe’de Orta ve Yeni Asur yapı katlarında ele geçirilen ve yerli seramik grubunu oluşturan çanaklar, çömlekler, depo kapları, vazolar ve şişeler, bol saman katkılı hamurları ve genellikle bezemesiz yüzeyleri ile kolayca ayırt edilebilir durumdadırlar. Orta ve Yeni Asur dönemi boyunca kesintisiz bir biçimde kullanılmış olduğu anlaşılan bu türde çanaklara oldukça geniş bir coğrafyada, Asur Krallığı’nın merkezi ve çevresinde, Aşağı Habur bölgesinde ve Kuzey Suriye’deki pek çok merkezde söz konusu döneme ilişkin tabakalarda rastlanmıştır. Boyalı örnekler Orta ve Yeni Asur seramiği içinde oldukça azdır. X. açmada geç Yeni Asur duvar dolgusu içinde bulunmuş Orta Asur dönemi kaideli bir dip ile Yeni Asur yapı katında bulunan bir çanak bu türün iki örneğini oluşturur. Dışa taşkın ağız kenarlı, bazen ağız kenarları oluklu, oval gövdeli olan ve Sultantape’den tanınan çanaklar ise daha çok Yeni Asur yapı katına ilişkin görünmektedirler. Üçtepe höyüğünde

az olmakla birlikte Yeni Asur dönemi yerli seramiği arasında, bölgenin kuzeyinden gelen ve yüzey araştırmalarında da Dicle'nin kuzeyindeki höyüklerde rastlanan çentik bezemeli ve *yivli seramikler* de vardır.³⁵³

4-Mühürcülük

Mühürcülükte Asur Devleti'nde önemli bir yer tutmaktadır. Asurlular anıtsal boyutlardaki taş eserlerin yanısıra, Suriye ve Filistin bölgesinin etkisiyle fildişi ve cam; geleneksel Mezopotamya sanatının devamı olarak damga ve silindir mühürcülükte de son derece parlak ürünler vermiştir.³⁵⁴ Asur mühürleri üzerindeki tasvirlerde (aslan avı gibi) realist dünyaya ait örnekler yanında mitolojik mahlûklarla mücadele de yer almaktadır. Hayvan mücadelelerini gösteren sahneler, Kassit mühürleri ile son derecede bir benzerlik gösterirler, öyle ki bunların menşeyini tayin etmek güçtür.

³⁵³ Kemalettin Köroğlu, *Üçtepe I Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır / Üçtepe ve Çevresinin Yeni Asur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, Ankara 1998, s.37-41.

³⁵⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.195.

SONUÇ

Yeni Asur dönemi olarak M.Ö.1000-600 yılları arası adlandırılmıştır. Bu dönem zarfında Anadolu-Asur ilişkileri, özellikle, Asur krallarının yıllıklarından ve kitabelerinden öğrenilebilmektedir. Asur Devleti'nin siyasi ve ekonomik gelişim çizgisi temel alınarak Yeni Asur Dönemi'nin tarihi çeşitli bilim adamları tarafından ortaya konulmaya çalışılır. Tüm tartışmalar göz önüne alındığında, Asur Devleti'ndeki değişimin, M.Ö.10. yüzyılın başlarında II.Asur-rabi (M.Ö.972-968) döneminde başladığı ve II.Asur-dan (M.Ö.934-912) ve oğlu II.Adad-Nirari (M.Ö.911-891) ile artarak devam ettiği görülür. Söz konusu krallarla birlikte Yeni Asur Devleti veya İmparatorluğu'nun temellerinin atılmaya başlandığı da anlaşılmaktadır.

Orta Asur dönemi sonlarında dış dünya ile bağları büyük oranda kopmuş, kentlerdeki insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar zayıflamış olan Asur'un gerçek anlamda doğuşu, 10.yüzyıl sonlarında II.Asur-dan (934-912) ve oğlu II.Adad-Nirari (911-891) döneminde gerçekleşmiştir. Önce Asur, Kalhu ve Ninive kentlerinin bulunduğu başkent çevresinde güvenlik sağlanmış, ardından krallığın güçlenmesine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. Asur orduları, doğu ve güney sınırlarını güvence altına aldıktan sonra, Orta Asur döneminden sonra elden çıkarılan batı ve kuzey batı bölgelerine doğru ilerlemiştir. Asur Krallığı bölgedeki kentleri kendine vergi ve haraç veren vasal yönetimler haline getirmiş ve böylece Akdeniz'e ve Toroslardaki hammadde yataklarına ulaşan yolların denetimini sağlamada önemli bir adımı gerçekleştirmiştir. Güney sınırı ise 891 yılında Babil ile yapılan antlaşma ile güvence altına alınmıştır.

II.Adad-Nirari'den sonra oğlu II.Tukulti-Ninurta (890-884) da aynı bölgeler üzerine düzenli seferler yapmayı sürdürmüştür. Yeni Asur Krallığı, genişleme ve yeniden yapılanma girişimlerini II.Asurnasirpal (883-859) zamanında arttırarak sürdürdü. Denetim altına alınan bölgelerden elde edilen ganimetler ve sağlanan yeni insan gücü, başkent çevresinin imarında kullanılmaya başlandı. II.Asurnasirpal, iktidarda kaldığı 25 yıl boyunca

kayıtlara geçen 14 sefer yapmıştır. Bu seferleri anlatan yıllıkların sonuç bölümleri dikkate alınırca, esas amacın, ülkenin merkezinde büyüyen ve kalabalıklaşan kentlerin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak olduğu sezilebilir. Asur'un baskısına rağmen, bu dönemde ülkenin batısında bulunan Aramiler pek çok Geç Hitit kent devlet merkezliği de dâhil olmak üzere, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesine egemen olan yerel krallıklar konumundaydılar. Ancak Asur Krallığı gücünü bu bölgenin ötesine, batıda Akdeniz kıyılarına kadar yaymak istiyordu. Asur orduları bu dönemde Kuzey Suriye üzerinden batıda ilerleyişini sürdürmüştür. Fırat'ın batısındaki bölgeler bu dönemde vergi vermek koşuluyla varlıklarını korumuşlardır. II.Asurnasirpal'in halefi III.Salmanasar (858-824) zamanında da ülkenin batısındaki yerel krallıklara karşı güç gösterisi arttırılarak sürdürüldü. Asur'un eyalet sistemine dâhil ettiği bölgenin sınırları batıda Fırat Nehri'ne, kuzeyde Toroslara kadar uzayan bir alanı kapsamaktaydı. Yağma ve sindirme seferleri ise planlı olarak kurulan üsler, yerel krallıklardan sağlanan destek ve ordunun yeniden yapılanmasıyla sınırlardan oldukça uzak bölgelere ulaşabiliyordu. Bu amaçla belirlenen yeni hedefler arasında Doğu Akdeniz kıyılarından daha ötelere, batıda Çukurova ve Orta Anadolu, kuzeyde ise Torosların ötesinde gelişmeye başlayan Urartu Devleti de vardı. Asur orduları Asi Nehri'nin güney bölgesinde pek başarılı olamamakla birlikte, Anadolu içlerine yağma amaçlı seferlerini sürdürdüler. Çukurova'nın batı bölümündeki Kue, Toroslar ve kuzeyinde egemen olan Tabal ve Melid (Malatya/ Arslantepe) gibi Geç Hitit krallıkları haraca bağlanmışlardır.

Asur Krallığı'nın güneyde dikkatle izlediği Babil ile III.Salmanasar döneminde ilginç bir ilişki kurulmuştur. Asur kralı, saray duvarlarına koydurduğu kabartmalarda her zaman kendisini çevresindekilerden daha büyük ve üstün bir konumda resmettirirken, Babil kralı ile eşit oldukları izlenimi veren bir biçimde, tokalaşırken betimlenmiştir. Bu durum Babil'in eşit düzeyde siyasal güce sahip olduğu biçiminde değerlendirilebilir. Bu dönemde Urartulular ve Medler gibi Babilliler de önemli bir güç olarak varlıklarını korumayı sürdürmüşlerdir. III.Salmanasar yaşlanıp, seferlere bizzat katılamadığı dönemde, Asur Krallığı'nın birçok eyalet üzerindeki kontrolü de

zayıflamıştı. Büyük sorumluluk verilerek atanan valilerden bazıları yönetim bölgelerinde yerel krallar gibi davranmaya başlamışlardı. Bu dönemde, toplanamayan vergiler nedeniyle zorunlu ihtiyaçlar bile karşılanamaz duruma gelmiş, ülkedeki istikrarsızlık nedeniyle ekonomi gittikçe kötüleşmişti. Etkileri III.Tiglat-Pileser zamanına kadar süren bu istikrarsız dönemde, orduları komuta etmek görevini de krallar yerine Asur'un güçlü şahsiyetleri üstlenmekteydi. Ülkenin batısında Kuzey Suriye'de denetim altına alınmış olan Bit-Adini ve Kargamış gibi krallıklar yeniden başkaldırmış, Asur'un sınırları Yukarı Habur bölgesine kadar gerilemişti. III.Tiglat-Pileser (745-727), tahta çıktıktan kısa süre sonra iç karışıklıkları tümüyle başarmış ve askeri seferlerini, gerileme dönemi öncesinde III.Salmanasar'ın ulaştığı sınırlara ve daha ötelere yöneltmiştir. Bu dönemde Fırat'ın batısında yalnızca Geç Hitit krallıkları değil, onlarla işbirliği yaparak bölgede nüfuz edinmeye çalışan Urartu da vardı. Güneyde ise kutsal Babil kenti çevresindeki Kaldeliler ve Aramiler büyük sorunlara neden oluyorlardı. III.Tiglat-Pileser yeni bir düzenlemeyle eyalet sınırlarını ve eyalet valilerinin tehlikeli boyutlara ulaşan yetkilerini kısıtladı. Bu mevkilere Asurlu soylular yerine, doğrudan krala bağlı, bazıları hadım olan görevlileri getirdi. Eskiden vergi vermek koşuluyla varlıklarını koruyan yerel krallıkları eyaletlere dönüştürdü. Yeni Asur döneminde sık sık uygulanan nüfus nakillerinin büyük bölümü bu dönemde gerçekleştirildi. Nakledilenlerin çoğu Kaldeliler, Aramiler ve Medlerdi. Kral ve yöneticiler arasındaki haberleşmeyi hızlandıran bir de posta teşkilatı kuruldu. Böylece ülkenin dört bir yanındaki gelişmelerden kısa sürede haberdar olunuyor ve edinilen istihbarat doğrultusunda harekete geçilebiliyordu. Ayrıca ordunun her zaman hazır ve güçlü olması için yeni birlikler oluşturuldu.

III.Tiglat-Pileser, krallığının ilk yıllarında güney bölgelerindeki Arami kabileleriyle mücadele ederek bölgelerde huzuru sağladı. Asur orduları Basra Körfezi'ne kadar ilerledi. Asur kralı bu sefer sonrasında "Sumer ve Akkad Ülkelerinin Kralı" ünvanını da kullanmaya başladı. Yeni hedefi kuzeydeki düşman Urartululardı. Asur'un zayıf olduğu dönemde gelişerek rakip devlet konumuna ulaşan Urartulular bu seferden büyük yara almış ama etkinlik alanını daha kuzeye kaydırarak yeniden toparlanmayı da başarmıştı.

III.Tiglat-Pileser, Medlerle savaşı (737-736) ve aldığı binlerce esiri başka bölgelere nakletmişti. Güneydeki problemlerin odak noktasını oluşturan Babil, Kaldelilerin 729 yıllarında isyanı sonrasında doğrudan Asur'a bağlandı. Yerel kral veya atanmış bir yönetici yerine III.Tiglat-Pileser kendini Babil kralı ilan etti. Kral listelerinde 728 ve 727 yıllarında Tiglat-Pileser'in ardından da V.Salmanasar'ın Babil kralı olduğu kaydedilir. III.Tiglat-Pileser 727 yılında öldüğünde, arkasında Basra Körfezi'nden Mısır'a, Anadolu ve Kilikya'ya dek uzanan güçlü bir imparatorluk bırakmıştı. Onu izleyen V.Salmanasar'ın (726-722) etkinlikleri konusunda oldukça az bilgi vardır. V.Salmanasar'ın bir saray entrikası sonucu öldürülmüş ve yerine, yalnızca bir yazıtta III.Tiglat-Pileser'in oğlu olduğu belirtilen II.Sargon geçmiştir. II.Sargon (721-705) ile başlayan ve Asur Krallığı'nın yıkılışına kadarki süreçte, onun soyundan gelenler (Sargonidler), imparatorluğu rakipsiz ve sınır tanımaz bir güce ulaştırmışlardır. II.Sargon döneminde, Geç Hitit krallıkları, Frig kralı Midas'ın da desteğini alarak Asur'a karşı bir cephe oluşturma çabasıydılar.

Asur İmparatorluğu, Doğu Akdeniz kıyılarında yayılmayı hedeflerken, yerel krallıkları destekleyen Mısır'la karşı karşıya gelmiştir. Güney Mezopotamya'daki çözümlenemeyen Babil sorunu da işin içine Elam ordularının karışmasıyla yeni boyutlar kazanmıştır. Torosların kuzeyindeki Urartu Devleti ise Kafkaslardan gelen göçebeleri güneye yönlendirmeyi başarmış, İran'da Medlerle, Anadolu'da da Friglerle Asur'a karşı bir ittifak oluşturmayı başarmıştı. Anadolu'da Frigler, Geç Hitit krallıklarının bulunduğu bölgeye nüfuz etmek isteyince Asur ile bir çıkar çatışmasına girmişlerdir. Bu arada kuzeydeki Tabal kralları ve doğudaki Urartu, Muşkili Mita ile Asur'a karşı ittifak içindeydi. 8. yüzyıl sonlarında Kafkaslardan gelerek Urartu üzerinden Anadolu'ya ilerleyen Kimmerlerin akınları da bölgedeki istikrarsızlığı arttırmaktaydı. Kimmer saldırıları, Mita'yı Asur ile ittifak arayışına yönelttiyse de Geç Hititler problem oluşturmayı sürdürdü.

Güney Mezopotamya'da ve Babil'de III.Tiglat-Pileser döneminde sağlanmış gözükten istikrar da uzun ömürlü olmamıştır. II.Sargon, Babil üzerinde denetimi sağlayarak burasını sıradan bir eyalete dönüştürdü. Başta Babil olmak üzere Güney Mezopotamya'daki birçok kent ve tapınağın kutsal

olarak kabul edilmesi geleneği Yeni Asur döneminde de sürdürdü; sefer sırasında bile krallar buradaki tapınak ve tanrılara kurbanlar sunmaktaydı. Mısır, Filistin'de Asur'a karşı bir tampon bölge oluşturmaya çalıştı. Sargon ikinci kez Doğu Akdeniz kıyılarını izleyerek Filistin üzerinden Mısır sınırına ulaştı. Fakat daha ileri gidemeyerek Mısır firavununun kendisine gönderdiği hediyeleri kabul etti ve barış isteğine razı oldu. Sargon yazıtları onun Kıbrıs krallarından da vergi aldığını ileri sürer. Gerçekten Sargon'a ait bir stel, Kıbrıs'ta Larnaka yakınlarında bulunmuştur.

Sargon, iktidarının sonuna doğru Urartu ve Elam'ı baskı altına almayı başarmış, Muşkili Mita ve Mısır'da üstünlüğünü kabul ettiren bir barış gerçekleştirmişti. Babil üzerinde ise egemenliğini ilan etmişti. Ancak Toroslar ve kuzeyindeki Tabal kralları bir türlü boyun eğmemekteydi. Sargon 705 yılında Tabal'a karşı yaptığı geniş çaplı bir harekât sırasında öldü. Ardında, oğlu Sanherip'in yöneteceği Önasya'nın en büyük imparatorluğunu ve kendisinden başka kimsenin oturmadığı görkemli bir başkent bırakmıştı. Sanherip (704-681) beklediği bir anda tahta çıkmasına rağmen, ülke problemlerini iyi bildiği için, kısa sürede olumsuz gelişmelere karşı önlem ve çareler geliştirmeye başlamıştır. Dönemindeki askeri faaliyetler ağırlıklı olarak güneyde Babil bölgesinde, batıda Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyısında yürütülmüştür. İnşa programlarının en parlak örneği ise son başkent Ninive'yi büyük bir metropol haline getirmesidir.

Sanherip döneminde, Elam uzun tarihi boyunca yaptığı gibi, Güney Mezopotamya'nın zengin birikimi ve ticaretinden yararlanmak amacıyla bölgeyle bağını koparmıyordu. Babil ise Asur'un kendi iç işleriyle uğraştığı ya da ilgisini başka alanlara yönelttiği her durumu değerlendiriyor ve kendi bağımsızlığı için çareler arıyordu. Sanherip'in, hükümdarlığının ilk yıllarında birleşik Babil gücüne karşı düzenlemiş olduğu bir seferin başarısız olduğu bilinmektedir. İkinci girişiminde sağladığı geçici başarıdan sonra Babil'in yönetimine oğlunu atamıştır. Ancak batıdaki ve Anadolu'daki sorunları çözümlenmeye çalışıldığı sırada bölge yeniden kontrolünden çıkmıştır. Ülkesinin güneyinde, Elam gibi düşmanlarının kontrolüne geçme riski bulunan kutsal bir bölgenin varlığı, Asur kralını oldukça radikal önlemler almaya

zorlamaktaydı. Nitekim Asur ordusu 689 yılında Güney Mezopotamya'da başkaldıran önemli kentleri ve Babil'i yakıp yıktı. Sanherip, Sayda (Sidon) ve Yahuda gibi krallıkların önderliğinde gerçekleştirilen Asur karşıtı birliği dağıtmak gereğiyle 701 yılında Fenike ve Filistin bölgesine büyük bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sırasında Yahuda Krallığı'nın kenti Lakiş ele geçirilmiş, Kudüs ise oldukça yüklü bir haraç vererek yağmadan kurtulmuştur. Asur orduları Mısır'ın yardımı gelen birlikleriyle de savaşmıştır.

Anadolu'ya 8. yüzyıl sonlarında giren Kimmerler de bu dönemde batıya doğru ilerleyerek Frigya kentlerini yağmalamaktaydılar. Bu atlı göçebelerin bir kolu da İran'a girmişti. Sanherip, eyaletlerden gelen vergiler ve ele geçirip yağmaladığı kentlerden elde ettiği ganimetlerle büyük bayındırlık projelerini yaşama geçirmiştir. Sanherip tapınakta dua ederken oğullarından biri tarafından öldürüldü (681). Ölümü, gizemli bir biçimde Güney Mezopotamya'da Sumer, Akkad ve Babil tanrılarına karşı gerçekleştirdiği yıkıcı hareketlerle ilişkilendirilmiştir. Kralın beklenmedik bir şekilde öldürülmesi üzerine oğulları arasında çıkan kısa süreli taht kavgası, ordunun desteklediği Asarhaddon'un tahta çıkışıyla sonuçlanmıştır. Asarhaddon (680-669), 12 yıllık kısa saltanatı boyunca babasını uğraştıran sorunları çözmeye çalışmış, Babil ve Mısır'da adından söz ettirecek eylemler gerçekleştirmiştir. Asur halkı ve kendisinden önceki krallar gibi, Asarhaddon da gelecek konusunda, kâhinlerin verdiği ipuçları ve özellikle de yıldızların hareketlerinin yorumlanmasını dikkate alarak hareket ederdi.

Asarhaddon döneminin en önemli etkinliklerinden biri, Asur ordularının ilk kez Kuzey Afrika'ya geçerek Mısır kentlerini yağmalamasıdır. III.Tiglat-Pileser ve oğlu II.Sargon zamanından başlayarak Doğu Akdeniz kıyılarının güneyine doğru ilerleyen Asur orduları bu bölgedeki krallıkları destekleyen Mısır güçleriyle karşılaşmaktaydı. Asarhaddon'un 679 yılında gerçekleşen ilk Mısır seferinden utkuyla ayrılmasına karşın kesin bir sonuç elde edemediği, 5 yıl sonra yapılan ikinci sefer (674) arasında da Asur ordusunun yenildiği anlaşılmaktadır. Asarhaddon 671 yılında yaptığı daha kapsamlı bir sefer sonucu Mısır firavunu Taharka'nın başkenti Memfis'i ele geçirdi. Böylelikle Asurluların yalnızca ticari ilişkiler kanalıyla bilgi sahibi oldukları Mısır'ın

zenginlikleri, firavunun tüm hazinesi ve haremi Asarhaddon'un eline geçmiş oldu. Tüm bu zenginlik Asur ülkesine taşındı ve yeni kentlerle Babil'in bayındırlık çalışmalarında ve onarımında kullanıldı. Asarhaddon unvanları arasına "Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Fatih'i" deyişini de ekledi. Asarhaddon Anadolu'daki Kimmerler ve boyun eğmek bilmez krallıklar üzerine 679 ile 676 arasında en az iki sefer yaptı. Asur kayıtları ilk seferde Kimmerlerin bozguna uğratıldığını ileri sürer. Ancak çoğunluğu hareketli, atlı birliklerden oluşan Kimmerlerin bu savaşın sonucunda etkinliklerini yitirdiklerini söylemek zordur. Kimmerler gibi, kuzeyden gelen ve yerleşik uygarlıklar açısından büyük tehlike oluşturan bir diğer atlı savaşçı grup da İskitlerdi. Onlar da Anadolu'ya ve Kuzeybatı İran'a doğru ilerleyen bir halktı. Asarhaddon bu yeni güçle savaşmak yerine, liderleri Bartatua ile bir Asur prensesinin evliliğiyle sonuçlanan bir antlaşmayı yeğledi. Bu geçici çözüme rağmen, Urmiye Gölü çevresinde Manna ve Medler gibi İskitler de Asur için potansiyel bir tehlike oluşturarak güçlerini arttırmaktaydılar.

Asarhaddon'un 669 yılında ölmesinden sonra Asurbanipal (668-627) Asur tahtına oturmuştur. Asurbanipal önce aile içi çekişmeleri önlemeyi düşünmüş ve böylece merkezi güçlendirmiştir. Dış politikada da babasının yolunu izlemiştir. Asarhaddon döneminde Mısır'da elde edilen başarı, kazanılan ganimetler, Asur açısından bölgedeki diğer kentleri de çekici kılmaktaydı. Asurbanipal Mısır'a karşı iki sefer gerçekleştirmiştir. İlkinde (667) Memfis, ikincisinde (663) Teb kenti ele geçirilerek yağmalanmıştır. Anadolu'da Kimmerlerin yerel krallık merkezlerine yaptıkları saldırılar gittikçe artmaktaydı. Asur'un batısında Tabal ve Hilakku, bozkırlı savaşçıların baskısı nedeniyle direnmeyi bırakıp, elçiler ve hediyeler göndererek Asurbanipal'in himayesini istediler. Yardım isteyen bir diğer krallıkta, Asur'dan oldukça uzakta olan Lidya Krallığı'ydı. Asur Krallığı'nın güney politikası bu dönemde de Babil ve Elam merkezlidir. Sınır tanımayan imparatorların sonuncusu Asurbanipal Babil'den sonra güneye doğru ilerleyerek Elam ülkesinin başkenti Susa'yı da ele geçirip yağmalamıştır.

Yeni Asur İmparatorluğu'nun III.Tiglat-Pileser döneminden sonra kesintisiz bir biçimde devam eden genişleme süreci, Asurbanipal'in iktidarı

boyunca da sürmüştü. Asur ordularının Susa kentini yağmalaması, bu sürecin son büyük zaferi sayılabilir. Elam, kralı öldürülmüş ve başkenti yağmalanmış olmasına rağmen, kısa zamanda toparlanarak Güney Mezopotamya'da yeniden söz sahibi olmaya ve Asur'un çıkarları için bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Anadolu'yu ele geçiren Kimmerler, kuzey ve doğuda güçlenen Manna ve Medler diğer tehlikeleri oluşturuyorlardı. Asurbanipal'den sonra, Babil'i ele geçiren Kalde Sülalesi, Elam kabilesinin desteğini de alarak bölgesel bir güç olmuş; sınırlarını Asur'un merkezi bölgesine kadar genişletmişti. Bu dönemde Asur ülkesinin geniş sınırları içindeki birçok eyalette güven ve istikrarın sarsıldığı ve vergilerin yeterince toplanamadığı anlaşılmaktadır. Asur için sonun başlangıcını, 614 yılında Med ordusunun Asur ülkesine saldırarak iki eski başkent olan Asur ve Nimrud'u ele geçirmesi oluşturmuştur. Asur, ülkeye ve devlete adını veren baştanrıya adanmış tapınakların bulunduğu, kralların gömülmek için tercih ettikleri kutsal bir mekândı. Yıkılmaz gibi görünen surlar ve imparatorluğun görkemi büyük yara almıştı. Başkent Ninive ise direnmeyi sürdürüyordu. Medler, aynı dönemde güneyden ilerleyen Babililer (Kaldeliler) ve kuzeydeki İskitlerin de yardımını alarak 612 yılında Ninive'yi de ele geçirip tahrip ettiler. Ninive kentinden kurtulmayı başaran krali sülale, Güneydoğu Anadolu'daki Harran'da bir süre daha varlığını sürdürdü. Ancak Mezopotamya'ya egemen olan Babililer ve Anadolu'ya doğru ilerleyen Medler, bu son direnç noktasını da 609'da ele geçirerek Asur'u tarih sahnesinden sildiler.

Asur'un yıkılışı, Mezopotamya'daki geleneksel yönetim biçimi ve köklü kültürler bağlamında tümüyle bir yok olma değildi. Olay daha çok siyasi iktidar ve gücün Ninive'den Babil'e aktarılması gibidir. Bu dönemde Yukarı Dicle bölgesi, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve daha uzak bölgelerdeki Asur eyalet merkezlerinin bir bölümü yazgılarına terk edilmiş, bazılarında da yeni yönetimler iş başına gelmiştir. Kısa bir süre sonra da Babil yeni otoriter güç olarak Asur merkezlerini denetim altına alarak kendi sistemini egemen kılmış ve vergiye bağlamıştır.

Asur Devleti'nin kültürel yapısına bakılacak olursa, Asur devlet yönetiminin başında kral bulunmaktaydı. Kralın yetkileri şehrin bireylerinin

temsil edildiği kuruluşlar tarafından kısıtlanmaktaydı. İdari yapıdaki örgütlenme askeri bir karakter taşımaktadır. Asur ordusu sosyal yapılanmalara göre sınıflandırılmaktadır. Profesyonel askerler, özel seferler için görevlendirilen sıra dışı askerler ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesiyle yükümlü standart askerlerden oluşmaktaydı. Asur toplumu özgür yurttaşlar, köleler ve serfler olmak üzere üç katmanlı bir yapı arz eder. Asur kralları tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmekte ve tanrı ile toplum arasında bir aracı rolü oynamaktaydı. Tapınakları onarmak ve yeni tapınaklar inşa etmek kralın göreviydi. Asurlular ölülerini saray yada konutların içindeki odaların tabanları altına çeşitli biçimlerde gömmekte ve ölülerine yakın bir biçimde yaşamayı uygun bulmaktaydılar. Asurlular kehanet ve büyüye de inanmaktaydılar. Asur hukuk sisteminde kanunlar çok sert olup Sümer ve Hammurabi kanunları örnek alınarak düzenlenmişlerdir. Kanun maddelerini kadınlarla ilgili suçlar, hırsızlık, Tanrı'ya küfür, yaralamalar ve adam öldürme gibi kanunlar oluşturmaktadır. Yeni Asur sanatı Önasya dünyasının en gözde ve en etkili sanatı durumuna gelmiş ve imparatorluğun tarih sahnesinden silindiği döneme kadar çevre kültürlerinin sanatları üzerinde önemli izler bırakmıştır.

KAYNAKÇA

“Asur”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 2, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

ALKIM, U.Bahadır, “The Road from Sam'al to Asitawandawa, Contributions to the Historical Geography of the Amanus Region”, **Anadolu Araştırmaları**, II/1-2, 1965.

ALPARSLAN, M., “Gurgum Krallığı”, **Arkeoatlas 4, 2005 Arkeoloji Raporu**, 2005.

ALPARSLAN, M., “Pattin (Unqi) Krallığı” , **Arkeoatlas 4, 2005 Arkeoloji Raporu**, 2005.

AYDIN, N.M.A., “Güzelhisar Urartu Kitabesi”, **Bellekten, LV/213**, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BAHAR, Hasan, **Demirçağında Konya ve Çevresi**, Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Konya 1999.

BEDFORD, P.R., “The Neo-Assyrian Empire”, **The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium**, ed. I. Morris-W.Scheidel, Oxford University Press, New York 2009.

BELLİ, Oktay, “Eskiçağ Dünyasının En Büyük Madenci Krallığı: Urartulular”, **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)**, Ankara 2000.

BELLİ, Oktay, “Urartular”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1**, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982.

BELLİ, Oktay, “Van Ovasında Yeni Urartu Merkezleri”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı, II (16-20 Nisan 1984)**, 1985.

BELLİ, Oktay, **Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998.

BOTTERO, STEVE Jean / Marie-Joseph, **Evvel Zaman İçinde Mezopotamya**, YKY., İstanbul 2004.

ÇAYLI, Pınar, “Prehistoryadan Günümüze Kadın Sembolünün Sanata Yansıması”, **Colloquium Anatolicum VII**, 2008.

ÇIVGIN, YARDIMCI İzzet / Remzi, **İlkçağ Tarihi**, Maya Akademi, Ankara 2007.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı**, İzmir 1999.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", **Anadolu Araştırmaları, IV-V**, 1977.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı**, İzmir 1999.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, **Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler**, İzmir 1984.

ÇOŞKUN, Y., "Hitit Çivi Yazılı Belgeler Işığı Altında İlkçağ'da Tuwanuva", **Bellekten**, LIII, TTK Yayınları, Ankara 1989.

DELAPORTE, L., **Malatya, Arslantepe**, Paris 1940.

DELAPORTE, L., **Mesopotamia The Babylonian and Assyrian Civilization**, Çev. V.Gordon Childe, London 1996.

DEMİR, Timur, **Anadolu'da Kimmer-İskit, İz ve Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

DEMİRAĞ, Yelda, **Önasya Dünyasında Kimmer ve İskitler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

DEMİRCİOĞLU, H., **Roma Tarihi I, Menşelerden Akdeniz Havzası'nda Hâkimiyet Kurulmasına Kadar**, Ankara 1987.

DESTİ, M., **Anadolu Uygarlıkları**, Çev. Muna Cedden, Ankara 2005.

DİNÇOL, A.M., "Cultürel and Political Contacts Between Assyria and Urartu", **Tel Aviv**, 21, 1994.

DİNÇOL, A.Mehmet, "Geç Hititler", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1**, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982.

DURMUŞ, İlhami, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", **Bellekten**, Cilt LXI, Sayı 231'den Ayrıbasım, TTK Yayınları, Ankara 1997.

DURMUŞ, İlhami, **İskitler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

ERZEN, Afif, **Doğu Anadolu ve Urartular, Eastern Anatolia and Urartians**, TTK. Yayınları, Ankara 1992.

Genel Tarih Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri, Cilt 1, 1976.

GRAYSON, A.Kirk, "Assyria; Ashur-Dan II to Ashur-Nirari V (934-745 BC)", **CAH III/I**, 1990.

GRAYSON, A.Kirk, "Assyrian Civilization", **CAH III/2**, 1993.

GRAYSON, A.Kirk, "Assyrian Expansion Into Anatolia In The Sargonid Age (c. 744-650 B.C)", **XXXIV Rencontre Assyriologique Internationale (XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10/VI/1987-İstanbul), Kongreye Sunulan Bildiriler**, TTK Yayınları, Ankara 1987.

GRAYSON, A.Kirk, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", **The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods**, Vol.2, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 1991.

GURNEY, O.R., **Hittler**, Çev. Pınar Arpaçay, Ankara 2001.

GÜNBATTI, Cahit, **Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Kralları İle Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge**, TTK. Yayınları, Ankara 1999.

GÜNDÜZ, Altay, **Mezopotamya ve Eski Mısır Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür**, Büke Yayıncılık, İstanbul 2002.

GÜR, Selçuk, **İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

GUTERBOCK, Hans G., "Narration in Anatolian, Syrian and Assyrian Art", **American Journal of Archaeology**, Vol. 61, No. 1, 1957.

HAWKINS, J.D., "Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions", **An.St. 29**, 1979.

HAWKINS, J.D., "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", **CAH III/I**, 1982.

HAWKINS, POSTGATE J.D.-J.N., "Tribute from Tabal", **SAAB**, II/1, 1988.

HAYDN, Howell M., "Azariah of Judah and Tiglath-Pileser III", **Journal of Biblical Literature**, Vol. 28, No. 2 (1909), s.182-199.

HERODOTOS, **Herodot Tarihi**, I, 1991.

HOGARTH, D.G., "The Assyrian Empire", **CAH III/1**, 1970.

HOUWINK, CATE P.H.J., **The Luwian Population Group of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period**, E.J.Brill, Leiden, 1961.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul 1994.

JASINK, A.M., "Hittite and Assyrian Routes to Cilicia", **Anatolia Antiqua**, I, 1991.

KALAÇ, Mustafa, "M.Ö. 745-620 Yükseliş Çağında Büyük Asur İmparatorluğunun Anadolu'ya Yayılışı", **Sümeroloji Araştırmaları Dergisi I**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941.

KARAKUŞ, Ahmet, **Tarihin İzinde**, Nokta Kitap, İstanbul 2007.

Brad E. Kelle, "What's in a Name? Neo-Assyrian Designations for the Northern Kingdom and Their Implications for Israelite History and Biblical Interpretation", **Journal of Biblical Literature**, Vol.121, No.4 (Winter, 2002).

KINAL, Füzuan, "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi", **Atatürk Konferansları**, IV, 1970'den Ayrıbasım, TTK Yayınları, Ankara 1973.

KINAL, Füzuan, "Kargamış Şehri Tarihi Hakkında", **AÜ.DTCF. Dergisi**, XVI/1-2, 1958.

KINAL, Füzuan, **Eski Anadolu Tarihi**, (2. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 1987.

KINAL, Füzuan, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara 1983.

KIRSCHBAUM, Eva Cancik, **Asurlular, Tarih, Toplum, Kültür**, Çev. Aslı Yarbaş, İlya Yayınları, İzmir 2004.

KISAKÜREK, Evin Esmen/Arda, **Bizimkiler Anadolu Merkezli Dünya Tarihi M.Ö. 200 Bin-M.Ö. 1800 İlkler**.

KÖROĞLU, Kemalettin, "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası", **Bellekten**, LXIV/241, TTK Yayını, Ankara 2000.

KÖROĞLU, Kemalettin, **Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

KÖROĞLU, Kemalettin, **Üçtepe I Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Asur Dönemi Tarihi Coğrafyası**, TTK. Yayınları, Ankara 1998.

KURT, Mehmet, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21/2009.

KURT, Mehmet, "M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", **Bellekten**, LXX/257, 2006.

KURT, Mehmet, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", **Afyon Sosyal Bilimler Dergisi**, c.X, sy.3, 2008.

KURT, Mehmet, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu

Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, 2009.

KURT, Mehmet, **Geç Hitit Şehir Devletleri Döneminde Asur Anadolu İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994.

KURT, Mehmet, **M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi**, TTK Yayınları, Ankara 2006.

KURT, Mehmet, **Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri**, Murat Kitabevi, Ankara 2007.

LANDSBERGER, B., **Sam'al**, Ankara 1948.

LARSEN, M.T., “The Tradition of Empire in Mesopotamia”, **Power and Propaganda**, ed. M.T. Larsen, 1979.

LISSNER, Ivar, **Uygarlık Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul 2006.

LUCKENBILL, D.David, **Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II**, New York 1968.

MEMİŞ, Ekrem, “Asur Devletlerinin Anadolu Politikası”, **XII. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım**, TTK Yayınları, Ankara 1999.

MEMİŞ, Ekrem, “Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları”, **Türkler Ansiklopedisi, 1**, 2002.

MEMİŞ, Ekrem, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, Bursa 2006.

MEMİŞ, Ekrem, **Eskiçağ'da Mezopotamya**, Ekin kitapevi, Bursa 2007.

MEMİŞ, Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya 1995.

MEMİŞ, Ekrem, **İskitler'in Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya 1987.

MEMİŞ, Ekrem, **Tarihi Coğrafyaya Giriş**, Konya 1990.

MEMİŞ, KÖSTÜKLÜ Ekrem-N., **Tarih Boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri**, Konya 1992.

MENANT, M.Joachim, **Asur Araştırmaları Ninova Sarayı Kütüphanesi**, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

MIEROTOP, Marc van de, **Antik Yakınoğu'nun Tarihi (M.Ö. 3000-323)**, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

NARÇIN, Ali, **A'dan Z'ye Asur Tarihi**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008.

ODED, B., **Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian**

Empire, Wiesbaden, 1979.

OLMSTEAD, A.T., "Salmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power", **JAOS**, Vol. 41, 1921.

OLMSTEAD, A.T., "The Assyrians in Asia Minor", **Anatolian Studies Presented to Sir W.M. Ramsay**, (Edited W.H. Buckler, W.M. Calder), 1923.

OLMSTEAD, A.T., **The History of Assyria**, Chicago 1975.

OLMSTEAD, A.T., "The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 38 (1918).

ÖZÇELİK, Nazmi, **İlk çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Nobel Yayını, Kırşehir 2006.

ÖZGEN, İlknur, "Geç Hititler", **National Geographic**, No 93, Ocak 2009.

ÖZYAR, A., "Geç Hitit Krallıkları", **Arkeoatlas 4, Arkeoloji Raporu**, 2005.

PARPOLA, S., "National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times", **Journal of Assyrian Academic Studies 18/2**, 2004.

PARROT, Andre, **Assur**, 1961.

PARROT, Andre, Asur, U. Univers des Formes, **AÜDTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı1, Çev. Füruzan Kinal, 1963.

PEKER, H., "Kargamış Krallığı", **Arkeoatlas 4, Arkeoloji Raporu**, 2005.

PİRENNE, Jacques, **Başlangıçtan Bugüne Kadar Büyük Dünya Tarihi**, Meydan Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1973.

POSTGATE, J.N., "Assyrian Texts and Fragments", **IRAQ**, 35, 1973.

POSTGATE, J.N., "The Economic Structure of Assyrian Empire", **Power and Propaganda**, ed. M.T. Larsen, Kopenhag 1979.

POSTGATE, J.N., "The Place of the Saknu in the Assyrian Government", **Anatolian Studies XXX**, 1980.

POSTGATE, J.N., "The Land of Asur and The Yoke of Asur", **World Archaeology**, Vol. 23, No. 3, Archaeology of Empires, 1992.

PULLU, Selim, "Tabal Krallığı", **Arkeoatlas 4, Arkeoloji Raporu**, 2005.

PULLU, Selim, "Antikçağ'da Zırhlı Savaş Makineleri: Asur Ordusunda Tank", **Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi**, c.IX/ sy. 2, Afyon 2007.

PRITCHARD, B., **The Ancient Near East, An Anthology of Texts and Pictures**, London 1958.

SAN, Oya, "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", **Belleten**, Cilt LXIV, Sayı 239'dan Ayrıbasım, TTK. Yayınları, Ankara 2000.

SEVER, Erol, **Asur Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.

SEVER, Hüseyin, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", **AÜ.DTCF. Dergisi**, Ankara 1987.

SEVER, Hüseyin, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler**, TTK., Ankara 1999.

SEVİN, Veli, "Assur İmparatorluğu Eski Yakındoğu'nun Süper Gücü", **Arkeoatlas**, Sayı 4, 2005.

SEVİN, Veli, "Asur ve Urartu At-Koşum Takımları Üzerine Bir Not", **Anadolu Araştırmaları VI**, İstanbul 1979.

SEVİN, Veli, "Frigler", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2**, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982.

SEVİN, Veli, "Urartu Devleti", **Arkeoatlas 4, Arkeoloji Raporu**, 2005.

SEVİN, Veli, "Asur İmparatorluğu Eski Yakın Doğu'nun Süper Gücü", **Arkeoatlas**, Sayı 4, 2005.

SEVİN, Veli, **Yeni Asur Sanatı I Mimarlık**, TTK., Ankara 1991.

SMITE, S., "The Assyrian Empire", **The Cambridge Ancient History II/2**, Cambridge 1970.

SMITE, S., "The Assyrian Empire", **CAH, II/2**, 1970.

SMITE, S., "The Foundation of the Assyrian Empire", **CAH III**, 24 vd, 1925.

STRABON, **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XIV)**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

STARR, Chester, **A History of The Ancient World**, Oxford University Pres, New York 1983.

ŞAHİN, Hasan Ali, **Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö.**

1975-1725), Erciyes Ü.K.Y.T.A.M., Kayseri 2004.

ŞAHİN, Hasan Ali, “Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları”, **Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, Kayseri 2007/1.

ŞAHİN, Hasan Ali, “Koloni Çağı’nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu’da Bulunan Asurlu Görevliler”, **Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 12, Kayseri 2002.

ŞAHİN, Hasan Ali, “Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri”, **Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, Kayseri 2006/2.

ŞAHİN, Muhammet, **Uygarlık Tarihi**, Gündüz Yayıncılık, Ankara 2006.

TANSUĞ, Kadriye, “Kimmer’lerin Anadolu’ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri”, **AÜ.DTCF. Dergisi**, Cilt VII, Sayı 4, 1949.

TARHAN, M.T., “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri I**, Ankara 1984.

TARHAN, M.T., “Eskiçağda ‘Kimmerler Problemi’”, **Türk Tarih Kongresi**, VIII/1 (11-15 Ekim 1976), 1979.

TARHAN, M.T., “Urartu Devleti’nin “Kuruluş” Evresi ve Kurucu Krallardan “Lutupri=Lapturi” Hakkında Yeni Görüşler”, **An. Ar.**, VIII, 1982.

TARHAN, SEVİN M.T.-Veli, “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I, Askeri ve Sivil Mimariye Ait Gözlemler”, **Anadolu Araştırmaları IV-V**, 1977.

Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1932.

TAŞ, İlknur, **Hitit Kralı IV. Tudhaliya Asur Devleti’ne ve Suriye’deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası**, Arkeoloji ve Sanat Yayını, İstanbul 2008.

TAŞTAN, ÇELEBİ Murat / Yıldırım, **Tarih Sözlüğü**, Asil Yayınları, Ankara 2007.

TELLİOĞLU, İbrahim, “Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 27, Erzurum 2005.

TOGAN, A.Zeki Veledi, "Sakalar (VI)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 23, İstanbul 1987.

TOSUN, YALVAÇ Mebrure-Kadriye, **Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı**, TTK. Yayınları, Ankara 2002.

UÇANKUŞ, H.T., **Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia**, Ankara 2002.

UNGER, Eckhard, **Tiglatpileser III'ün Oğlu Asur Kralı Sargon II**, İstanbul Asariatika Müzeleri Neşriyatı, İstanbul 1933.

UMAR, Bilge, **Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi**, 1, İzmir 1982.

USLUBAŞ, DAĞ Tolga/ Sezgin, **İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi**, Kayhan Matbaası, İstanbul 2007.

ÜNAL, Ahmet, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", **ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15/ 3, (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006.

ÜNAL, Ahmet, **Hititler Devrinde Anadolu I**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

YAKAR, Jak, **Anadolu'nun Etnoarkeolojisi**, Çev. Selen Hırçın Riegel, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2007.

YAMANLAR, Emine, **İnsanlığın Ortak Mirası Uygarlık**, Erel Yayıncılık, Ankara 2003.

YAMANLAR, Emine, **Uygarlık Tarihi**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2000.

YILDIRIM, Recep, **Eskiçağ'da Anadolu**, Meram Yayıncılık, İzmir 1996.

YILDIRIM, Recep, **Uygarlık Tarihine Giriş İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları**, Asil Yayınları, Ankara 2004.

YİĞİT, Turgut, "Tabal", **AÜDTCF Dergisi**, 40, 3-4 (2000).

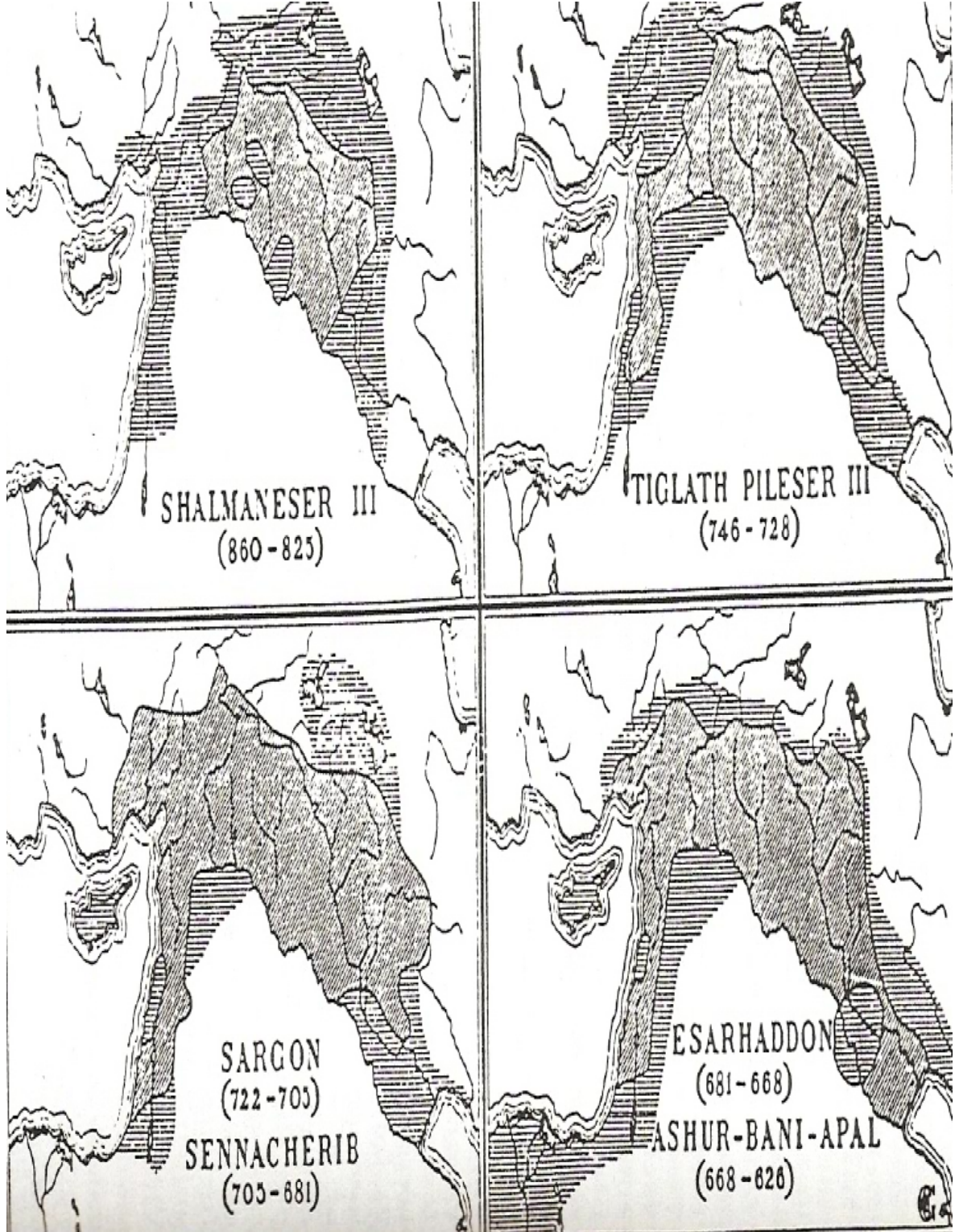
ZOROĞLU, L., Kelenderis'in İlkçağ Tarihine Ait Notlar, **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I**, 1994.

(Erişim) http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Tiglath-Pileser_III, 11.08.2010. (Erişim) http://en.wikipedia.org/wiki/Sargon_II, 21.08.2010.

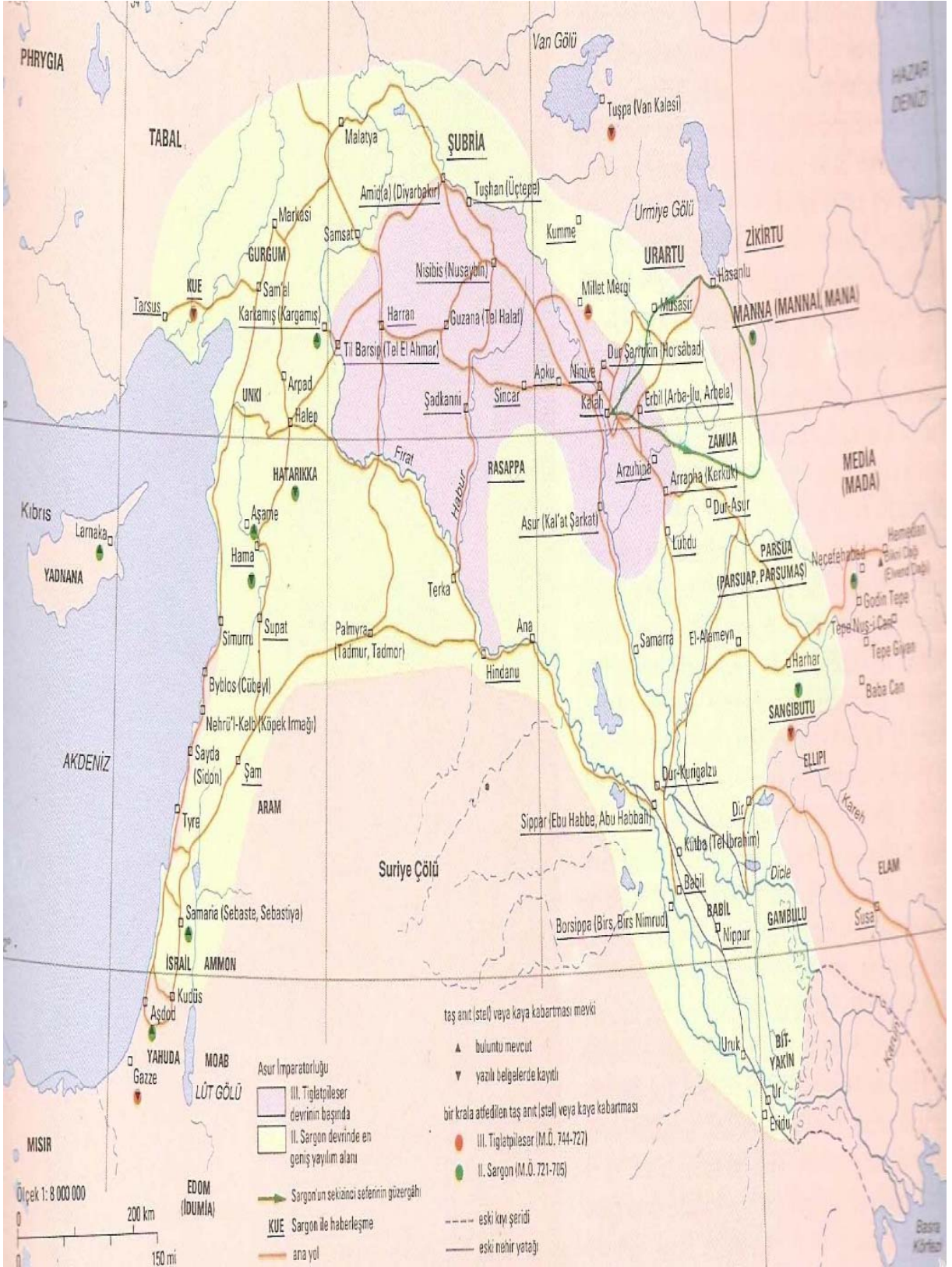
(Erişim) <http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/kings/sargonii/>, 05.09.2010.

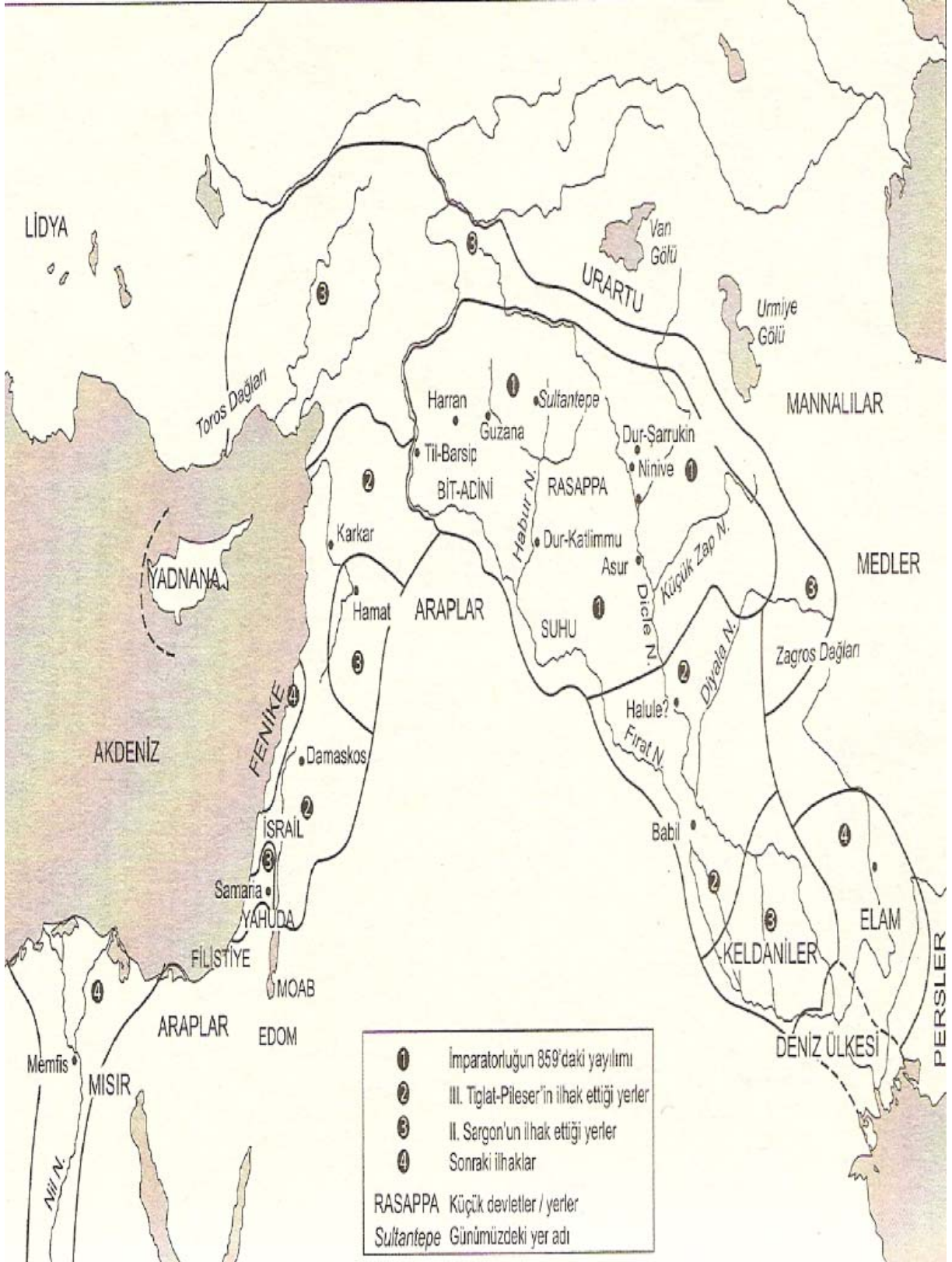
EKLER

1- HARİTALAR



Harita 1: III.Salmanasar Dönemi'nden İtibaren Asur İmparatorluğu'nun Gelişimi (M.T.Larsen, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", s.164.)



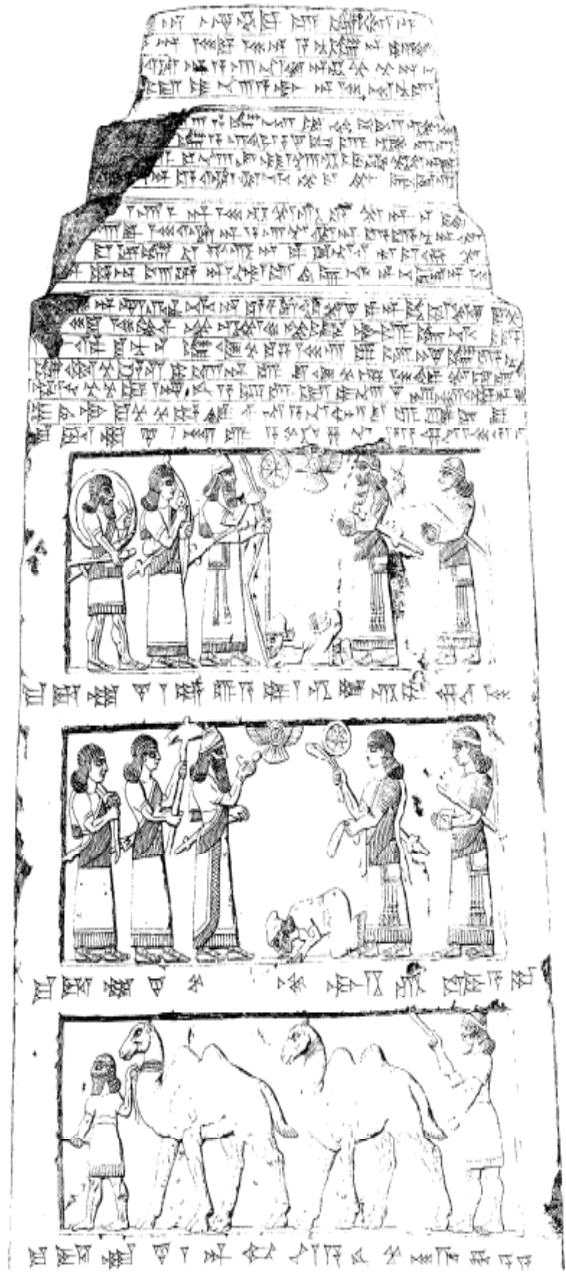


Harita 3: Asur İmparatorluğu'nun Yayılışı (Mierotop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, s.278.)

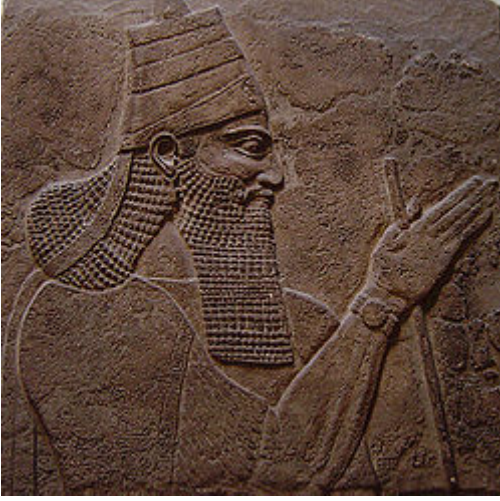
2- RESİMLER



Resim 1: Asarhaddon'un taş anıtı
(J.N.Postgate, "The Land of Assur",
s.254.)



Resim 2: III.Salmanasar'a halk
tarafından gösterilen saygı
(J.N.Postgate, "The Land of Assur",
s.253.)



Resim 3: III.Tiglath-Pileser (Erişim)
http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Tiglath-Pileser_III, 11.08.2010.



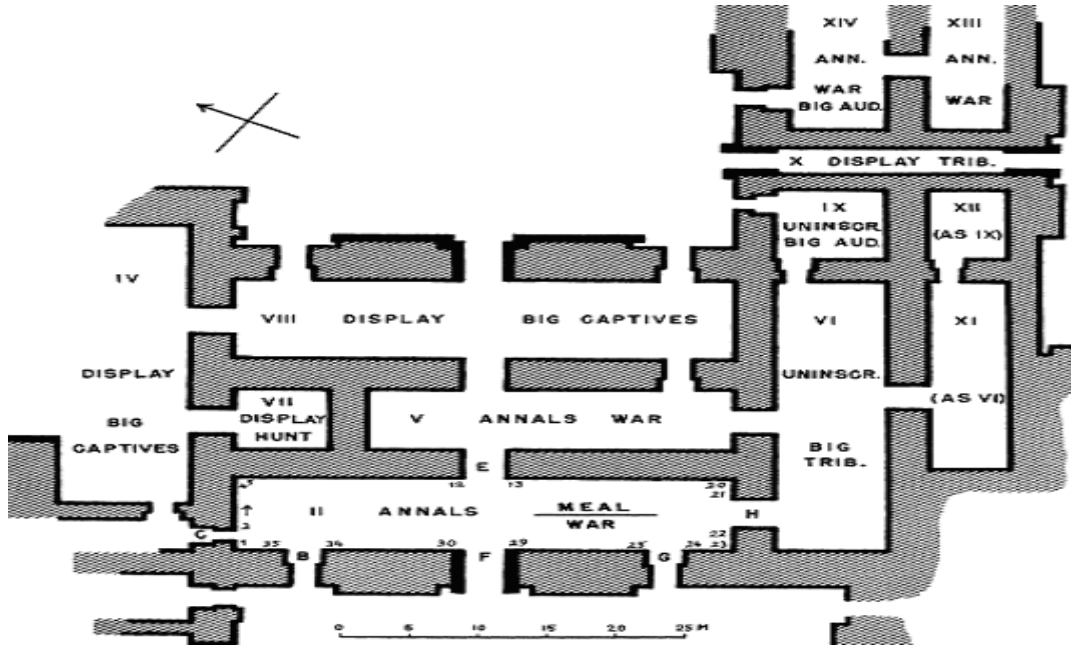
Resim 5: III.Tiglath-Pileser (Erişim)
http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Tiglath-Pileser_III, 11.08.2010.



Resim 4: II.Sargon ve dignitary (Erişim)
http://en.wikipedia.org/wiki/Sargon_II,
 21.08.2010.



Resim 6: II.Sargon (Erişim) <http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/kings/sargonii/>,
 05.09.2010.



Resim 7: II.Sargon'un sarayından bir bölüm (Hans G.Guterbock, "Narration in Anatolian, Syrian and Assyrian Art", s.24.)

3- TABLOLAR

TARİHLER	KRAL İSİMLERİ
934-912	Asur-dan II
911-891	Adad-Nirari II
890-884	Tukulti-Ninurta II
883-859	Asurnasirpal II
858-824	Salmaneser III
823-811	Samsi-Adad V
810-783	Adad-Nirari III
782-773	Salmaneser IV
772-755	Asur-dan III
754-745	Asur-Nirari V
744-727	Tiglat-Pileser III
726-722	Salmaneser V
721-705	Sargon II
704-681	Sanherip
680-669	Asarhaddon
668-627	Asurbanipal
626-624?	Asur-etel-ilani
?	Sin-s'umu-lisir
612	Sin-sar-iskun
611-609	Asur-uballit II

Tablo-1: Yeni Asur Kralları Listesi (J.N.Postgate, "The Land of Assur", s.248.)

<i>Assyrian King</i>	<i>Inscription</i>	<i>Designations</i>
Shalmaneser III	Monolith Inscription (ca. 853)	KUR sir-ʾi-la-a-a (“Israel”)
Shalmaneser III	Black Obelisk, Calah Fragment Kurbaʾil Stone, Ashur Stone (ca. 841)	mār Ḫu-um-ri-i (“[Bit]-Ḫumrite”)
Adad-nirari III	Rimah Stela (ca. 803)	KUR Sa-me-ri-na-a-a (“land of Samaria”)
Adad-nirari III	Nimrud Slab (ca. 803)	KUR <Bit>-Ḫu-um-ri-i (“the land of Bit-Ḫumri”)
Tiglath-pileser III	Layard 45b+ III R 9,1 (ca. 740)	[KUR sa-me-ri-i-na-a-a] (“land of Samaria”)
Tiglath-pileser III	Iran Stela (ca. 739–738)	KUR sa-m[e]-ri-i-na-a-[a] (“land of Samaria”)
Tiglath-pileser III	Layard 50a + 50b + 67a (ca. 738–737)	URU sa-me-ri-na-a-a (“city of Samaria”)
Tiglath-pileser III	Layard 66 (ca. 732–731)	URU Sa-me-ri-na (“city of Samaria”)
Tiglath-pileser III	III R 10,2 (ca. 731)	KUR É Ḫu-um-ri-a (“land of Bit-Ḫumri”)
Tiglath-pileser III	ND 4301 + 4305 (ca. 730)	KUR É Ḫu-um-ri-a (“land of Bit-Ḫumri”)
Shalmaneser V	Babylonian Chronicle (ca. 725)	URU Sa-ma/ba-ra-ʾ-in (“city of Samaria”)
Sargon II	Nimrud Prism Great Summary Inscription (ca. 720)	URU Sa-me-ri-na (“city of Samaria”)
Sargon II	Palace Door, Small Summary Inscription, Cylinder Inscription, Bull Inscription (ca. 720)	KUR Bit-Ḫu-um-ri-a (“land of Bit-Ḫumri”)

Tablo-2: (Brad E. Kelle, What’s in a Name? Neo-Assyrian Designations for the Northern Kingdom and Their Implications for Israelite History and Biblical Interpretation, *Journal of Biblical Literature*, Vol.121, No.4 (Winter, 2002), s.640.

ÖZET

BİRECİKLİ, Fatma, Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ve Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

M.Ö.3. binyılın sonlarından itibaren kabileden devletli topluma ve son olarak imparatorluk aşamasına ulaşan Asur Devleti, kendine özgü bir yapıya sahiptir. Asur Devleti'nin dönemsel olarak belirli bir gelişmişlik derecesine ulaşmasında farklı etmenler önem taşımaktadır. Kuruluş aşamasında ilk olarak fetih etmeni önemlidir. Nitekim Asur'un göçebe karakteri de bunda önemli bir unsurdur. Daha sonrasında özellikle Erken Asur ve Orta Asur dönemlerinde fetih etmeninin yanı sıra ticaretin daha çok ön planda olduğu anlaşılır. I.Şamsi-Adad'la birlikte bölgesel devlet düzeyine ulaşılır ve yavaş yavaş devletli toplumun karakteristik özellikleri ortaya çıkmaya başlar. Özellikle I.Salmanasar, Tukulti-Ninurta ve I.Tiglat-Pileser dönemlerinde de, imparatorluğun temelleri de atılmaya başlanır. Dönem özelliklerine, başa geçen krallara ve uygulanan politikalara bağlı olarak ara ara gerilemeler yaşansa da, Asur Devleti, M.Ö.1. binyılda Yeni Asur olarak adlandırılan dönemde imparatorluk sürecine girer ve II.Asur-Nasirpal'le başlayan, III.Tiglat-Pileser ve II.Sargon'la devam eden yayılımcı imparatorluk ideolojisini geliştirmeye başlar. İmparatorluk yayılımı; siyasi, ekonomik ve ideolojik olmak üzere hemen her alanda görülmektedir. Ayrıca askeri başarı sağlanması için de çok daha gelişkin bir daimi ordu kurulur. Özetle Asur'u devletli topluma ve daha sonrasında imparatorluk sürecine götürecek unsurlar, hem başa geçen kralların askeri ve siyasi kabiliyetine, hem de dönemsel olarak uygulanan politikanın gelişmişliğine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler:

Asur, Asurlular, Urartu, Urartulular, II.Sargon, III.Tiglat-Pileser, Asur Kaynakları, Asur Kral Yıllıkları.

ABSTRACT

BİRECİKLİ, Fatma, The Political and Cultural History of New Assyrian Empire, Master of Arts, Ankara, 2010.

Since the end of the 3rd millennium BC tribal society and the state reached the final stage, the Assyrian Empire State, has a unique structure. Theorists assert that as of states, political structure, various internal and external factors in the change is effective. Periodic of State Assur a given different factors to achieve the degree of development is important. Foundation as the first step to victory is important. Indeed, an important element at play is Assur nomadic character. Then in the early Assyrian and Middle Assyrian period, especially in the trade as well as to victory in the foreground is more understandable. The regional state level is reached with I.Samsi-Adad'la and characteristics of the state slowly begins to emerge. In particular, Salmanassar I, Tiglath-Pileser I and also Tukulti-Ninurta period laid the foundation of the empire is beginning to. Period features, the policies and practices to deal with the king, depending on the periodic decline in the verse, the Assyrian State, 1st millennium BC, the so-called New Assyrian Empire in the process of entering and started with Assur-Nasirpal II, with Tiglath-Pileser III and Sargon II improve the on going imperialist empire ideology begins. Empire dissemination; political, economic and ideological is to see in almost every field. In addition to ensuring a more advanced military success is established a permanent army. In summary, then society Assur state will take to process elements in the empire, and to top military and political capability of the king, and the periodic application of the policy depends on the development.

Key Words: Assyrian, Assyrians, Urartian, Urartians, Sargon II, Tiglath-Pileser III, Assyrian Resources, Assyrian King Annals.

